

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

**ABBÂSÎ SARAYININ HAZIRCEVAP NEDÎMİ:
EBÜ'L-'AYNÂ
(HAYATI-MİZAHÇILIĞI-NÜKTELERİ)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Muhammed Faruk ÇAKIR

BURSA- 2018

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

**ABBÂSÎ SARAYININ HAZIRCEVAP NEDİMİ:
EBÜ'L-'AYNÂ
(HAYATI-MİZAHÇILIĞI-NÜKTELERİ)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Muhammed Faruk ÇAKIR

Danışman:
Doç. Dr. Şener ŞAHİN

BURSA- 2018

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı'nda 701523094 numaralı Muhammed Faruk ÇAKIR'ın hazırladığı "Abbâsî Sarayının Hazırcevap Nedîmi Ebü'l-'Aynâ (Hayatı-Mizahçılığı-Nükteleri)" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 05 / 06 / 2018 günü 13⁰⁰ - 15⁰⁰ saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının başarılı (başarılı/başarısız) olduğuna oybirliği (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Doç. Dr. Zener Zengin
Uludağ, İlahiyat Fk.

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Doç. Dr. Hüseyin GÜNDAĞ
Uludağ, İlahiyat Fk.

Doç. Dr. Ramazan DEMİR

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

05 / 06 / 2018

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

04/05/2018

Tez Başlığı / Konusu: **Abbâsî Sarayının Hazırcevap Nedîmi Ebü'l-'Aynâ (Hayatı-Mizahçılığı-Nükteleri)**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 120 sayfalık kısmına ilişkin, **22/01/2018** tarihinde şahsım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından (Turnitin) aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 8'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları dahil

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza
04/05/2018

Adı Soyadı: Muhammed Faruk ÇAKIR

Öğrenci No: 701523094

Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Programı: Arap Dili ve Balagatı

Statüsü: Yüksek Lisans

Danışman

Doç. Dr. Şener ŞAHİN

04/05/2018

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Abbâsî Sarayının Hazırcevap Nedîmi Ebü'l-Aynâ (Hayatı-Mizahçılığı-Nükteleri)” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

05 / Ocak / 2018

Adı Soyadı : Muhammed Faruk ÇAKIR
Öğrenci No : 701523094
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Programı : Arap Dili ve Belagatı
Statüsü : Y. Lisans Doktora

ÖZET

Yazar	: Muhammed Faruk ÇAKIR
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı	: Arap Dili ve Belagatı
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans
Sayfa Sayısı	: XII+100
Mezuniyet Tarihi	:
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Şener ŞAHİN

ABBASİ SARAYININ HAZIRCEVAP NEDİMİ EBÜ'L-'AYNÂ (HAYATI-MİZAHÇILIĞI-NÜKTELERİ)

Klasik Arap edebiyatında hazırcıevaplığı ve sivri diliyle temayüz eden Ebü'l-'Aynâ, Abbâsî Halifesi Mütevekkil-Alellah'ın nedîmi olarak ün kazanmış bir nüktedandır. Kıvrak zekası ve dil ilimlerindeki maharetinin ürünü olan nükteleriyle hem yaşadığı çağa damga vurmuş hem de müteakip dönemlerin mizahına etki etmiştir. Onu ayrıcalıklı kılan en önemli özellik Kur'ân-ı Kerîm ayetlerinden iktibasla nükte üretme sanatında başı çeken isim olmasıdır. Tezimiz, ülkemizde pek bilinmeyen ve hakkında yeterince çalışma yapılmayan bu mizah ustasını tanıtmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda önce biyografisine yer verilip hakkında yapılan bilimsel çalışmalara değinilmiştir. Daha sonra edebi kişiliğinin çeşitli yönlerine ışık tutulmuş, akabinde hayatında önemli bir yere sahip birtakım devlet adamları ve ediplerle kurduğu ilişkiler üzerinde durulmuştur. Son olarak ise mizahının ana konuları ve nüktelerinde sıkça kullandığı teknikler zengin anekdotik malzeme eşliğinde detaylı biçimde işlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ebü'l-'Aynâ, mizah, nükte, Klasik Arap Edebiyatı

ABSTRACT

Name /Surmane	: Muhammed Faruk ÇAKIR
University	: Uludağ University
Institution	: Social Science Institution
Master of Science	: Temel İslam Bilimleri
Science Fellow	: Arap Dili ve Belagatı
Degree Awarded	: Master
Page Number	: XII+100
Degree Date	:
Supervisor	: Doç. Dr. Şener ŞAHİN

Abu'l-'Aynâ, The Witty Courtier of Abbasid Palace: His Life, Sense of Humor and Anecdotes

Abu'l-'Aynâ, who came to the fore by his wits and sharp tongue in classical Arabic literature, gained a reputation as the courtier of the Abbasid Caliphate Mutevekkil-Alellah. With his subtle wits and language skills, he both leaved his mark on his age and influenced the following periods' humor. The most important feature that distinguishes him is that he was the leader in the art of producing wits and jokes by quotation from the Qur'anic verses. Our aim is to introduce this humorist who is not known in our country and is not studied enough. In this context, firstly Abu'l-'Aynâ's biography was given and the scientific studies about him were mentioned. Later we shed light on various aspects of the literary personality and mentioned some statesmen who have an important place in his life, and the relations he has established with men of letters. Finally, the main subjects and the techniques that are frequently used in Abu'l-'Aynâ's humor's are discussed in detail accompanied with some anecdotal materials.

Keyword: Abu'l-'Aynâ, humor, wit, joke, Classical Arabic Literature

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YEMİN METNİ	iii
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	ix
ÖNSÖZ.....	x

GİRİŞ

A. HAYATI.....	1
1. İsmi, Nesebi, Künyesi, Lakabı	1
2. Doğumu, Eğitimi, Hayatının Safhaları ve Vefatı.....	2
3. Hocaları	5
4. Âmâlîği.....	7
B. HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR.....	11
1. Anekdotlarını Nakleden Klasik Kaynaklar	11
2. Akademik Kitaplar	13
3. Makaleler.....	14
4. Derlemeler.....	15

I. BÖLÜM

EDEBİ KİŞİLİĞİ VE

ÖNEMLİ ŞAHSİYETLERLE İLİŞKİSİ

A. EDEBÎ KİŞİLİĞİ.....	16
1. Nüktedanlığı.....	17
2. Edipliğı ve Şairliğı	18
3. Ahbâr Raviliğı.....	21

B. ÖNEMLİ ŞAHSİYETLERLE İLİŞKİSİ.....	23
1. Me'mûn.....	23
2. İbn Ebû Düâd	27
3. İbn Zeyyât	33
4. Mütevekkil Alellah.....	38
5. Câhız	45
6. İbnü'l-Mükerrem.....	50

II. BÖLÜM

MİZAHÇILIĞI VE NÜKTELERİ

A. MİZAHININ ANA TEMALARI	54
1. Medih ve Hiciv.....	54
2. Arz-ı Hâcet.....	61
3. Cimri Eleştirisi	64
4. Sofra Mizahı.....	66
5. Mücûn (Kaba Mizah).....	68
B. MİZAHININ TEKNİKLERİ	71
1. Hazırcevaplık	71
2. Kur'an Ayetlerine Referans	75
3. Kelime Oyunları.....	84
4. İroni.....	89
5. Kinaye ve Tariz.....	91
SONUÇ.....	91
KAYNAKÇA	94
ÂYET İNDEKSİ.....	99

KISALTMALAR

a.yer.	aynı yer
a.g.e.	adı geçen eser
b.	bin, İbn
bkz.	Bakınız
C	Cilt
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed.	Editör
h.	Hicrî
haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazreti
İSAM	Türkiye Diyanet Vakfı İslami Araştırmalar Merkezi
m.	Milâdî
nşr.	Neşreden
ö.	Ölümü
s.	Sayfa
ss.	Sayfaları arası.
sy.	Sayı
thk.	Tahkik
t.y.	Tarih yok
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve diğerleri
y.y.	Basım yeri yok

ÖNSÖZ

Çağlar boyunca insanoğlunu ortak bir paydada buluşturmayı başaran nadir entelektüel etkinliklerden “güldürü” ya da Arapça terim karşılığı ile “mizah”, zaman ve mekân unsurlarının farklılığına rağmen türlü sunum biçimleriyle her zaman toplumları eğlendiren ve onların kültürel varoluşlarını anlamlı kılan dikkate değer bir fenomen olmuştur. Kabul etmek gerekir ki bu kültürel ve sosyal işlev, kronolojik bakımdan ilk yazılı örneklerin sunulduğu erken dönem Müslüman Arap nesrinde son derece zengin bir edebi vecheyle tezahür etmiş, hicri III. yüzyıldan itibaren peş peşe müstakil mizah eserleri kaleme alınmaya başlamıştır. Mizahi anlatılar İslamın ilk asırlarında Müslüman Arap coğrafyasında yetişen ilim adamları tarafından önce Doğu’da, müteakiben Batı’da kayda geçirilmeye başlamış, bilhassa ansiklopedik tarzda yazılan *edeb* literatüründe de kendisine geniş yer bulmuştur.

Müslüman kültüre dayalı bu mizahi müktesebat içerisinde gerek sayısal durum gerekse komikalite bakımından emsallerinin önüne geçmeye aday bazı nitelikli örnekler ise, şöhretli Abbâsî halifesi Mütevekkil Alellah’a nedîmlik yapma vasfıyla temayüz eden Ebü’l-‘Aynâ’ya aittir. Başta Ebû Bekir es-Sûlî olmak üzere klasik dönem anekdot derleyicilerinin birçoğu ona nispet edilen nükte ve latifelere kayıtsız kalamamış, hem lirik pasajların yoğun olduğu hem de doğrudan nesir formunda tasarlanmış pek çok eser Ebü’l-‘Aynâ fıkralarıyla bezenmiştir. İşte o nedenle bu tez çalışmasında Câhız, Cuhâ, Ebû Dülâme vb. Arap nüktedanlara nispetle ülkemizde pek tanınmayan, buna bağlı olarak akademyamızda hemen hemen hiç çalışılmamış olan, özel yeteneklere sahip bu mizah ustasının edebi ve ilmi çevrelere tanıtımı hedeflenmiştir.

Hak ettiği ilgiyi akademik çevrelerde yeterince görememesine ek olarak, bizi böyle bir konuyu tercihe sevkeden önemli bir diğer neden ise, ünlü nedîm Ebü’l-‘Aynâ’nın klasik mizahın çok özel bir branşı olan “*Kur’ân-ı Kerim âyetlerine referansla hiciv yapma, betimlemede bulunma ya da komiklik sağlama*” hususlarında diğer mizahçılara fark atacak şekilde ustalaşmış yetkin bir mizahşör oluşudur. Onun bu vadede ortaya koyduğu mizahi üretim, aynı zamanda din-mizah ilişkileri bağlamında yapılacak bilimsel çalışmalar için de ilham verici bir fon oluşturmaktadır.

Tezimiz “Giriş”, iki ana “Bölüm” ve “Sonuç”tan oluşmaktadır.

“Giriş” bölümünde Ebü'l-‘Aynâ’nın hayatı, ismi, nesebi, künyesi, lakabı, aldığı eğitim, hocaları ve âmâlîği üzerinde durulmuş; ayrıca “Hakkında Yapılan Çalışmalar” başlığı altında anekdotlarını nakleden klasik kaynaklar tanıtılmış, keza ilmi mahiyette ona dair kaleme alınmış araştırma ve makalelerin bir listesi sunulmuştur. Hayatına dair bilgilerin bir bölümü herkesçe bilinen meşhur tabakat kitaplarından temin edilirken, bazı dönemlere ve kimi karakter özelliklerine ait flu zeminler ise anekdot malzemesinden sağlanan veriler ve yorumlar ışığında giderilmeye çalışılmıştır. Bu manada bu bölümde, bir nevi, nevâdir malzemesinden hareketle biyografi inşa edilmeye çalışıldığı söylenebilir.

“Birinci Bölüm” iki alt başlıkta sunulmuştur. İlk alt başlıkta edebi kişi ve çevrelerle kurduğu temaslarının sonucunda kendisinde oluşan edebi şahsiyetinin değişik yönleri (nüktedanlığı, şairliği ve ahbâr raviliği) üzerinde durulmuştur. Nüktedanımız bir “âmâ” olduğu için sürekli olarak hâmilere ihtiyaç duymuş, bu da nüfuzlu zevata yakın olmasını ve menfaat temin edebileceği dostlar edinmesini gerektirmiştir. Bu bakımdan ikinci alt başlıkta Ebü'l-‘Aynâ’nın hayatında çok önemli bir yere sahip olan devlet adamlarından ve ediplerden bir bölümü tanıtılmıştır. Bu noktada işaret etmek gerekir ki, ilişkide olduğu devlet adamları ve edipler hakkında bilgi verilirken dahi, Ebü'l-‘Aynâ’nın nüktedan karakterini yansıtacak mizahi anekdotlar öncelenmiştir.

Aynı şekilde “İkinci Bölüm” de iki alt başlık halinde tasarlanmıştır. İlk alt başlıkta, Ebü'l-‘Aynâ nüktelerindeki konu çeşitliliğini yansıtacak şekilde mizahının ana temaları irdelenmiştir. İkinci alt başlık ise, sözü edilen temaları hâiz nüktelerde dikkati çeken mizah tekniklerine odaklanmıştır. Her iki alt başlık da yeterli düzeydeki mizahi örneklerle desteklenmiştir.

Bu arada, metinlerin Arapça’dan Türkçe’ye çevirisinde zaman zaman hikâyenin mizahi vurgusunu öne çıkaracak şekilde serbest bir çeviri tarzı benimsendiğini belirteyim. Bu usûl, bazı âyetlere mizahi bağlamda meâl verilirken de tekrarlanmıştır.

Sonuç bölümünde ise, Ebü'l-‘Aynâ’nın çalışmamız boyunca tespit ettiğimiz nüktedan şahsiyeti ve edebi kişiliğine ait portrenin ana çizgileri maddeler halinde belirlenmeye, ayrıca klasik mizah tarihi ve müslüman mizahı açısından ifade ettiği değer de

özetle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Son olarak, nüktelerinde Kur'an ayetlerine sıkça göndermelerde bulunması dolayısıyla tezin sonuna bir Âyet İndeks'i eklenmesi de uygun görülmüştür.

Bu vesileyle, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde önce kendisinin Lisans öğrencisi olmakla şeref ve mutluluk duyduğum, bana Arapça'yı sevdiren, maddi-manevi desteğini ve rehberliğini hiçbir zaman esirgemeyen, Yüksek Lisans öğrenimim boyunca bir ömrün hâsılası engin müktesebatını cömertçe paylaşan kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Şener Şahin beyefendiye, tezin tüm aşamalarında yaptığı yönlendirme ve katkılardan ötürü medyûn-u şükran olduğumu ifade etmek isterim. Ayrıca yazdığı kitap ve makalelerle çalışma yaptığım alanı tanımamda kendisinden çokça yararlandığım değerli hocam Doç. Dr. Hüseyin Günday'a; tezin bir bölümünü teşkil eden Abbâsîler tarihini incelediğim sırada hem eserlerinden istifade ettiğim hem de değerli vaktini ayırarak bu döneme ilişkin önemli analizlerini bizzat paylaşma lütfunda bulunan kıymetli hocam Prof. Dr. Âdem Apak'a ve tezin son okumasını yapan öğrencilerim Emine Ateş, İnci Kaya ve Beyza Aslan'a teşekkür ederim. Son olarak üzerimde en büyük emeğe sahip olan anne ve babam Süheylâ-Ömer Çakır'a, ilk Arapça ve Kur'an hocam, amcam Salih Çakır'a ve nihayet desteklerini her daim gördüğüm eşim Fâtıma Betül Çakır'a teşekkür etmeyi borç bilirim.

GİRİŞ

A. HAYATI

1. İsmi, Nesebi, Künyesi, Lakabı

Adı bütün biyografi kaynaklarında ittifakla Ebû Abdullah Muhammed b. el-Kâsım b. Hallâd b. Yâsir b. Süleyman şeklinde kaydedilmiştir.¹ Bu ittifakın muhtemel nedeni kendisine nispet edilen bir ahbâr bilgisinde sorulan bir soru üzerine künyeyi bu şekliyle bizzat okumuş olmasıdır.²

Benî Hanîfe soyundan olan Yemâme asıllı ailesi, Abbâsî halifelerinden Ebû Ca'fer el-Mansûr (ö.158/775) zamanında esir alınmış olup dedelerinden Yâsir bizzat halife Mansûr tarafından azat edilince de Haşimoğulları'nın mevlâsı olmuşlardır.³

Künyesi büyük oğluna nispetle Ebû Abdullah'tır. Kaynaklarda babası, ailesi ve çocukları hakkında yeterince bilgi bulunmamakla birlikte, *Mu'cemü'l-üdebâ*'da verilen biyografik bir detaydan hareketle Abdullah dışında, babasının ölüm tarihini aktaran Ebû Ca'fer isminde bir oğlu⁴ ve bir de Ebü'l-'Aynâ' ile Sâ'id b. Muhalled arasındaki bir diyalogda geçen adı zikredilmemiş bir kızı olduğu anlaşılmaktadır.⁵

Halife Mütevekkil'le (ö. 247/861) aralarında cereyan eden bir diyalogda Mütevekkil'in "*Baban da belagatte senin gibi usta biri miydi?*" sorusuna Ebü'l-'Aynâ'nın

¹ Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed eş-Şâbüştî, *ed-Diyârât*, thk. Kurkîs 'Avvâd, Dârü'r-râidi'l-'Arabî, 3. Baskı, Beyrut, 1986, s. 91; el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd (XVI)*, thk. Dr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dârü'l-ğarbi'l-İslâmî, 1. Baskı, Beyrut, 2002, IV, 284; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ (I-VII)*, nşr. İhsân 'Abbâs, Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1. Baskı, Beyrut, 1993, VI, 2602; Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr, İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zemân (I-VII)*, thk. İhsân 'Abbâs, Dârü Sâdir, Beyrut, 1994, IV, 343; Halil b. Aybeg es-Safedî, *Neksü'l-himyân fî nûketi'l-'umyân*, nşr. Mustafa Abdülkâdir 'Atâ, Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 2007, s. 251.

² Kendi nesebini zikrettiği rivayet şu kaynakta geçmektedir: el-Kayrevânî, el-Husrî, *Zehrü'l-âdâb ve semerü'l-elbâb (I, II)*, thk. Yûsuf Ali Tavîl, Darü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1.Baskı, Beyrut, 1997, I, 321.

³ *Zehrü'l-âdâb*, I, 321; *Mu'cemü'l-üdebâ* VI, 2602; *Târîhu Bağdâd*, IV, 284; Bkz. Hüseyin Elmalî "*Ebü'l-'Aynâ*" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1994 C. 10, s. 296.

⁴ *Mu'cemü'l-üdebâ*, VI, 2602.

⁵ Ebû Sa'd Mansûr b. el-Hüseyin el-Âbî, *Nesrü'd-dür fî'l-muhâdarât (I-VII)*, thk. Hâlid Abdülğani Mahfûz, Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut, 2004, III, 133.

“Efendim siz babamın belagatteki behresini görseydiniz onu yanınıza alırdınız, beni ise gözünüz görmezdi”⁶ demesi babasının edebi düzeyini ve yetiştiği yuvanın entelektüel seviyesini gösteren önemli bir ifadedir.

Lakabı Ebü'l-‘Aynâ’dır. الْعَيْنَاءُ kelimesi Arapça’da “göz” anlamına gelen عَيْنٌ kelimesinden sıfat-ı müşebbehe formunda türetilmiş müennes bir sözcüktür. Bu şekilde “güzel ve iri gözlü” manasını kazanmıştır. Onun neden böyle bir lakapla anıldığı sorusu aşağıdaki anekdotta cevabını bulmaktadır:

Bir defasında adamın biri “Ey Ebû Abdullah, ‘Ebü’l-‘Aynâ’ lakabını nasıl aldı?” diye kendisine sorunca şöyle bir cevap vermiş:

“Bir gün Ebû Zeyd Sa’id b. Evs el-Ensârî’ye عَيْنٌ kelimesini nasıl ism-i tasğîr yaparsın?” diye sorduğumda bana “عَيْنٌ şeklinde, ey Ebü’l-‘Aynâ” diye cevap vermişti. İşte o günden bu yana bu lakapla anılır oldum.”⁷

2. Doğumu, Eğitimi, Hayatının Safhaları ve Vefatı

Ebü’l-‘Aynâ, Hz. Ömer döneminde fethedilen ve Basra’ya yaklaşık 170 km uzaklıkta olan Ahvaz şehrinde h.191/m.807 senesinde dünyaya gelmiştir.⁸ Henüz küçük yaşlarda iken ailesi Ahvaz’dan Basra’ya göçmüş, çocukluğunu ve gençliğini Basra’da geçirmiştir.⁹ Kur’ân hıfzını, dil ve din ilimleri tahsilini burada gerçekleştirdiği gibi, ileriki yıllarda Abbâsî sarayında gözde bir edip ve Halife Mütevekkil’in en yakın nedîmlerinden biri olmasının yolunu açacak edebi maharet ve müktesebatını da yine Basra’da kazanmıştır.¹⁰ Bu sebeple bazı biyografi kaynaklarında Basra’ya nispetle “el-Basrî” olarak da tanıtılmıştır.¹¹

⁶ Ebû Hayyân, et-Tevhîdî el-Endelusî, *el-Besâir ve’z-zehâir (I-IX)*, thk. Vedâd el-Kâdî, Dâru Sâdir, 1. Baskı, Beyrut, 1988, VI, 210; *Nesrû’ d-dür*, III, 142.

⁷ *Târîhu Bağdâd*, IV, 284; *Vefeyâtü’l-a’yân*, IV, 348.

⁸ *Târîhu Bağdâd*, IV, 284; *Vefeyâtü’l-a’yân*, IV, 347; Ebü’l-Ferec, İbn Cevzî, *el-Muntazam fî târihi’l-ümem ve’l-mülûk (XIX)*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Mustafa Abdulkadir Atâ, Dârü’l-Kütübi’l-‘ilmiyye, Beyrut, 1992, XII, 353; Halil b. Aybeg es-Safedî, *el-Vâfi bi’l-vefeyât (I-XXIX)*, thk. Ahmed el-Arnâvût, Türkî Mustafa, 1. Baskı, Dârü ihyâi’t-türâsi’l-‘Arabî, Beyrut, 2000, IV, 243.

⁹ *Târîhu Bağdâd*, IV, 284; *Vefeyâtü’l-a’yân*, IV, 343; *el-Muntazam*, XII, 353.

¹⁰ *Târîhu Bağdâd*, IV, 284; *Vefeyâtü’l-a’yân*, IV, 343.

¹¹ Ebü’l-Fazl, İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzheti’l-elbâb fî’l-elkâb(I-II)*, thk. Abdülaziz Muhammed b. Sâlih es-Südeyrî, Mektebetü’r-rüşd, 1.Baskı, Riyad, 1989, II, 270; *el-Vâfi bi’l-vefeyât*, IV, 243.

Halife Me'mûn (ö. 218/833) döneminde hilafet payitahtı Bağdat'a göçmüştür.¹² Ebü'l-'Aynâ, orada halife, vezir, başkadı gibi önemli devlet adamlarıyla münasebetler kurmuş, birçoğunun yakın dostluğunu kazanmıştır. Onun bir sonraki karargâhı ise Halife Mütevekkil'in nedîmi olarak şöhretinin doruklarına ulaştığı ve hayatının en müreffeh dönemini yaşadığı Samarra şehri olmuştur.¹³

Biyografi kaynaklarında Ebü'l Aynâ'nın hem çocukluğuna hem de gençliğine dair yeterli ve doyurucu bilgiler bulunmadığı söylenebilir. Fakat *edeb* literatürü incelendiğinde onun, saray çevresi ve halk nezdinde meşhur olmasının akabinde bizzat kendi hayatıyla alakalı anlattığı hatıraları bize çocukluğundaki ilmi ve kültürel seviyesi hakkında önemli bilgiler sağlamaktadır. Bu bağlamda aktaracağımız şu anekdot onun, çocukluğunda nasıl bir eğitim aldığını göstermesi bakımından hayli önemli olup, ne tür ilimleri tahsil ettiğini de özetler mahiyettedir:

Ebü'l-'Aynâ anlatıyor: Bir gün Abdullah b. Dâvud el-Hureybî'nin¹⁴ (ö.213/828) yanına gidip bana hadis rivayet etmesi talebinde bulunmuştum. Fakat o, yaşımı küçük bularak bana “*Git önce Kur'an'ı ezberle*” tavsiyesinde bulunmuş, ben “*Ezberledim*” deyince de aramızda şöyle bir diyalog gelişmişti:

– Öyleyse Yunus suresinin 60. ayetinin başından oku bakalım.

Ben de okudum.

– Aferin. Öyleyse gidip *Ferâiz* öğren.

– Efendim, o da ezberimde.

– O halde söyle bakalım, hangisi sana daha yakın sayılır: Kardeşinin oğlu mu, yoksa amcan mı?

– Kardeşimin oğlu.

– Niçin?

– Çünkü o babama, amcam ise dedeme uzanır.

– Bravo! Madem öyle, en iyisi sen gidip Arap dilini şöyle iyice öğren.

– Efendim, ben onu da yeterince öğrendim.

– Öyleyse, Hz. Ömer bıçaklandığında niçin [يَا لِّلَّهِ] ve [يَا لِّلْمُسْلِمِينَ] demiştir söyle bakalım?

¹² Ebü'l-'Aynâ'nın Basra'dan Bağdat'a intikalini hikâye eden ve esasında onun zevklerine, davranışlarına, bireysel ve sosyal hayatına dair birçok ayrıntıyı içeren uzunca bir rivayet için bkz. *Târîhu Bağdâd*, IV, 284; *Mu'cemü'l-üdebâ*, VI, 2611.

¹³ *Diyârât*, s. 91.

¹⁴ Ebü Abdurrahmân Abdullâh b. Dâvûd b. Âmir el-Hureybî, eş-Şa'bî (ö.213/828) Birçok hadis otoritesinin sika râvî saydığı Hadis âlimi.

– Çünkü ilki *istiğâse*, ikincisi *nidâ*'dır.

Bu diyalogun sonunda el-Hureybî bana şu itirafta bulundu:

–Eğer senin yaşlarında birine hadis rivayet edecek olsaydım, muhakkak bu kişi sen olurdun!¹⁵

Yukarıdaki anekdotta Ebü'l-'Aynâ'nın çocukluk devresinde hem dinî hem de lugavi ilimlerde nitelikli ve esaslı bir tedrisattan geçmiş olduğu açıkça görülmektedir. Bu diyalog yaşandığında Ebü'l-'Aynâ'nın çocuk diyebileceğimiz bir yaşta olduğu ise kendisinin h.191 olan doğum tarihiyle el-Hureybî'nin vefat tarihi olan h.213 yılı arasındaki farktan teyit edilebilir.

Az önce sayılan ilimlerin yanısıra kaynaklarda Ebü'l-'Aynâ'nın Basra'da hadis ilmini de tahsil ettiğine yönelik ifadeler vardır.¹⁶ Bununla birlikte o, hadis rivayetiyle çok meşgul olmamıştır.¹⁷ Az sayıda hadis rivayet etmiş ve muhaddisliği büyük hadis otoritesi Dârekutnî tarafından “*Hadiste güçlü değil*” ibaresiyle değerlendirilmiştir.¹⁸ Onun ilim noktasında esas uzmanlığı “Edebi Kişiliği” kısmında da detaylıca işleneceği üzere “ahbâr râvîliği”dir. Bir edip olarak temayüz ettiği özelliği ise hiç kuşkusuz nüktedanlığıdır.

Ebü'l-'Aynâ h.282 yılında 80 kişinin yolculuk yaptığı bir gemiyle Bağdat'tan Basra'ya giderken geminin batması sonucu hayati bir tehlike atlattığı, fakat Basra'ya ulaştırıldığında vefat etmiştir.¹⁹ Ölüm tarihi biyografi ve tarih kaynaklarının çoğunda h.282 olarak gösterildiği için biz de bu şekilde kabul etmekteyiz. Bununla birlikte *Vefeyâtü'l-a'yân* gibi kimi kaynaklarda h.283 olarak kaydedildiği de görülmektedir.²⁰

¹⁵ *Diyârât* s. 87; *Nesrü'd-dür*, III,155.

¹⁶ *Vefeyâtü'l-a'yân*, IV, 343.

¹⁷ *Târîhu Bağdâd*, IV, 284.

¹⁸ Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz, ez-Zehabî, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl (I-IV)*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dârü'l-ma'rife, 1. Baskı, Beyrut, 1963, IV, 13; *Neksü'l-himyân*, I, 252; *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, IV, 244.

¹⁹ Ebü'l-Hasen Ali b. el-Hüseyn el-Mes'ûdî, *Murûcü'z-zehab ve me'âdinü'l-cevher (I-IV)*, thk. Esad Dâğir, Darü'l-hicret, 1988, IV,147; *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, IV, 243.

²⁰ *Mu'cemü'l-üdebâ*, VI, 2612;

Zehebî, Dârekutnî'nin bizzat el yazısından okuduğunu ifade ederek Ebü'l-'Aynâ'nın vefat tarihini h.282 olarak ifade etmektedir. Bkz. *Târîhu Bağdâd*, IV, 284.

İbn Hallikan ise Ebü'l-'Aynâ'nın vefatını h.283 yılına tarihledikten sonra h.282 tarihinin de kabul edildiğini eklemektedir. Bkz. *Vefeyâtü'l-a'yân*, IV, 347.

3. Hocaları

Ebü'l-‘Aynâ Basra’ya taşındıktan sonra, sadece kendi çağlarında değil bütün bir Arap Edebiyatı tarihinde çok önemli mevkiler işgal etmiş olan âlim, edip ve şairlerden ders almıştır. Sohbetlerinde bulunup rivayetlerini aktardığı hocaları arasında Ebû ‘Ubeyde Ma‘mer b. el-Müsennâ (ö.209/824?), Ebû Zeyd Sa‘id b. Evs el-Ensârî (ö.215/830), Abdülmelik b. Küreyb el-Asma‘î (ö.216/831), Ebû Abdurrahman Muhammed b. ‘Ubeydullah el-‘Utbî (ö.228/843) gibi seçkin şahsiyetler bulunmaktadır.

Hocalarının ortak yönlerine bakıldığında hepsinin yetkin birer dil üstadı ve edip olmalarının yanı sıra; Arap Edebiyatının zengin mirasını kendilerinden sonraki nesillere taşımada köprü işlevi gören donanımlı birer *ahbâr râvîsi* oldukları da göze çarpmaktadır. Hocalarından işittiği haberleri rivayet eden Ebü'l-‘Aynâ da bu silsilenin önemli bir halkası olmuştur. Ebü'l-‘Aynâ’ya ahbâr hususunda kaynaklık yapmış olan bu isimleri önemine binaen kısaca tanıtmakta yarar görüyoruz.

a. Ebû Zeyd el-Ensârî (ö. 215/830)

Hicri 119 yılında Basra’da doğan Ebû Zeyd Saîd b. Evs b. Sâbit el-Ensârî, Basra dil ekolünün önemli temsilcilerinden birisidir. Halife Mehdî’nin (ö.169/785) hilafete geçmesinin akabinde Bağdat’a çağırıldığı âlimler arasındadır.²¹ Müberrid, nahiv sahasındaki üstatları sayarken Asma‘î, Ebû Ubeyde ve Ebu Zeyd’i zikrettikten sonra bu üç isimden nahvi en iyi bilen Ebu Zeyd olduğunu söylemiştir.²² Ayrıca çağdaşları Halef el-Ahmer, Ebû ‘Ubeyde ve Asma‘î’nin onu otorite saymaları yanısıra Sîbeveyh gibi alanında yetkin bir âlimin ondan aktardıklarını "*Sikadan duydum*" şeklinde rivayet etmesi Ebû Zeyd’in ne denli büyük bir dilci olduğunun kanıtıdır.²³ Ebü'l-‘Aynâ dışında ondan rivayette bulunan öğrencileri arasında Ebû ‘Ubeyd Kasım b. Selâm, Ebû Hatim es-Sicistânî ve Ebû Hâtim er-Râzî gibi simalar vardır.²⁴ Yayınlanan temel eserleri şunlardır *Kitabü'n-nevâdir*, *Kitabü'l-matar*, *Kitabü'l-libe’ ve'l-leben*, *Kitâbü'l-emsâl*, *Kitabü'n-nebât*, *Kitabü'l-hemz*.

²¹ Ömer, Ferrûh, *Târihü'l-edebi'l-'Arabi* (VI), Darü'l-‘ilm li'l-melâyîn, 1. Baskı, Beyrut, 1982, II, 204.

²² *Vefeyâtü'l-a'yân*, V, 237.

²³ Bkz. Hüseyin Elmalı "Ebû Zeyd el-Ensârî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1994 C. 10, ss. 270-271.

²⁴ *Târihu Bağdâd*, X, 109.

b. Ebû ‘Ubeyde Ma‘mer b. el-Müsennâ (ö. 209/824 [?])

Ebû ‘Ubeyde Ma‘mer b. el-Müsenna, h.110/m.728 yılında Basra’da doğmuştur. Ailesi Kureyş’in Teym kabilesinin mevalilerindedir.²⁵ Araplara karşı başlatılan Şu‘ûbiyye hareketinin hararetili bir destekçisidir. Ders aldığı hocaları arasında Ebû Amr b. Alâ, Îsâ b. Ömer es-Sekafî, Asmaî’, Ebû Zeyd el-Ensârî, Yûnus b. Habîb ve Ahfeş el-Ekber gibi büyük dil üstatları vardır. Câhız’ın onun hakkında “*Yeryüzünde tüm ilimlerde ondan daha iyi ne bir sünni ne de bir harici âlimi vardır*”²⁶ ifadesi ilmi derinliğini gözler önüne sermektedir. Velûd bir âlim olan Ebû ‘Ubeyde Arap dili ve edebiyatı, tefsir, nesep ve ahbâr sahalarında kendisini otorite kılacak önemli eserlere imza atmıştır. Onlardan bazıları şöyledir: *Mecâzü’l-kur’an*, *Nakâizü Cerir ve’l-Ferezdak*, *Kitabü eyyami’l-Arab kable’l-İslâm*, *Kitabü’l-hayl*, *Kitabü’d-dîbâc*, *Kitabü’l-akâka ve’l-berere*.

c. Abdülmelik b. Küreyb el-Asma‘î (ö. 216/831)

Basra dil ekolünün önde gelen isimlerinden olan Asma‘î h.122 yılında Basra’da doğmuştur. Ebu Amr b. el-‘Alâ, İsa b. Ömer es-Sekafi, Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, İmam Şafii gibi dönemin en önde gelen âlimlerinden dersler almış, şiir tenkitçiliğini de Halef b. Ahmer’den öğrenmiştir.²⁷ Ebû’l-‘Aynâ’nın kendisinden en çok rivayette bulunduğu hocalarının başında da Asma‘î gelmektedir. Güçlü hafızasıyla öne çıkan Asma‘î, 16.000 *urcûze* ezberlediğini bizzat kendisi söylemiştir.²⁸ Onun mesaisini en yoğun harcadığı işi, nevâdir ahbârı ve kadim şiirleri aktarması olmuştur. Fıkıhtaki otoritesinin yanı sıra şair yönü de güçlü olan İmam Şafî‘î’nin (ö.204/820): “*Araplar içinde sözü Asma‘î’den daha iyi ifade eden birini görmedim.*” demesi onun dil konusunda ne denli mahir olduğunun kanıtıdır.²⁹ Halife Harun Reşid (ö.193/809) döneminde şöhreti yayılan Asma‘î, onun teveccühüne mazhar olmuş ve bizzat halifenin ricasıyla Bağdat’a gelip oğlu Emin’in eğitimiyle ilgilenmiştir.³⁰ Ezberi gibi kalemi de güçlü olan Asma‘î, kadim

²⁵ *Vefeyâtü’l-a‘yân*, V, 235.

²⁶ *Târîhu Bağdâd*, XV, 338; *Vefeyâtü’l-a‘yân*, V, 235.

²⁷ *Târîhü’l-edebi’l-Arabî*, II, 205.

²⁸ *Târîhu Bağdâd*, X, 411.

²⁹ *Vefeyâtü’l-a‘yân*, III, 172.

³⁰ Bkz. Süleyman Tülücü, “Asmaî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1991, C. 3, ss. 499-500.

Arap şiirlerini derlediği bir antoloji olan *el-‘Asma‘iyyât* adlı eserinin yanısıra nahiv, şiir, edebiyat, tarih ve ahbâr sahalarında birçok esere imza atmıştır.

d. Ebû Abdurrahman Muhammed b. ‘Ubeydullah el-‘Utbî (ö. 228/843)

Kendisinin de tabi olduğu Emevi hanedanının ahbârını nakletmekle meşhur olan el-‘Utbî, Basra’da doğmuştur. Arap edebiyatı tarihçisi Mustafa Sâdık er-Râfi‘î onu hicri üçüncü asırda Emevilere ait ahbâr malzemesini nakleden yegâne ravî olarak kabul eder.³¹ İbn ‘Uyeyne, Ebu Mihnef ve babası Ubeydullah’tan rivayetlerde bulunmuştur. Kendisinden ise Ebû Hatim es-Sicistânî ve İshâk b. Muhammed en-Neha‘î nakiller yapmıştır.³² Aynı zamanda büyük bir şair olan ‘Utbî’nin, *edeb* kaynaklarında, vefat eden oğullarının ardından söylediği kıymetli mersiyeleler dikkat çekmektedir.³³ Telif ettiği başlıca eserleri şunlardır: *Kitabü’l-hayl*, *Kitabü’l-e‘ârîb*, *Eş‘ârü’n-nisâ ellâtî ahbebne sümme ebğadne*, *Kitabü’z-zebîh*, *Kitabü’l-ahlâk*.

4. Âmâlîği

Terâcim kitapları Ebü’l-‘Aynâ’nın kırklı yaşlardayken gözlerini kaybettiğini aktarmaktadır.³⁴ Ayrıca mezkûr kitaplar bize âmâlîğinin, ailesinde bulunan genetik bir hastalıktan kaynaklandığı bilgisini de verir. Bu meyanda pek çok kaynaktan yer almış meşhur bir rivayete göre ailedeki sözü edilen genetik kusur, bizzat Hz. Ali tarafından Eb’ül ‘Aynâ’nın büyük dedesine hitaben yapılmış bir bedduanın neticesidir. Rivayet şöyledir:

Ebü’l-‘Aynâ’nın büyük dedesi Hallâd Hz. Ali’yle görüştüğünde ona kötü bir hitapta bulunmuş, Hz. Ali de ona ve soyundan gelenlere kör olmaları için beddua etmiştir. Bu yüzden Hallâd’ın soyundan gelip de âmâ olan her kişi sahih neseptir!³⁵

Âmâ oluş sebebine ilişkin bir izahat, bizzat Ebü’l-‘Aynâ’nın ağzından da dinlenebilir:

Adamın biri Ebü’l-‘Aynâ’ya “*Büyük küçük demeden her birinize musallat olan bu âmâlîğin bir sebebi var mı?*” diye sorunca şöyle bir cevap vermiş: “*Evet. Lanet bir irsi hastalık ve uğursuz bir beddua... Şöyle ki halifelerden biri Ebû Talip soyundan*

³¹ Mustafa Sâdık, er-Rafi‘î, *Tarihü -âdâbi’l-‘Arab (I-II)*, Mektebetü’l-îmân, t.y., I, 344.

³² Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz, *ez-Zehbî, Siyerü a‘lâmi’n-nübelâ (XVIII)*, Dârü’l-hadîs, Kâhire, 2006, IX, 138.

³³ *el-Vâfi bi’l-vefeyât*, IV, 5.

³⁴ *Vefeyâtü’l-a‘yân*, IV, 343; *el-Muntazam*, XII, 353; *Târîhu Bağdâd*, IV, 284.

³⁵ *Zehrü’l-âdâb*, I, 321; *Vefeyâtü’l-a‘yân*, IV, 343; *Mu‘cemü’l-üdebâ*, VI, 2603.

gelen birini büyük dedemize teslim etmiş, dedem de bir sebepten o adamı katletmiş. Bunun üzerine sülalece bize beddua edilmiş ve ne yazık ki o beddua da tutmuş. İşte bizde gördüğün bu bela o yüzdendir.”³⁶

Ebü'l-‘Aynâ hakkında kaleme alınan bir makalede yukarıda aktardığımız ve bir-biriyle çelişen nakiller değerlendirilirken bu tür rivayetlerin onun hasımları ve muarızları tarafından uydurulmuş olabileceği ifade edilmiştir³⁷ ki biz de bu görüşe katılmaktayız. Zira gerek söz konusu iki rivayet arasındaki tutarsızlık gerekse Hz. Ali gibi İslami hassasiyetleri oldukça yüksek bir şahsiyetin, işlediği hatadan dolayı birinin soyuna beddua da bulunmasının gerçeğe uzaklığı, bu iki rivayetin uydurma olabileceğini göstermektedir. Bu durumda ailesinde bulunan âmâlığın bedduayla değil sadece genetik bir hastalıkla ilgili olduğu sonucuna varılabilir.

Ebü'l-‘Aynâ, Ebü'l-‘Alâ el-Ma‘arrî gibi bazı örneklerden farklı olarak kişiliğinde bulunan güçlü mizahi yönü sayesinde körlüğün kendisini mutlak pesimizme sürüklediği bir şahsiyettir. Ayrıca o, önceki hayatında olduğu gibi, âmâ olduktan sonra da oldukça renkli ve mizahi bir karaktere sahip olmuştur. Nispeten kötümser kabul edilebilecek bazı hallerine bakılacak olursa bunun, içinde bulunduğu maddi durumla yakından alakalı olduğu söylenebilir. Halife ve vezir bahşişlerine adeta gark olduğu zamanlarda son derece neşeli ve iyimser bir portre çizerken; sarayda kendisine yer bulamadığı ve devlet himayesi görmediği ahir ömründe kötümser bir hale büründüğü görülmektedir.

Âmâlık Ebü'l-‘Aynâ’yı içine kapanık bir ruh haline sokarak onu tümünden hayata küstürmemiştir. Bu engel onu sosyal hayatın ve sahip olduğu statünün dışına itmemiştir; aksine o, hayatın içinde etkin bir biçimde var olmaya devam etmiş, hatta yaşamının belli dönemlerinde saraylarda ve edebiyat mahfillerinde müstesna konumlar kazanmayı bilmiş, bu vesileyle dünyevi hazlar peşinde koşmaktan da geri durmamıştır.

Şu analizi de ortaya koymak gerekir ki âmâlığın sebebiyle maişetini temin edebileceği bir işinin olmayışı Ebü'l-‘Aynâ’yı halife ve vezirlerden caize elde etme hususunda

³⁶ İbrahim b. Muhammed el-Beyhakî, *el-Mehâsin ve'l-mesâvi*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, Dâru Sâdir, Beyrut, 1960, s. 417.

³⁷ Bkz. Subhî İbrahim Salih, “Ebü'l-‘Aynâ: Min Zurefai'l-‘asri'l-‘Abbâsi”, *Mecelletü'r-risâle*, Kâhire: 1947, sy. 711, s. 417.

Müellif Ebü'l-‘Aynâ'nın âmâlığını değerlendirirken iki oğlu Abdullah ve Ebû Cafer'in hayatları boyunca âmâ olmadıklarını, dolayısıyla bunun ailesinde genetik bir hastalık olamayacağını iddia etmektedir.

da makyevelist bir kişiliğe büründürmüştür. Ayrıca bu rahatsızlığı onu sivri dilli olma, insanları alaya alma, onları kıskanma, çekememe ve hicvetme gibi birtakım olumsuz davranışlara da itmiştir. Rastladığımız bir anekdotta âmâlığın, Ebü'l-'Aynâ'nın karakteri ve davranışları üzerindeki etkisi Halife Mütevekkil'in şu analizinde isabetle ortaya konulmuştur:

Ebü'l-'Aynâ anlatıyor: Bir gün Mütevekkil bana “*İnsanları çokça ayıplayıp durma*” diyerek ikazda bulundu. “*Efendim malumunuz gözlerim zaten buna mâni oluyor*” diye cevap verdiğimde ise bana “*Bilakis bu durum seni, sağlıklı insanlara karşı daha kindar biri haline getirdi*” dedi.³⁸

Ebü'l-'Aynâ, edebi becerilerinin yanısıra normalde bir dezavantaj olan âmâlığını- ilerde verilecek örneklerde de görüleceği üzere- avantaja dönüştürmüş, halife ve vezirlere yakınlaşarak onlar nezdinde saygın konumlara yükselmiştir. Âmâlığına rağmen gerçekleştirdiği bu büyük başarı bazı dostları tarafından takdirle karşılanıp alkışlanmıştır. Nitekim en yakın arkadaşlarından, kendisi de bir âmâ olan Şair Ebû Alî el-Basîr (ö.258/871[?]) buna dair şu beyitleri söylemiştir:

قَدْ كُنْتُ خِفْتُ يَدَ الزَّمَانِ عَلَيَّكَ إِذْ دَهَبَ الْبَصْرُ
لَمْ أَدْرِ أَنَّكَ بِالْعَمَى تَغْنَى وَيَفْتَقِرُ الْبَشْرُ

Korkmuştum gözlerini kaybettiğinde feleğin sana yapacaklarından.

Âmâlıkla fakirleşirken başkaları bîhaberdim senin zengin olacağından.³⁹

Ebü'l-'Aynâ'da sıkça görülen temel bir meziyet de körlüğüyle dalga geçen ve ona kem sözler söyleyen kişilere karşı muazzam bir telafi mekanizması geliştirmiş olmasıdır. Her şeyden önce Ebü'l-'Aynâ bu manada kendisiyle barışık birisidir ve körlüğün getireceği menfî durumları bertaraf edecek birçok meziyete sahip olduğunun farkındadır. Bizzat bu husus kendisine ait beyitlerde ifadesini bulmuştur:

إِنْ يَأْخُذِ اللَّهُ مِنْ عَيْنِي نُورَهُمَا فَفِي لِسَانِي وَسَمْعِي مِنْهُمَا نُورُ
قَلْبُ ذِكِّي وَعَقْلُ غَيْرِ ذِي حَظَلٍ وَفِي فَمِي صَارِمٌ كَالسَّيْفِ مَأْثُورُ

Allah gözlerimdeki nuru aldıysa da

Ona mukabil dilime ve kulağıma yetenekler bahsetti

Bu sayede üstün bir zekâ ve şaşmaz bir akla sahibim

Dilim ise bir kılıç gibi: yaralayıcı ve keskin.⁴⁰

³⁸ İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye (I-X)*, nşr. İhsân Abbâs-Bekr Abbâs, Dâru Sâdir, 1. Baskı, Beyrut, 1996, VII, 91; *Nesrü'd-dür*, III, 131.

³⁹ *Diyârât*, s. 81; *Neksü'l-himyân*, I, 252.

Diğer taraftan Ebü'l 'Aynâ sahip olduğu keskin zekâ, hazırcevaplık ve sivri dili sayesinde âmâlîğine laf eden kişilere onları mahcup edecek ağır bir dille mukabelede bulunmuş bu arada kendi hüner ve marifetlerini öne çıkarmaktan da geri kalmamıştır. *Edeb* kaynaklarında ona nispet edilen nüktelerden bir bölümünün konusu tam da âmâlîği sebebiyle kendisine sataşan birtakım patavatsız kişilere verdiği cevaplara ilişkindir. Aşağıda buna dair iki örnek zikredilecektir:

(a)

Ebü'l-'Aynâ anlatıyor: Bir kadın Basra'da beni görmediği halde, sırf sözlerimin tatlılığı sebebiyle bana âşık olmuş. Ne var ki beni görünce çok çirkin bulmuş ve “*Allah kahretsin, Ebü'l-'Aynâ dedikleri bu muymuş?*” demiş. Ben de bu tavrı üzerine ona şu dizeleri yazdım:

وَنُبِّئْتَهَا، لَمَّا رَأَيْتَنِي، تَنَكَّرْتُ
وَقَالَتْ: دَمِيمٌ، أَحْوَلُ، مَا لَهُ جَسْمٌ
فَإِنْ تُتَكَّرِي مِنِّي أَحْوَالًا فَإِنَّنِي
أَدِيبٌ، أَرِيبٌ، لَا عَيْبِي وَلَا قَدَمٌ

Dediklerine göre beni görünce afallamış ve saydırmış: Meğer Ebü'l-'Aynâ suratsızın, şaşının ve eciş bücüşün tekiymiş!
(Ey hadsiz kadın) Şaşılığımıza şaşırabilirsin, ama bil ki bendeniz usta bir edibim ve neyin nerede söyleneceğini en iyi ben bilirim!⁴¹

(b)

Ebü'l-'Aynâ'yı ziyaret eden bir adam ona “*Allah bir kulunun (gözlerini kastederek) iki değerli şeyini aldığı vakit buna mukabil ona kıymetli bir şey bahşedermiş. Acaba bu manada Allah sana ne ihsan etti, doğrusu pek merak ediyorum!?*” deyince Ebü'l-'Aynâ adamın ağzının payını vermiş: “*Senin gibi sevimsiz bir herifi görmeme nimetini!*”⁴²

⁴⁰ *Mu'cemü'l-üdebâ*, VI, 2612; *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, IV, 243.

⁴¹ *Diyârât*, s. 86.

⁴² Ebü İshâk Burhâneddîn el-Kütübî, el-Vatvât, *Gurerü'l-hasâisi'l-vâziha ve 'urerü'n-nekâ-izi'l-fâziha*, nşr. İbrâhîm Şemseddîn, Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1. Baskı, Beyrut, 2008, s. 577; el-Abbâs el-Hüseynî, el-Kâşânî, *Hadâiku'l-üns fi nevâdiri'l-'Arab ve'l-Fürs (I-V)*, Dârü'l-âfâki'l-'Arabiyye, 1. Baskı, Kâhire, 2003, I, 415.

B. HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

1. Anekdotlarını Nakleden Klasik Kaynaklar

Ebü'l-'Aynâ'nın nüktedanlığı ve ahbâriliği o kadar popülerdir ki klasik *edeb* kaynakları tarandığında anekdotlarının bulunmadığı bir esere rastlamak neredeyse imkânsızdır. Büyük ilgi görüp şifahen tedavülde olan nükte ve şakaları o henüz hayattayken kayıt altına alınmaya başlamıştır. Ebü'l-'Aynâ'ya ait anekdot ve şiir malzemesinin, çağdaşı Ahmed b. Ebû Tâhir tarafından iki ayrı kitap olarak derlendiğine daha önce değinilmişti. Bu iki eserin günümüze ulaşmaması talihsizlik olsa da çağdaşları arasında Ebü'l-'Aynâ'nın anekdotlarıyla ilgilenen Ebû Bekir es-Sûlî, Cafer b. Kudâme, Ahfeş, ve Halef b. el-Merzubân gibi edip, kâtip, tarihçi ve ahbârîlerin gayretleri sayesinde ona ait edebi ve mizahi malzeme korunmuş, telif edilen *edeb* kitaplarına kaydedilerek günümüze ulaştırılması sağlanmıştır. Şunu da eklemek gerekir ki Ebü'l-'Aynâ'nın vefatından sonra kaleme alınan *edeb* kaynaklarında herhangi bir senet zinciri olmaksızın doğrudan ona atfedilen rivayetlerin sayısı da azımsanamayacak bir miktardadır. Şimdi ona ait ahbâr malzemesini ihtiva eden klasik kaynakların en önemlilerini kronolojik olarak sıralayalım:

- 1) *Tabakâtü 'ş-Şuarâ*, İbn Mu'tez (ö.296/908).
- 2) *el-Ecvibetü 'l-müskite*, İbn Ebû 'Avn (ö. 322/934).
- 3) *el-Eğânî*, Ebü'l-Ferec el-İsfehânî (ö.356/967).
- 4) *ed-Diyârât*, Şâbuştî (ö.390/1000).
- 5) *el-Basair ve 'z-zehâir*, Ebû Hayyân et-Tevhîdî (ö.414/1023).
- 6) *Nesrü 'd-dür*, Ebû Sa'd el-Âbî (ö.421/1030).
- 7) *Zehrü 'l-âdâb ve semerü 'l-elbâb*, el-Husrî el-Kayrevânî (ö.413/1022).
- 8) *Cem 'ü 'l-cevâhir fî 'l-müleh ve 'n-nevâdir*, el-Husrî el-Kayrevânî.
- 9) *Târihu Bağdâd*, Hatîp Bağdâdî (ö.463/1072).
- 10) *Muhâdârâtü 'l-üdebâ*, Râgıb el-İsfehânî (ö.502/1108 [?]).
- 11) *Rebî 'ül-ebrâr*, Zemahşerî (ö.538/1144).
- 12) *et-Tezkiretü 'l-hamdûniyye*, İbn Hamdûn (ö.562/1167).

13) *el-Muntazam*, Ebü'l-Ferec İbn Cevzî (ö.597/1201).

14) *el-Ezkiyâ*, Ebü'l-Ferec İbn Cevzî.

15) *Mu'cemü'l-üdebâ*, Yakût el-Hamevî (ö.626/1229).

16) *Vefeyâtü'l-a'yân*, İbn Hallikân (ö.681/1282).

17) *Nihâyetü'l-erab*, Nüveyrî (ö.733/1333).

18) *Nektü'l-himyân*, Safedî (ö.764/1363).

19) *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, Safedî.

Yukarıda sıralanan ve içerdiği nükte sayısının az olması sebebiyle saymadığımız diğer eserlerin çoğunda Ebü'l-'Aynâ nükteleri derli toplu değil, dağınık biçimde yer almaktadır. Fakat *ed-Diyârât*, *el-Muntazam*, *Mu'cemü'l-üdebâ*, *Vefeyâtü'l-a'yân* ve *Nektü'l-himyân*'da Ebü'l-'Aynâ'nın biyografisine dair bazı bilgiler verildikten sonra anekdotları peş peşe zikredilmektedir. Aşağıda ise onun ahbârı ve nüktelerine özel bap başlıkları açan eserler ve başlıkları serdedilmiştir:

Tabakâtü's-Şuarâ'da:

[أَخْبَارُ أَبِي الْعَيْنَاءِ]

Ebü'l-'Aynâ'nın Ahbârı.

Cem'ü'l-cevâhir'de:

[بَيْنَ ابْنِ مَكْرَمٍ وَأَبِي الْعَيْنَاءِ]

İbn Mükerrrem ile Ebü'l-'Aynâ Arasında.

[مِنْ طَرْفِ أَبِي الْعَيْنَاءِ.]

Ebü'l-'Aynâ'nın Latifelerinden.

[بَيْنَ أَبِي عَلِيِّ الْبَصِيرِ وَأَبِي الْعَيْنَاءِ]

Ebü Alî el-Basîr ile Ebü'l-'Aynâ Arasında.

[أَبُو الْعَيْنَاءِ مَعَ الْمُتَوَكِّلِ]

(Ebü'l-'Aynâ Mütevekkil ile.)

Nihâyetü'l-erab'da:

[ذِكْرُ شَيْءٍ مِنْ نَوَادِرِ أَبِي الْعَيْنَاءِ]

(Ebü'l-'Aynâ'nın Bazı Nüktelerinin Zikri)

Nesrû'd-dür'de:

[مِنْ رَسَائِلِ أَبِي الْعَيْنَاءِ وَكَلَامِهِ الْمُسْتَحْسَنِ]

(Ebü'l-'Aynâ'nın Mektupları ve Güzel Sözlerinden...)

[نَوَادِرُ أَبِي الْعَيْنَاءِ وَمُخَاطَبَاتِهِ]

(Ebü'l-'Aynâ'nın Nevâdiri ve Hitapları)

Bu kısımda son olarak, Ebü'l-'Aynâ'ya ait ahhâr malzemesinin sayısal durumuna da değinelim. Gerek Ebü'l-'Aynâ'ya ait edebi malzemeler gerekse onun başkalarından naklettiği rivayetler hakkında yapılan titiz bir çalışmadan⁴³ yola çıkarak şu veriler ortaya konabilir:

- Kendisine ait nükte ve anekdotlar: 289 adet.
- Yaptığı nakilleri: 98 adet.
- Mektupları: 22 adet.
- Şiirleri: 29.
- Taziye mesajları: 6 adet.

2. Akademik Kitaplar

Çağdaş döneme gelecek olursak Ebü'l-'Aynâ hakkında Arap dünyasında yapılmış ve birazdan zikredeceğimiz akademik ve derleme tarzı çalışmalara mukabil; Türkiye'de birazdan değineceğimiz bir makale ve Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinde yarım sayfalık bir madde dışında Ebü'l-'Aynâ hakkında müstakil bir akademik yayın yoktur.

Arap edebiyatının en renkli nüktedanlarından olan Ebü'l-'Aynâ hakkında Arap dilinde kaleme alınmış akademik kitaplar şunlardır:

- İbtisâm Merhûn tarafından kaleme alınan "*Ebü'l-'Aynâ: el-Edîbü'l-Basriyyu'z-zarîf*" Ebü'l-'Aynâ'nın hayatı ve anekdotlarını konu edinmektedir. İlk baskısını 1988 yılında yapan kitap Daru'l-Muktebes yayınevinden çıkmıştır.
- Enver Süveylim'in 1990 yılında Dâru 'Ammâr yayınevinden çıkan "*Ebü'l-'Aynâ: fî hayâtihi ve nesrihi ve şî'rihi ve nevâdirihî*" adlı eseri iki bölüme ayrılmıştır. İlk bölümünde Ebü'l-'Aynâ'nın hayatı işlenmiş, ikincisinde ise anekdotları ve rivayetleri yoruma tabi tutulmaksızın aktarılmıştır.

⁴³ Enver Ebü Süveylim, *Ebü'l-'Aynâ*. Bu esere alınan rivayetler mükerrerleri çıkarılarak alınmıştır. Kaynaklarda Ebü'l-'Aynâ'ya isnat edilen rivayetler mükerrerleri yahut benzerleriyle yukarıda verilen rakamlardan çok daha büyük bir yekûna ulaşmaktadır.

- Antuân el-Kavvâl, Ebü'l-'Aynâ'nın klasik kaynaklarda dağınık biçimde bulunan şiirlerini derleyip “*Dîvânu Ebî'l-'Aynâ*” adıyla yayınlamıştır. 1993 yılında Beyrut Dâru Sâdir yayınevinden çıkan bu kitapta onun hayatı ve edebi kişiliği üzerinde kısaca durulduktan sonra şiirleri aktarılmış, ayrıca ona ait 128 adet seçkin nükteye de yer verilmiştir.

3. Makaleler

Yaptığımız taramalar neticesinde Ebü'l-'Aynâ hakkında yayınlanmış biri Türkçe olmak üzere dört makale bulduk. Bunları kısaca tanıtmakta yarar görüyoruz:

- Muhammed Efil ve Şener Şahin'in birlikte kaleme aldığı “*Hiciv Oklarını Kur'ân Sadağından Çeken Âmâ: Basralı Nüktedan Ebü'l-'Aynâ*” isimli makale, Nisan 2018'de “Bilimname” dergisinin 35. Sayısının 73-95 sayfaları arasında yayınlanmıştır.
Ebü'l-'Aynâ'nın Kur'an'ı Kerim ayetlerine referansla ürettiği nükteleri ele alan bu önemli çalışma tespit edebildiğimiz kadarıyla Türk akademiasında Ebü'l-'Aynâ hakkında telif edilen ilk makaledir. Makalede önce Arap Edebiyatında Mizahın özel bir türü olan “Kur'an'la Nükte” hakkında öz bilgiler verilmiş, ardından Ebü'l-'Aynâ'nın biyografisine değinilmiş ve nihayet ilgili nükteler bir takım analizler eşliğinde sunulmuştur.
- Mahmud Mahmud Halîl tarafından “*Min tûrasina'l-edebe, Ebü'l-'Aynâ*” adıyla 1935 yılında er-Risâle dergisinde yayınlanan makalede onun hayatı, Halife Mütevekkil, dönemin bazı devlet adamları, edipleri ve kâtipleriyle ilişkisi ve son olarak edebi yönü yaklaşık 20 sayfada işlenmiştir.
- Anekdotları üzerinden hayatı hakkında değerlendirmeler yapan bir diğer makale de Subhî İbrahim Salih'in “*Ebü'l-'Aynâ: Min Zurefâi'l-'asri'l-'Abbâsi*” adıyla 3 seri halinde 1947 yılında er-Risâle dergisinde neşredilen çalışmasıdır. Bu üç yazının sayı ve sayfa bilgileri ise şöyledir: sy. 711, ss. 415-419; sy. 712, ss. 450-453 ve sy. 713, ss. 472-475.
- Said el-Ğânimî'nin “*Ebü'l-'Aynâ el-Basrî, Hayâtuhû ve şî'ruh*” isimli makalesi 1976 yılında “Belağ” dergisin 8. Sayısının 25-32. sayfaları arasında neşredilmiştir. Yazar, hayatının ana hatlarından bahsettikten sonra şiirini ele almıştır. Aynı makalenin eki olarak 1977'de derginin 9. sayısında 48-55 ise şiirleri yorumuna tabi tutmadan sıralanmıştır.

4. Derlemeler

Klasik kaynaklarda dağınık biçimde yer alan ve daha ziyade mizahi anekdotlarının derlenip sunulduğu kitaplar ise şunlardır:

- *Ahbâru Ebi'l-'Aynâ el-Yemâmî*, Muhammed b. Nâsır el-'Ubûdî, Dârü'l-Yemâme 1978.
- Yahya Şâmî, *Nevâdiru Ebi Dülâme ve Ebi'l-'Aynâ*, (Darü'l-fikri'l-'Arabî, Beyrut, 1992.
- Emlîn Nesîb, *Nevâdiru Karakûş ve Ebi'l-'Aynâ ve tarâifuhuma*, Darü'l-'ilm lilmelâyîn 1994.
- Ekrem Matar, *Nevâdiru Ebi'l-'Aynâ*, (Darü'l-kütübi'l-'Arabî, 1996).

Ebü'l-'Aynâ hakkında yukarıda bir listesini verdiğimiz popüler veya akademik niteliğe sahip modern çalışmalar irdelendiğinde -“*Hiciv Oklarını Kur'ân Sadağından Çeken Âmâ: Basralı Nüktedan Ebü'l-'Aynâ*” haricinde- bunların genelde rivayet merkezli olduğu, değerlendirme ve yorum kısımlarının ise oldukça zayıf ve ikinci planda kaldığı görülecektir. Keza mevcut yorumların da daha ziyade hayatıyla ilgili olup mizahçılığı üzerine analizlerin sınırlı kaldığı dikkati çekmektedir. Dolayısıyla çalışmamızın bundan sonraki bölümlerinde, yönetsel açıdan zikri geçen çalışmalardan farklı olarak Ebü'l-'Aynâ'ya dair anekdotik veriler gerek hayatının iniş çıkışlarındaki arka planı gerekse de ona ait mizahın temel kodlarını anlamaya yönelik analitik bir yaklaşımla sunulmaya çalışılacaktır.

I. BÖLÜM

EDEBİ KİŞİLİĞİ VE ÖNEMLİ ŞAHSİYETLERLE İLİŞKİSİ

A. EDEBÎ KİŞİLİĞİ

Bu bölümde Ebü'l-'Aynâ'nın edebi kişiliği ele alınırken önce erken dönem *bi-yografi* ve *edeb* kaynaklarında onun bu yönü hakkında yapılan kısa değerlendirmeler ve bazı önemli ifadeler aktarılacak; ardından edebi kişiliğinin umdeleri olan “Nüktedanlı-ğı”, “Edipliği ve Şairliği” ve son olarak “Ahbârîliği” irdelenecektir.

Söz konusu klasik kaynaklar onu şöyle tanıtmaktadır:

[الْأَخْبَارِي الْأَدِيبُ الشَّاعِرُ.] 1

(Ebü'l-'Aynâ) ahbârî, edîp ve şâirdir.⁴⁴

[وَهُوَ مِمَّنْ اشْتَهَرَ بِالْمُجُونَ.] 2

O, kaba edebiyatla meşhur olanlardan biridir.⁴⁵

[مِنْ أَفْصَحِ النَّاسِ وَأَحْفَظِهِمْ وَأَسْرَعِهِمْ جَوَابًا.] 3

Fesahat, hafıza gücü ve hazırcevaplık bakımından insanların en üstünlerindedir.⁴⁶

[وَالغَالِبُ عَلَى رَوَايَاتِهِ الْأَخْبَارُ وَالْحِكَايَاتُ.] 4

Rivayetlerinde ağırlıkta olan şey “ahbâr” ve “anekdotlar”dır.⁴⁷

[مِنْ ظُرَفَاءِ الْعَالَمِ، آيَةٌ فِي الذِّكَاةِ وَاللِّسَنِ وَسُرْعَةِ الْجَوَابِ] 5

Dünya çapında nüktedanlardan biridir. Zekâ, belâgat ve hazırcevaplıkta ise sembol isimdir.⁴⁸

[لَهُ نَوَادِرُ وَحِكَايَاتُ مُسْتَنْزَفَةٌ، وَمُرَاسَلَاتٌ عَجِيبَةٌ.] 6

Hoş anekdotları, ince latifeleri ve ilgi çekici yazışmaları vardır.⁴⁹

⁴⁴ Mu'cemü'l-üdebâ, VI, 2602.

⁴⁵ Şihabüddîn, en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-erab fi funûni'l-edeb (XXXIII)*, Dârü'l-kütüb ve'l-vesâiki'l-kavmiyye, 1. Baskı, Kâhire, 2002, IV, 68.

⁴⁶ *el-Muntazam*, XII, 353.

⁴⁷ a.yer.

⁴⁸ Mu'cemü'l-üdebâ, VI, 2602.

[7] كَان حَسَنَ الْكِتَابَةِ، بَلِيغَ الْخِطَابَةِ، مَلِيحَ الشُّعْرِ، طَلَقَ اللِّسَانَ

بِالذَّمِّ وَالِاسْتِنْبَاءِ، سَرِيحَ الْجَوَابِ، حَاضِرَ النَّادِرَةِ، لَا يُقَامُ لَهُ.

(Ebü'l-'Aynâ'nın) yazısı güzel, hitabeti belîğ, şiiri hoştur. Hicvinde ve bekletilme hususundaki eleştirilerinde dili ayarsız, hazırcevap, nüktesi bol ve kendisine karşı konulmaz birisidir.⁵⁰

1. Nüktedanlığı

Diğer edebi meziyetleriyle kıyaslandığında Ebü'l-'Aynâ'nın alamet-i farikasının “nüktedanlığı” olduğu net biçimde söylenebilir. O, espri ve nükteleriyle sadece yaşadığı döneme damga vurmakla kalmamış; aynı zamanda birçok *edeb* eserine kaydedilen hatırı sayılır bir anekdot külliyyatıyla Arap mizah tarihinin önemli simalarından biri olmuştur. Ona ait edebi malzemenin büyük bölümünü şifahen söylediği ve çevresindeki kâtip ve edipler eliyle kaynaklara geçen mizahî karakterete sahip nükteler oluşturmaktadır. Bu bağlamda henüz çağdaşı Ahmed b. Ebû Tâhîr'in (ö.280/893) *أَبِي الْعَيْنَاءِ* “Ebü'l-'Aynâ'nın *Ahbârı*” ismiyle anekdotlarını derlemesi⁵¹ nüktedanlığının popülaritesi hakkında önemli bir ipucudur.

Ebü'l-'Aynâ, kıvrak zekâsı sayesinde ortaya koyduğu susturucu cevaplarıyla öne çıkmış, kelime oyunlarına dayalı nükteleriyle dil maharetini sergilemiştir. Can yakıcı hicivleriyle muarızlarının korkulu rüyası olmuş, teşbih ve tasvire dayalı iğnelemeleri ile muhataplarını köşeye sıkıştırmıştır. Dini terminolojiye hâkim sağlam bir hâfız ve dilin inceliklerine derinlemesine vakıf bir edip olması hasebiyle Kur'an ayetlerinden iktibasla nükte üretme sanatında son derece orijinal latifeler ortaya koyarak bu sanatta başı çeken isim olmuştur.⁵²

⁴⁹ *Nihâyetü'l-erab*, IV, 68.

⁵⁰ *Diyârât*, s. 91.

⁵¹ Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshâk b. Muhammed, İbn Nedîm, *el-Fihrist*, thk. İbrahim Ramazan, Dârü'l-ma'rîfe, 2.Baskı, Beyrut, 1997 s. 157.

⁵² Tezimizde “Mizahının Teknikleri” bölümü, “Kur'an ayetlerine referansla nükte üretimi” başlığı altında bu konu detaylıca işlenmiştir.

Konuyla alakalı yazılmış ve benzer tespitlerde bulunan bir makale için bkz. Muhammed Efil, Şener Şahin “Hiciv Oklarını Kuran Sadağında Çeken Âmâ: Basralı Nüktedan Ebü'l-'Aynâ” *Bilimname XXXV*, (2018/1), ss. 73-95.^[1]

Nüktelerindeki en belirgin karakteristikler ironi, tariz, kinaye, teşbih, istihza, tahkir, hazırcıvaplık vb. unsurlar olup bütün bunlar üzerinde tezin ikinci bölümünde ayrıntılı bir şekilde durulacağı için burada söz uzatılmayacaktır.

2. Edipliği ve Şairliği

Ebü'l-'Aynâ çocukluğundan itibaren dönemin meşhur âlim ve ediplerinden dersler almış, Basra'da ilim ve edebiyat meclislerinin müdavimi olmuştur. Güçlü hafızası, keskin zekâsı ve belagat ilimlerindeki yetkinliğinin birleşmesi onu usta bir edibe dönüştürmüştür. Her ne kadar kitap telifiyle ilgilenmese de yazdığı mektuplar, şiirler ve ortaya koyduğu nükteler onun ne denli mahir bir edip ve şair olduğunu gözler önüne sermektedir.

Ebü'l-'Aynâ'ya ait edebi malzemeyi derleyen Enver Ebû Süveylim, kaynaklarda ona isnat edilen 22 mektuba ulaştığını, bunlardan 16'sının da ihvâniyatla ilgili olduğunu ifade etmektedir.⁵³ Bu mektupların içeriğine bakıldığında Ebü'l-'Aynâ'nın ya kişisel bir ihtiyacını arz ettiği, ya yaptığı bir hatadan dolayı af talep ettiği, ya dostlarına taziyede bulunduğu ya da kendisine kötülük eden birini amansızca hicvettiği görülmektedir.

Mektuplarında üslup yönünden belirgin biçimde veciz bir karakter olduğu, bazen konuya uygun şiir ve ayetlerle donatıldığı, cümlelerin kısa, vurucu ve secîli ifadelerden oluştuğu dikkatleri çekmektedir. Şimdi mektuplarındaki üslubun ve edebi karakteristiğın görülmesi açısından bir örnek vermek yerinde olacaktır. Vezirliği boyunca Ebü'l-'Aynâ'ya kötü davranan ve onu her fırsatta aşağılayan İsa b. Ferruhanşâh görevinden azledildiğinde, Ebül'l-'Aynâ onu şu mektubuyla hicvetmiştir:

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَدَّلَ عِرَّتَكَ، وَأَذْهَبَ سَطْوَتَكَ، وَأَزَالَ مَقْدِرَتَكَ، وَأَعَادَكَ إِلَى
اسْتِحْقَاقِكَ وَمَنْزِلَتِكَ، فَلَيْنَ أَخْطَأْتُ فِيكَ النُّعْمَةَ، لَقَدْ أَصَابَتْ مِنْكَ النُّقْمَةُ، وَلَيْنَ
أَسَاءَتِ الْيَّامُ بِإِقْبَالِهَا عَلَيْكَ، لَقَدْ أَحْسَنْتَ بِإِدْبَارِهَا عَنْكَ؛ فَلَا أَنْفَدَ اللَّهُ لَكَ أَمْرًا،
وَلَا رَفَعَ لَكَ قَدْرًا، وَلَا أَعْلَى لَكَ ذِكْرًا.

Hamd olsun Allah'a ki izzetini zillete çevirdi, nüfuzunu giderip gücünü kırdı, müstehakını verip seni gerçek yerine iade etti. "Nimet" sana yanlışlıkla geldiyse de "felaket" tam isabet etti; günler lehine olmakla "kötülük" etmişken şimdi

⁵³ Bkz. Enver Ebû Süveylim, *Ebü'l-'Aynâ*, Dâru 'Ammâr, 1.Baskı, Ammân, 1990, s. 49; Mektup ufak ibare farklılıklarıyla şu kaynakta da geçmektedir. *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, V, 161.

aleyhine dönmekle “iyilik” etti. Allah hiçbir işini rast getirmesin, kadrini yükseltmesin, şanını yüceltmesin!⁵⁴

Ebü'l-‘Aynâ’nın şiirleri hakkında ise şu genel değerlendirme yapılabilir: Kemi-yet bakımından nüktelerine oranla oldukça azdır. İbn Nedîm’in bildirdiğine göre Ahmed b. Ebû Tâhir “شِعْرُ أَبِي الْعَيْنَاءِ” “Ebü'l-‘Aynâ’nın Şiirleri” ismiyle yaklaşık 30 varaktan oluşan bir derleme kaleme almıştır.⁵⁵ Ne yazık ki müellifin anekdot derlemesi gibi bu mecmua da günümüze ulaşmamıştır. Fakat muasır araştırmacılarından Antuân el-Kavvâl, *edeb* kitaplarında dağınık biçimde yer alan 31 şiirini derleyip “*Dîvânu Ebî'l-‘Aynâ*” adıyla 1993 yılında neşretmiştir.⁵⁶ Ebü'l-‘Aynâ’nın hayatı ve anekdotlarıyla ilgili çalışma yapan Dr. Enver Ebû Süveylim ise toplamda 29 şiirini bulabildiğini ifade et-tikten sonra onları tema yönünden “*İhvaniyat*”, “*hiciv*”, “*mersiye ve taziye*”, “*hikmet*”, “*fahr*”, “*gazel*”, “*şikayet*” ve “*tasvir*” şeklinde sınıflandırmıştır.⁵⁷

Ebü'l-‘Aynâ’nın nüktelerinde son derece neşeli ve hayat dolu olduğu anlaşılır-ken, şiirlerinde ise karamsar bir tablo çizdiği görülmektedir. Hayatının belli dönemle-rinde maddi sıkıntı yaşayan ve kırklı yaşlarında gözlerini kaybeden şairimiz, öyle anla-şılıyor ki hüznünü ve ızdırabını şiire dökmüştür. Sözelimi bir şiirinde dünyanın faniliği teması şu beyitlerle tasvir edilmiştir:

يَا وَيْحَ هُدِي الْأَرْضُ مَا تَصُ
نَعُ أَكْلَ حَيِّ فَوْقَهَا تَصْرَعُ
تَزْرَعُهُمْ حَتَّى إِذَا مَا أَنْوَا
أَشَدَّهُمْ تَخْصُدُ مَا تَزْرَعُ

Vay şu dünyanın yapıp ettiklerine
Sırtındaki canlılara neler ediyor
Önce can veriyor ettiklerine
Vakti gelenleri de biçiveriyor!⁵⁸

Muhtemelen hayatının yaşlılık evrelerinde yazdığı şu şiirinde ise gençliğe duy-duğu özlem dile getirilmektedir:

مَا فِي يَدَيَّ مِنَ الصَّبَا
إِلَّا الصَّبَابَةُ وَالْأَسْفَا

⁵⁴ Ebû Hayyân et-Tevhîdî el-Endelüsî, *Ahlâku'l-vezîreyyn*, thk. Muhammed b. Tâvî et-Tancî, Dârü Sâdir, Beyrut, 1992, s. 46.

⁵⁵ *Fihrist*, s. 157.

⁵⁶ Antuân, el-Kavvâl, *Dîvânü Ebî'l-‘Aynâ*, Dârü Sâdir, Beyrût, 1993.

⁵⁷ Bkz. *Ebü'l-‘Aynâ*, s. 60.

⁵⁸ *Mu‘cemü'l-üdebâ*, VI, 2614.

جَاءَ الشَّبَابُ فَمَا أَقَامَ وَ لَا أَلَمَّ وَ لَا وَقَفَ
كَانَ الشَّبَابُ كَزَائِرٍ مَلَّ الزِّيَارَةَ فَأَنْصَرَفَ

Gençlikten elimde kalan tek şey özlem ve hüznün
Geldi gelmesine lakin durup kalmadı tek bir gün
Bir misafirdi o: dün teşrif etti, sıkılıp gitti bugün.⁵⁹

Şiirlerinin önemli bir bölümü ise toplumsal sorunlara yönelttiği eleştirilerinden oluşmaktadır. Bu tür şiirlerinde yoğun olarak ironi üslubuna başvurduğu görülmektedir. Örneğin aşağıdaki beyitler zenginlerin sırf sahip olduğu maddi güçten dolayı üstün tutulmasının veciz bir tenkididir:

مَنْ كَانَ يَمْلِكُ دِرْهَمَيْنِ تَعَلَّمَتْ شَفَتَاهُ أَنْوَاعَ الْكَلَامِ فَقَالَ
وَتَقَدَّمَ الْفُصْحَاءَ فَاسْتَمَعُوا لَهُ وَرَأَيْتُهُ بَيْنَ الْوَرَى مُخْتَالًا
لَوْلَا دَرَاهِمُهُ الَّتِي فِي كَيْسِهِ لَرَأَيْتُهُ شَرَّ الْبَرِيَّةِ حَالًا
إِنَّ الْعَنِيَّ إِذَا تَكَلَّمَ كَاذِبًا قَالُوا صَدَقْتَ وَمَا نَطَقْتَ مُحَالًا
وَإِذَا الْفَقِيرُ أَصَابَ قَالُوا لَمْ تُصِبْ وَكَذَبْتَ يَا هَذَا وَقُلْتَ ضَلَالًا
إِنَّ الدَّرَاهِمَ فِي الْمَوَاطِنِ كُلِّهَا تَكْسُو الرِّجَالَ مَهَابَةً وَجَلَالًا
فَهِيَ اللِّسَانُ لِمَنْ أَرَادَ فَصَاحَةً وَهِيَ السَّلَاحُ لِمَنْ أَرَادَ قِتَالًا

İki dirheme sahip olmaya görsün biri, ağzı laf yapar hemen, türlü kelimeler eder
Fesahat ehlinin önüne geçer, sözlerini dinlerler, halk arasında gayet kibirlidir
Lakin cebindeki o dirhemler bir olmasa, sersafil duruma düşer anında!
Zengin olan yalan da söylese “ne kadar doğru ve mantıklı konuştunuz” derler
Fakir doğru konuşsa bile “Yalan yanlış konuşuyorsun, amma sapıttın!” derler
Ah şu dirhemler... Adama ayrı heybet ve haşmet kazandırır.
Fesahat isteyeneye “dil” olur o, savaşmak isteyen için “silah”tır.⁶⁰

Ebü'l-‘Aynâ’ya ait edebi malzemelerin bir kısmını da özlü sözleri ve tavsiyeleri oluşturmaktadır. O, âmâlığı sebebiyle hayatın türlü zorluklarına katlanarak derin bir yaşam tecrübesi kazanmış bunu da sahip olduğu edebi maharetiyle aforizmalara dönüştürmüştür. Bu bağlamda birkaç örnek vermek gerekirse şunlar zikredilebilir:

⁵⁹ Ebû Ali el-Kâlî, *el-Emâlî (I-IV)*, haz. Muhammed ‘Abdülcevâd el-Asma‘î, Dârü’l-kütübi’l-Mısriyye, 2. Baskı, Beyrut, 1926, II, 93; Râgıb el-İsfehânî, *Muhâdarâtü’l-üdebâ (I-II)*, Dârü’l-Erkam b. Ebi’l-Erkam, 1. Baskı, Beyrut, 1999, II, 156. (Bu ikinci kaynakta şiir “şair dedi ki” lafzıyla anonim biçimde aktarılmakta Ebü’l-‘Aynâ’nın ismi verilmemektedir.)

⁶⁰ *Mu‘cemü’l-üdebâ*, VI, 2613.

(1)

رُبَّ وَحْشَةٍ أَمْتَعُ مِنْ جَلِيسٍ، وَوَحْدَةٍ أَنْفَعُ مِنْ أَيْسٍ.

Bazı yalnızlıklar, dostlarla muşeretten daha hoştur.
Kimi ıssızlıklar da nice ahbapla yarenlikten evlâdır.⁶¹

(2)

إِذَا أَرَادَ اللَّهُ أَنْ يُسَلِّطَ عَلَى عَبْدِهِ عَدُوًّا لَا يَرْحَمُهُ سَلَّطَ عَلَيْهِ حَاسِدًا.

Allah bir kuluna merhametsiz bir düşman verecek olursa ona
hasetçi birini musallat eder.⁶²

(3)

Kendisine “*En güzel cevap nedir?*” diye sorulduğunda şu cevabı vermiş:

مَا أَسَكَّتَ الْمُبْطِلَ وَحَيَّرَ الْمُحِقَّ.

Haksızı susturan, haklıyı hayrete düşürendir.⁶³

(4)

Ahir ömründe talebesi Muhammed b. Yahyâ es-Sûlî'ye verdiği şu nasihatler de kayda değerdir:

النَّخُو فِي الْكَلَامِ كَالْمِلْحِ فِي الطَّعَامِ
فَإِذَا أَكْتَرْتَ مِنْهُ صَارَتْ الْقَدْرُ زُعَاقًا.

Yemek için tuz neyse kelam için nahiv de odur.
Eğer tuzu çok koyarsan yemeği berbat edersin.

إِذَا أَرَدْتَ أَنْ تَكُونَ صَدْرًا فِي الْمَجَالِسِ فَعَلَيْكَ بِالْفِقْهِ وَمَعَانِي الْقُرْآنِ، وَإِذَا أَرَدْتَ
أَنْ تَكُونَ مَتَادِمًا لِلْخُلَفَاءِ وَذَوِي الْمُرُوَّةِ فَعَلَيْكَ بِتَنْفِ الْأَشْعَارِ وَمَلْحِ الْأَخْبَارِ.

Meclislerde başköşede olmak istersen fıkıh ve Kur'ân bilgilerine sahip olmaya bak.
Eğer halifelere ve ihsan sahiplerine nedim olmak istiyorsan şiir ve nüktelere önem ver.⁶⁴

3. Ahbâr Raviliği

Ebü'l-'Aynâ'nın en önemli vasıflarından biri de ahbâr raviliğidir. “*Haber kelimesinin çoğulu olan ahbâr, bir kavim, kabîle veya şahıs, bir ülke, bölge veya şehir, bir hâdise vs. hakkında naklolunan bilgiler, sözler ve rivayetlerdir.*”⁶⁵ Bunları nakledenlere de ahbâr râvîsi denmektedir. Daha önce işaret edildiği gibi başta Asma'î olmak üzere

⁶¹ Ebû İshâk İbrahim b. el-Kâsım er-Rakîk, el-Kayrevânî, *Kutbü's-sürûr fi evsâfi'l-humûr*, thk. Ahmed el-Cündî, Menşûrâtü mecma'i'l-lüğati'l-'Arabiyye, Dimaşk, t.y., s. 365.

⁶² *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, I, 313.

⁶³ *Târîhu Bağdâd*, IV, 284; *Zehrü'l-âdâb*, III, 849; *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, IV, 244.

⁶⁴ *el-Muntazam*, XII, 357.

⁶⁵ Bkz. Nihad M. Çetin, “Ahbâr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 1, 1988, ss. 486-489.

Ebü'l-'Aynâ'nın hocalarının çoğu Arap kültürü ve edebiyatının zengin mirasını sonraki nesillere aktaran meşhur "ahbâr ravileri"dir. Güçlü hafızası ve keskin zekâsı sayesinde Ebü'l-'Aynâ da hocalarından aldığı edebi ve tarihi malzemeyi rivayet ederek bu halkanın önemli bir parçası olmuştur.

O, kendisine ulaştırılan anekdot, şiir ve çeşitli tarihsel malumatı çevresine aktararak bir kültür taşıyıcısı olduğu gibi; yaşadığı çağda tanıklık ettiği hadiseleri nakletmek suretiyle Abbâsîler dönemine ilişkin önemli bir bilgi kaynağı da olmuştur. İkinci bölümde de görüleceği üzere halife, vezir, başkadı, kâtip, edip ve şairler gibi üst sınıf insanlarla sıkı bir ilişkisi olan Ebü'l-'Aynâ siyasal, sosyal, kültürel ve edebi hayat hakkında kayda değer bilgiler aktarmıştır. Naklettiği ahbâr malzemesi biyografi kaynaklarından tarih ve tabakat kitaplarına, *edeb* eserlerinden hadis mecmualarına kadar geniş yelpazedeki bir literatür içinde yer almaktadır.

Naklettiği ahbâr malzemesi incelendiğinde başta Asma'î (ö.216/831), sonra da Câhız (ö.255/869) ve Halife Mütevekkil'den (ö.247/861) yaptığı nakillerin yoğunlukta olduğu göze çarpmaktadır. Ayrıca Halife Me'mûn (ö.218/833), Vezir Hasen b. Sehl (ö.236/851), Başkadı İbn Ebû Düâd (ö.240/856), hocaları Muhammed b. 'Ubeydullah el-'Utbi (ö.228/843), Ebû Zeyd el-Ensârî (ö.215/830), Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ (ö.209/ 824) ayrıca Şair Di'bil b. Ali el-Huzâî (ö.246/860) gibi dönemin önde gelen âlim, edip ve siyasilerinden rivayetlerde bulunduğu görülmektedir.

Ebü'l-'Aynâ'ya ait ahbâr malzemesini nakledenlere gelecek olursak, öncelikle Türk asıllı tarihçi ve şair Ebû Bekir Muhammed b. Yahya es-Sûlî'den (ö.335/946) söz etmek gerekir. Ebü'l-'Aynâ'nın sadık bir öğrencisi olan Sûlî, anekdotlarının büyük kısmını aktararak bunların günümüze ulaşmasında en büyük paya sahiptir. Onun dışında Ali b. Süleyman el-Ahfeş (ö. 316/928[?]), Ebû Bekir Muhammed b. Halef b. el-Merzubân (ö.309/921), Ebü'l-Kâsım Cafer b. Kudâme (ö.308/920[?]) Ebü'l-'Aynâ'dan rivayette bulunan önemli ahbârîlerdir.

B. ÖNEMLİ ŞAHSİYETLERLE İLİŞKİSİ

Tezimizin tümünde de görüleceği üzere Ebü'l-'Aynâ Basra'dan ayrıldıktan sonra çok sayıda edip ve şairin yanı sıra; halife, vezir, başkadı, hâcip, kâtip ve komutan gibi farklı statülerdeki devlet ricali ile temaslar kurmuştur. Bunlardan kimisinin yakın dostluğunu ve nedîmliğini kazanırken; bazılarıyla da düşmanlık derecesine varacak çekişmeler yaşamıştır. Bu da hayatında iniş ve çıkışlara sebep olmuş, bazı dönemlerde devlet imkânlarından son derece nasipdar olurken kimi zamanlarda da saray kapıları yüzüne kapatılmış, âmâlîğının da etkisiyle büyük zorluklar yaşamıştır.

Ebü'l-'Aynâ'nın hilafet merkezi Bağdat'a taşınmasıyla birlikte ediplerle olan ilişkisi yoğunluk kazanırken siyasilerle olan münasebeti de ilk defa burada başlamıştır. Her iki zümreyle de Bağdat'ta içli dışlı olmasının en tabii nedeni gerek siyasilerin gerekse onların bahşişlerine mazhar olmayı arzulayan ediplerin yoğun biçimde orada bulunmalarıdır. Büyük bir ihtimalle kendisi de saray nezdinde bir paye almak için başkente taşınan Ebü'l-'Aynâ'nın bir sonraki adresi ise Halife Mu'tasım (ö.227/842) zamanında başkent yapılan ve Halife Mütevekkil'in nedîmi olarak düşlediği hayata eriştiği Samarra şehri olmuştur.

Bu bölümde onun sık görüştüğü ve hayatının akışında müspet ya da menfi anlamda bir tesire sahip olan devlet ricali, şair ve edip dostları ile kurduğu münasebetleri üzerinde durulacaktır. Ayrıca söz konusu isimlerden bahsedilirken bir yandan doğrudan veya dolaylı bir biçimde o zevatın hayatları hakkında bilgiler verilecek diğer yandan dönemin sosyal ve siyasi hayatına ışık tutacak bazı önemli ipuçları sunulacaktır.

1. Me'mûn

Babası Harun Reşid'in h.170/m.786 yılında hilafete geldiği gün doğan⁶⁶ Me'mûn (ö. 218/833) küçüklüğünden itibaren dönemin önde gelen âlim ve siyasilerinden dersler alarak nitelikli bir tahsil görmüştür. Arap dilinin inceliklerini nahiv ve kıraat ilminde otorite kabul edilen Ali b. Hamza el-Kisâî'den (ö.189/805) tahsil ettiği gibi⁶⁷ yönetim sanatını da Cafer b. Yahyâ el-Bermekî (ö.187/803) ve Fazl b. Sehl (ö.202/818)

⁶⁶ *Târîhu Bağdâd*, XI, 430.

⁶⁷ Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvud, ed-Dineverî, *el-Ahbâru't-Tivâl*, thk. Abdülmün'im 'Âmir, 1. Baskı, Dârü ihyâi'l-kütübi'l-'arabî, 1960 s. 387.

gibi üst mevkilerde görev yapan devlet adamlarından öğrenmiştir. Bunun dışında kıraat, fıkıh ve hadis gibi İslâmî ilimleri de önemli alimlerden okumuştur.⁶⁸

Harun Reşîd h.182/m.798 senesinde kendisinden sonra devletin yönetimi için annesi Arap olan Emîn'i birinci, annesi Fars asıllı bir cariyeye olan Me'mûn'u ise ikinci veliaht olarak ilan etmiştir.⁶⁹ Daha sonra ülke topraklarının idaresini bu iki kardeş arasında taksim etmiş, Me'mûn'u Horasan'dan Hemedân'a kadar devletin doğu bölgelerinin yönetimine getirmiştir. Oğulları arasında çıkması muhtemel bir iktidar kavgasını önlemek amacıyla Harun Reşîd'in h.186/m.802 yılında Emîn ve Me'mûn'la hacca gidip Kâbe duvarına ahidnâme astırdığı da nakledilir.⁷⁰

Harun Reşîd h.193/m.809 yılında öldükten sonra Emîn halife olmuş ve kendisine rakip gördüğü doğu eyaletlerinin valisi kardeşi Me'mûn'u veliahtlıktan azletmiş, böyle yaparak Me'mûn'la aralarında yaklaşık 3 yıl sürecek savaşın fitilini de ateşlemiştir. İki kardeş arasında yaşanan bu çetin mücadele Arap unsurunu arkasına alan Emin'e karşı Fars unsurunun desteğini alan Me'mûn'un galibiyetiyle neticelenmiş,⁷¹ ardından h.198/m.813 yılında biat alan Me'mûn hilafet tahtına oturmuştur.⁷²

Halifeliği boyunca “*Babek*” gibi birçok isyan ve iç karışıklıkla mücadele etmesine rağmen Me'mûn'un bilim ve edebiyat sahasında adeta çığır açtığını, kendisinden önce ve sonra hiçbir Abbâsî halifesine nasip olmayacak nitelikte büyük projelere imza attığını söylemek mümkündür. Bunların başında İslam bilim tarihinin gurur kaynağı *Beytü'l-Hikme* gelmektedir. Kuruluşu Halife Mansur (ö.158/775) yahut Harun Reşîd'e atfedilen Beytü'l-Hikme'yi mükemmel hale getiren Me'mûn olmuştur. Konuyu derinlemesine araştıran Mustafa Demirci'nin şu kanaati Me'mûn'un bu alandaki gayretlerini özetlemektedir:

⁶⁸ Bkz. Nahide Bozkurt, “Me'mûn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2004, C. 29, ss. 101-104.

⁶⁹ *el-Ahbâru't-Tivâl*, s. 387.

⁷⁰ a.yer.

⁷¹ Emin döneminden Mutevekkil dönemine kadar sosyal siyasi ve dini gelişmelerin seyri ve Emin-Me'mûn kavgasının siyasi arkaplanı hakkında yapılmış bir analiz için bkz. Âdem Apak, “Selefilik ve Sünni-Şii İlişkilerine Etkileri” *İslam'ın Hakikati ve Mezhep Sorunu*, ed. Mehmet, Anadolu İlahiyat Akademisi Yayınları, Ankara: 2006, ss. 22-24.

⁷² Bkz. Bozkurt, “Me'mûn”.

Me'mûn tarafından Beytü'l-Hikme binasının değiştirilmesi, yeni bir rasathane ve okuma salonunun eklenmesi, muhtelif konulardaki kitapların burada toplanması, yoğun bir şekilde felsefi eserlerin özellikle bu dönemde çevrilmesi ve daha önceye kıyasla faaliyetlerin birçok alana yayılması gibi gelişmeler Me'mûn'un, Beytü'l-Hikme'nin hakîkî kurucusu olarak kabul edilmesine yol açmıştır.⁷³

Me'mûn bu adımları atarken diğer halifelerle kıyaslanamayacak kadar çok para harcamış, Beytü'l-Hikme'nin kaderini sonrakilerin insafına bırakmamak için masraflarını temin edecek bol gelirli vakıflar tahsis etmiştir.⁷⁴ Bu kurumda istihdam edilen bilim adamları, mütercimler, müstensihler vd. personeli himaye eden Me'mûn özellikle Huneyn b. İshâk, Sâbit b. Kurrâ ve Hubeyş b. A'sâm gibi mütercimlere 500 dinar gibi dudak uçuklatacak miktarlarda maaşlar bağlamıştır.⁷⁵ Bu bağlamda İbn Ebû 'Useybi'a'nın "*Me'mûn, Huneyn b. İshâk'a, çevirdiği kitap başına o kitap ağırlığınca altın veriyordu*"⁷⁶ sözü Me'mûn döneminde ilim ehline verilen önem hakkında kayda değer bir ifadedir.

Başkentte ilmi ve edebi faaliyetlerin bu denli yaygın ve câzip olması doğal olarak çevre şehirlerdeki bilim adamlarını, şair ve edipleri hilafet merkezine çekmiştir. Câhız (ö.255/869) gibi bazı seçkin alim ve edipler de bizzat Me'mûn'un davetiyle oraya gitmiş, saray nezdinde önemli payeler elde etmişlerdir. Bu noktada şunu ifade edebiliriz ki, Basra'da maddi sıkıntılar yaşayan Ebü'l-Âynâ'nın da bu dönemde Bağdat'a taşınması, söz konusu cazibe ve imkânların neticesinde gerçekleşmiş olmalıdır. Nitekim oraya gittiğinde doğrudan devlet ricaliyle bağlantı kurmaya çalışması bunu açıkça göstermektedir. Ayrıca Bağdat'tan sonra Halife Mu'tasım zamanında başkent yapılan Samarrâ'ya intikal etmesi de bu fikrimizi destekler niteliktedir.

Ebü'l-Âynâ Bağdat'da önce Me'mûn'un valisi Hasan b. Sehl (ö.236/851) ile, daha sonra da Kadı Yahya b. Eksem'in (ö.242/857) tavassutuyla bizzat Me'mûn'la tanışmıştır.⁷⁷ Her ikisinin de ikram ve taltiflerine nâil olmayı başarmıştır. Ebü'l-Âynâ Hasan b. Sehl'in huzuruna ilk kez çıktığında maddi sıkışıklığını dillendirmiş o da kendi-

⁷³ Bkz. Mustafa, Demirci, *Beytü'l-Hikme* İnsan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2016, s. 65.

⁷⁴ a.g.y.

⁷⁵ a.g.e, s. 114.

⁷⁶ Muvaffakuddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Kâsım b. Hanîfe b. Yûnus, İbn Ebû 'Useybi'a, *'Uyûnü'l-enbâ' fî tabakâti'l-etibbâ*, thk. Nizâr Rıza, Dârü'l-Mektebeti'l-hayât, Beyrût, t.y., s. 260.

⁷⁷ *Ebü'l-Âynâ*, s. 17-18.

sine beş bin dirhem ödenmesini emretmiştir. Onun bu ihsanına teşekkür ederken birbirinden değerli övgüler sıralayan Ebü'l-'Aynâ, iltifatlarıyla mest ettiği validen beş bin dirhem daha koparmıştır.⁷⁸ Hasan b. Sehl'in dostluğunu kazanıp o yaşadıkça bahşişlerine nail olan Ebü'l-'Aynâ, kendisini her daim hayırla yâd etmiştir. O ölünce de son derece müteessir olmuş, hayattayken methiyeler düzdüğü bu hâmîsine vefatı sonrasında mersiyeler kaleme almıştır.⁷⁹

Ebü'l-'Aynâ sadece yakın temasta olduğu Hasan b. Sehl'in gönlünü fethedip, himayesini kazanmakla kalmamış, Halife Me'mûn'un da iltifatlarına mazhar olup ihsanlarına kelimenin tam anlamıyla gark olmuştur. Ebü'l-'Aynâ'nın halifeyle görüşme hikâyesi şöyledir:

Bir zamanlar maddi sıkıntıya düşmüş ve bu durumu dostlarıma açamamıştım. Bir gün Kadı Yahya b. Eksem'in yanına gittiğimde bana “*Halife hazretleri bugün mağdurların şikâyetlerini dinleyecek, senin bir sıkıntın var mı?*” dedi. Ben de “*Evet*” dedikten sonra birlikte Halifenin sarayına gittik. Halife bizi huzura kabul etti. İçeri girdiğimizde “*Hoş geldin, safalar getirdin Ebü'l-'Aynâ! Hayırdır, mahkeme saatinde burada ne işin var?*” dedi. Ben hemen şu beyitleri okudum:

لَقَدْ رَجَوْتُكَ دُونَ النَّاسِ كُلِّهِمْ وَلِلرَّجَاءِ حُقُوقٌ كُلُّهَا تَجِبُ
إِنْ لَمْ يَكُنْ لِي أَسْبَابٌ أَعِيشُ بِهَا فَفِي الْعَلَى لَكَ أَخْلَاقٌ هِيَ السَّبَبُ

Bütün insanlar bir yana, sadece sendedir ümidim
Ayrıca ümitte karşılık bekleyen haklar vardır
Yoksa da hayata tutunacak bir mesleğim,
Sende, beni kapına getiren ulvi bir cömertlik vardır.⁸⁰

Rivayetlere göre arz-ı halini veciz ve edebi bir üslupla dillendirmesi üzerine Halife, Ebü'l-'Aynâ'ya 100 bin dirhem takdim etmiş ve bu miktarın kendisine her ay ödenmesi talimatını vermiştir.⁸¹

Ebü'l-'Aynâ, sahip olduğu retorik düzeyi ve can alıcı methiyeleriyle Me'mûn nezdinde itibar kazanmıştır. Me'mûn'un vefatı sebebiyle kısa süren münasebetlerine

⁷⁸ Bkz. s. 75.

⁷⁹ Ahmed b Muhammed Ebü'l-'Abbâs, el-Cürcânî, *el-Müntehab min kinâyâti'l-üdebâ ve işârâti'l-bülega*, Matbaatü's-saadet, Mısır, 1908, s. 120.

⁸⁰ Takiyyüddîn Ebü Bekr İbn Hicce, el-Hamevî, *Semerâtu'l-evrâk fi'l-muhâdarât (I-II)*, Mektebetü'l-Cumhûriyyeti'l-'Arabiyye, Mısır, t.y. II, 245; Şihâbüddîn Muhammed b. Ahmed b. Mansûr, Ebü'l-Feth, el-İbşihî, *el-Mustatrafi külli fen mustazraf*, Alemü'l-kütüb, Beyrut, 1998, s. 177.

⁸¹ *Semerâtu'l-evrâk*, II, 245; *el-Mustatrafi*, s. 177.

rağmen Ebü'l-'Aynâ'nın ondan birçok rivayette bulunması, meclislerinde sıkça yer aldığı anlamına gelmektedir. Keza sarayında onu güzel bir şekilde ağırlamasının yanı sıra Bağdat'tan Şam'a yaptığı yolculukta Ebül-Aynâ'yı da refakatine alması Me'mûn'un ona verdiği değeri açıkça göstermektedir.⁸²

Me'mûn, Ebü'l-Âynâ kendisiyle tanıştıktan yaklaşık bir yıl sonra 218/833 yılında vefat etmiş, onun bu engin cömertliğine ve hoş sohbetine mazhar olan Ebü'l 'Aynâ ise ölümünden sonra büyük hüznü yaşamıştır. Hatta döktüğü gözyaşlarından ötürü göz kapakları iltihaplanmıştır. Günler sonra çocuklarından birisi onu hâlâ üzgün ve çaresiz bir vaziyette görünce “*Yapma babacığım. Gözlerini de kaybetmişken bu kadar ağlamak seni daha da perişan edecek*” demiş, babası ise halet-i rûhiyesini şiire dökerek ifade etmiştir:

شَيْئَانِ لَوْ بَكَتِ الدَّمَاءُ عَلَيْهِمَا عَيْنَايَ حَتَّى يُؤْذِنَا بِدَهَابِ
لَمْ يَبْلُغَا الْمِغْشَارَ مِنْ حَقِّيهِمَا فَقَدْ الشَّبَابِ وَفُرْقَةَ الْأَحْبَابِ

İki şey var ki, gözlerim kan ağlasa
Duçar etse hatta ölüme beni
Olamam ödemiş bedellerini:
Gençliğe elveda, dostlara veda.⁸³

2. İbn Ebû Düâd

Hicri 160 yılında dünyaya gelen Ebû Abdullah Ahmed b. Ebû Düâd (ö.240/854) Abbâsî devletinde başkadılık yapmış mutezili bir âlimdir. Mutezile'nin Basra ekolünün kurucu mütekellimi Ebü'l-Hüzeyl el-'Allâf'ın (ö. 235/849-50) talebesi olup kendisi de bu mezhebin hararetli bir savunucusudur. Bunun yanı sıra Hanefi fıkında derinleşmiş bir fakih olarak temayüz etmiştir.⁸⁴

Me'mûn, h.204 yılında merkezi Merv'den Bağdat'a taşıyınca Basra Kadısı Yahyâ b. Eksem'e “*Benimle oturup kalkacak, meclisime sık sık gelip gidecek seçkin bir grup belirleyip gönder*” talimatını vermiş ve onun belirlediği beş kişilik seçkin zümre

⁸² *el-Muntazam*, XI, 335.

⁸³ *Semerâtu'l-evrâk*, II, 245; *el-Mustatraf*, s. 177.

⁸⁴ Bkz. Yusuf Şevki, Yavuz, “İbn Ebû Düâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1999, C. 19, ss. 430-431.

arasında İbn Ebû Düâd da yer almıştır.⁸⁵ Sahip olduğu ilmi ve edebi müktesebatı sayesinde çok geçmeden halifenin gözüne girmeyi başarmış ve en güvendiği kişilerden olmuştur.

Me'mûn'un, vefat etmeden önce kardeşi Mu'tasım'a "*Her ne iş yapacak olursan muhakkak Ahmed b. Ebû Düâd'a danış. O istişareye ehil biridir. Benden sonra bir vezir de edinme*"⁸⁶ vasiyeti onun, Me'mûn gibi deneyimli ve entelektüel bir halife nezdindeki değerini göstermektedir.

İbn Ebû Düâd, Me'mûn'un halefleri Mu'tasım ve Vâsık (ö.237/847) nezdinde de bu gözde konumunu muhafaza etmiş, halifelerin önemli meselelerde kendisine sürekli danıştığı bir Başkadı olmuştur.⁸⁷ Ne var ki Mu'tasım döneminde vezirliğe atanan İbn Zeyyât ile aralarında sürekli ihtilaf ve amansız bir çekişme var olmuştur. Mu'tasım döneminde geniş yetkilerle teçhiz edilen İbn Zeyyât (ö.233/847) hem bu dönemde hem de Vâsık zamanında güçlü iktidarı sayesinde İbn Ebû Düâd'ın devlet nezdindeki etkisini zayıflatmaya çalışmış, büyük oranda başarılı da olmuştur.

Mezhep anlamında radikal bir kimliğe sahip olan İbn Ebû Düâd, *mihne* olaylarının baş aktörlerinden biridir. Nitekim "Halkü'l-Kur'an" düşüncesini Halife Memûn'a kabul ettirmiş⁸⁸ ve buna muhalefet edenlerin kovuşturulması, yakalanıp baskı altında sorgulanması, nihayetinde hapse atılmasına önayak olmuştur.⁸⁹ Tartıştığı ve "Kur'ân Mahlûktur" demeye zorladığı meşhur âlimlerin başında da ehl-i sünnetin en önemli temsilcisi Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) gelmektedir.⁹⁰

Kültürel seviyesine baktığımızda mütekellim ve fakih kimliğinin yanı sıra İbn Ebû Düâd'ın kudretli bir edip ve şair olduğunu görürüz. Bu bağlamda Ebü'l-'Aynâ'nın "*İbn Ebû Düâd'dan daha fasih konuşan, ilim-fikir yelpazesi daha geniş olan ve tartışma sırasında ondan daha hızlı delil getiren birini görmedim*"⁹¹ ifadesi ile Vezir Feth b. Ha-

⁸⁵ *Vefeyâtü'l-a'yân*, I, 84.

⁸⁶ a.yer.

⁸⁷ a.yer.

⁸⁸ Halkü'l-Kur'ân meselesinin itikâdî olmaktan ziyade Me'mûn'un elinde siyasi bir aparat olarak kullanılması hakkında önemli bir analiz için bkz. Apak, "Selefilik ve Sünni-Şii İlişkilerine Etkileri", s. 21-23.

⁸⁹ *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, VIII, 395.

⁹⁰ *Vefeyâtü'l-a'yân*, I, 84.

⁹¹ *et-Tezkiretü'l-Hamdüniyye*, IX, 286.

kan'ın “*Ondan daha zarif birini tanımadım*”⁹² sözü kayda değer nitelermelerdir. Klasik *edeb* kaynakları araştırıldığında şiirlerine ek olarak veciz sözleri ve Kur'an temalı hoş nükterine de rastlanmaktadır.⁹³

Döneminin önde gelen münevverlerinden olduğu için İbn Ebû Düâd'ın Ebü'l-'Aynâ gibi çok sayıda şair, edip ve nüktedanla sıkı ilişkileri olmuş, bu vesileyle onlara bolca ihsanda bulunmuştur.⁹⁴ Ulema sınıfından da özellikle mutezilî olanlara destek ve himayesini hiçbir zaman eksik etmemiştir.⁹⁵ Daha önce bahsi geçen ve klasik *edeb* kaynaklarında *en'ler listesi* diye ifade edebileceğimiz bir listede “*mertlik, âlicenâplık ve güzel/isabetli hüküm verme*” babında onun adının zikredilmesi⁹⁶ yukarıdaki cümleleri doğrular niteliktedir. Bu hususta bir de Ebü'l-'Aynâ'nın şu naklini aktarmak uygun olacaktır:

Seçkin bir zümreyle oturmuş cömertlikten bahsediyorduk. Mecliste bulunanlar, Mervâniler dönemindeki en cömert ailenin Mühellebiler, Abbâsiler döneminde ise Bermekîler olduğunu dillendirdi. Fakat söz Ahmed b. Ebû Düâd'a geldiğinde istisnasız herkes onun diğerlerinden daha cömert ve faziletli olduğunda ittifak etti.⁹⁷

Daha önce Ebü'l-'Aynâ'nın Basra'dan Bağdat'a taşındığı sırada devletin başında Me'mûn'un olduğunu ifade etmiştik. Ebü'l-'Aynâ'nın saraya ve devlet dairelerine gidip gelmeye başladığı bu dönemde İbn Ebû Düâd da Me'mûn'un meclislerinin baş müdavimiydi. Ebü'l-'Aynâ ile İbn Ebû Düâd'ın önceleri Samarrâ'da başlayan arkadaşlıklarının saray mahfillerinde daha samimi bir hal aldığını tahmin etmekteyiz.

Ebü'l-'Aynâ, Me'mûn döneminin en kudretli isimlerinden olan İbn Ebû Düâd'ın lütuf ve ihsanlarına çokça mazhar olmuş ve onun sayesinde devlet imkânlarından yararlanmışır. Bundan dolaydır ki birçok yerde ona methiyeler düzüp minnettarlığını dile

⁹² *Zehrü'l-âdâb*, IV, 952.

⁹³ *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, II, 150; Ebû 'Amr Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed, İbn Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd (VIII)*, Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut, 1984, II, 21.

⁹⁴ *Vefeyâtü'l-a'yân*, I, 90.

⁹⁵ *Fihrist*, s. 212.

⁹⁶ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ali, el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'şâ fi sinâ'ati'l-inşâ (I-XIV)*, Dârü'l-kutubi'l-'ilmiyye, Beyrut, 1922, I, 521.

⁹⁷ *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, II, 351.

getirmiştir. Bunlardan biri “Gördüğün en cömert insan kimdir?” sorusuna “İbn Ebû Düâd” şeklinde verdiği cevaptır.⁹⁸

Ebü'l-‘Aynâ ile İbn Ebû Düâd arasında hoş sohbetler gerçekleşmiş ve bunlar Ebü'l-‘Aynâ'nın nakliyle kaynaklara intikal etmiştir. Bazıları İbn Ebû Düâd'ın Kur'an metni üzerinden sergilediği nükteleridir ki bu rivayetler aynı zamanda onun kutsal metnin gücünden yararlanma hususunda ne ölçüde yetkin bir edip olduğunun kanıtıdır. Onlardan biri Ebü'l-‘Aynâ'nın dilinden şöyle anlatılır:

Ahmed b. Ebû Düâd ile ilk defa irtibat sağlamamın hikâyesi şöyledir. Basra ahalisinden bir grup bana düşmanlık besliyor, olur olmadık şeylerle ithamlarda bulunuyorlardı. Bunlardan biri de Rafızilik yaftasıydı. Çareyi Basra'yı terk edip Samerra'ya kaçmakta buldum. Oraya gidince de mertliğini duyduğum İbn Ebû Düâd'ın misafiri oldum. Misafir olduğum sürece her gün oturup sohbet muhabbet ediyorduk. Derken düşmanlarımın yerimi öğrenip Samerra'ya doğru hareket ettiklerini işittim. Bunun üzerine İbn Ebû Düâd'la aramızda şöyle bir diyalog yaşandı:

Ebü'l-‘Aynâ: Düşmanlarım tek yumruk olmuş üzerime geliyorlar!

İbn Ebû Düâd:

﴿يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ﴾

“Allah'ın eli onların elinin üzerindedir!” (Fetih:10)

Ebü'l-‘Aynâ: Onların türlü türlü hileleri var.

İbn Ebû Düâd:

﴿وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ﴾

“Onlar tuzak kuruyorlarsa Allah da tuzak kuruyor.

Allah en iyi tuzak kurandır.” (Enfal:30)

Ebü'l-‘Aynâ: Sayıları da oldukça fazla.

İbn Ebû Düâd:

﴿كَمْ مِنْ فِتْنَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِتْنَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ﴾

“Nice sayıca az topluluk kendilerinden kalabalık toplulukları mağlup etmiştir.”

(Bakara:249)⁹⁹

Ebü'l-‘Aynâ Bağdat'a taşındığında ne vakit dara düşse sürekli ondan yardım istemiş ve İbn Ebû Düâd da yardımını esirgememiştir. Aşağıdaki tarihsel anekdot yer yer

⁹⁸ Zehrü'l-‘âdâb, I, 327.

⁹⁹ Ebu'l-Ferec, İbn Cevzî, *Ahbâru 'z-zurâf ve 'l-mütemâcinîn*, thk. Bessâm Abdülvehhâb el-Cânî, Dâr-ü İbn Hazm, Beyrut, 2007, s. 90; *et-Tezkiretü'l-Hamdüniyye*, II, 150; *el-'İkdü'l-ferîd*, II, 21.

maddi sıkıntıya düşen Ebü'l-Âynâ'nın İbn Ebû Düâd'dan dilediği yardımlardan birine örnektir:

Ebü'l-Aynâ birgün İbn Ebû Düâd'a şöyle bir mektup yazdırıp göndermiş: “Kurbanın olayım, ailece dara düştük. Sana hürmet ve teşekkürden gayri sunabileceğimiz bir şeyimiz yok. Eğer bizi yine lütfunla müşerref edersen tıpkı:

أَنَا الشَّهَابُ الَّذِي يَحْمِي دِيَارَكُمْ لَا يَخْمَدُ الدَّهْرَ إِلَّا ضَوْؤُهُ يَقْدُ

Ben, beldenizi kollayan bir yıldızım

Felek durdukça ışığım parıl parıl parıldayacak.

diyen o şair gibi olurum. Ama şayet veremeyecek olursan da ayette sözü edilen kişilerden olmayacağımı bilmeni isterim:

﴿...مَنْ يَلْمِزْكَ فِي الصَّدَقَاتِ؛ فَإِنْ أُعْطُوا مِنْهَا رَضُوا

وَإِنْ لَمْ يُعْطُوا مِنْهَا إِذَا هُمْ يَسْخَطُونَ﴾

(...) Sadakaların dağıtımı hususunda senin için iğneli konuşan, kendilerine verilirse hoşnut olan, verilmezse hemen öfkeleniveren. (Tevbe:58)¹⁰⁰

Me'mûn döneminden Mütevekkil'in halife oluşuna kadarki süre zarfı içinde İbn Ebû Düâd'ın himayesi ve desteğini alan, onu her daim minnettarlık ve sitayişle yâd eden Ebü'l-Âynâ'nın, Mütevekkil başa geldiğinde ise ona karşı farklı bir tavır takındığı göze çarpmaktadır. Öncekinin aksine İbn Ebû Düâd'ı yermeye ve kötülemeye başlamıştır. Onun bu çelişik tutumu bizce doğrudan Mütevekkil'in devlet politikası ve Ebü'l-Âynâ'nın karakterindeki zaafı açıklanabilir. Bu bağlamda hem İbn Ebû Düâd hem de Ebü'l-Âynâ'nın hayatında ciddi anlamda tesiri olan Mütevekkil dönemindeki devlet-mezhep politikasına kısaca yer vermek uygun olacaktır.

Mütevekkil'in halife olduğunda gerçekleştirdiği ilk icraatı Me'mûn'un başlatıp akabinde babası Mu'tasım ve abisi Vâsık'ın devam ettirdiği mutezilî devlet politikasını değiştirip yerine sünnî anlayışı ikâme etmek olmuştur.¹⁰¹ Bu doğrultuda ilk olarak Mu'tasım ve Vâsık döneminin kudretli veziri Muhammed b. Abdülmelik b. Zeyyât (ö. 233/847) görevinden azledilmiş ardından işkenceye tabi tutularak öldürülmüştür.¹⁰² Bunu, Me'mûn'a mutezilî düşünceyi kabul ettirip *mihne* hadiselerinin başaktörü olan İbn

¹⁰⁰ Nesrî'd-dür, III, 147.

¹⁰¹ Bkz. Âdem, Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi (Abbâsiler Dönemi)*, 8. Baskı, İstanbul, 2015, s. 261.

¹⁰² Muhammed b. Cerîr, et-Taberî, *Târihü't-Taberî (XI)*, Dârü't-türâs, Beyrut, 1967, IX, 156-160; Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb* IV, s. 88-89.

Ebû Düâd'ın görevden uzaklaştırılıp mallarına el konması izlemiştir.¹⁰³ Babası İbn Ebû Düâd felç olduğundan ona vekâleten Başkadılık görevini yürüten Ebü'l-Velîd Muhammed h.237 m.851 yılında bu vazifeden azledildiğinde yerine Ehl-i sünnet'e yakın fikirleriyle bilinen Yahyâ b. Eksem atanmıştır.¹⁰⁴ Bu radikal adımları atarak Mutezilî akımın adeta belini kıran Mütevekkil, diğer taraftan *mihne* hadiseleri sebebiyle tutuklanan mahkûmları serbest bırakmıştır. Bunun yanı sıra o, Sünni ulemanın hamiliğine soyunarak bu mezhebin yaygınlaştırılmasına çalışmıştır. Kısacası, devlet politikalarını Mutezilî fikirler üzerine inşa edip muhaliflerini bu enstrümanla etkisiz hale getirmek isteyen Me'mûn ve diğer iki selefine mukabil Mütevekkil de çeşitli maslahatlara binaen Sünniliği resmi mezhep kılıp politikalarını bu doğrultuda yürütmeyi tercih etmiştir. İşte İbn Ebû Düâd gibi önceki dönemin etkili isimleri Mütevekkil'in bu devlet politikasının kurbanı olmuştur.¹⁰⁵

Mütevekkil dönemi İbn Ebû Düâd için bir çöküş iken, Ebü'l-'Aynâ'nın özlemine duyduğu hayatin müjdecisi olmuştur. Mütevekkil'in nedîmi olma hayali onu İbn Ebû Düâd'a karşı cephe almaya kadar sürüklemiştir. İbn Ebû Düâd'ın himayesini görüp kendisini daima methiyelerle anan Ebül-'Aynâ'nın Mütevekkil döneminde birdenbire onu kötüleyip amansızca eleştirmeye başlaması ilk bakışta bir paradoks gibi algılanabilir. Bizce ona duyduğu saygı ve minnettarlığın, anında kin ve öfkeye dönüşmesi ancak Ebü'l-'Aynâ'nın çıkarıcı bir karaktere sahip olması ile ilişkilendirilebilir. Zira kaynaklarda aralarında bir gerginliğin yaşandığına dair herhangi bir bilgi bulunmamakta, öte yandan Ebü'l-'Aynâ'nın hayatına mercek tutulduğunda buna benzer vefasızca tavırlarının yer yer tekerrür ettiği göze çarpmaktadır. O, artık devlet nezdinde itibarı kalmayan ve halifenin azledip cezalandırdığı biri olan İbn Ebû Düâd'ı yermek suretiyle hem onla bir bağının kalmadığını izhar etmiş hem de bunu Mütevekkil'e yaklaşmak için bir araç olarak kullanmıştır. Ebü'l-'Aynâ'nın, İbn Ebû Düâd görevinden azledildiği ve felçli olarak yattığı sırada yanına gidip şu ifadeleri sarf etmesi ona yönelttiği hicivlerden birine örnektir:

¹⁰³ *Târihü't-Taberî*, IX, 189.

¹⁰⁴ a.yer.

¹⁰⁵ Bkz. Apak, "Selefilik ve Sünni-Şii İlişkilerine Etkileri", s. 22-24.

*Seni avutmak ve teselli etmek için gelmiş değilim, bilakis seni kendi bedenine hapseden ve sana sahip olduğun nimetlerin bir bir zâil olduğunu gösteren Allah'a hamd etmek için geldim.*¹⁰⁶

Bu bağlamda Ebü'l-'Aynâ'nın politik tutumu ve mezhebi kimliği hakkında da bir değerlendirme yapmak isteriz: Hayatı mercek altına alındığında hiçbir zaman yaşadığı dönemin siyasi/mezhebi havasına ters bir görüş bildirmediği görülmektedir. O, kendisine zarar verebilecek politik ve dini tartışmalardan olabildiğince uzak durmuştur. Yahut iktidardakileri memnun edecek pozisyonlar alıp o yönde söylemler geliştirmiştir. Yani konjoktüre göre farklı kimliklere bürünmekten hiç imtina etmemiştir. Bunun en bariz örneği ise devlet politikasını mu'tezilî fikir üzerine inşâ eden Me'mûn ve mihne olaylarının baş müsebbibi Başkadı İbn Ebû Düâd'la samimi bir bağ kurabildiği gibi; mutezili düşüncüyü ilga edip sünni düşüncüyü hâkim kılan ve İbn Ebû Düâd'ı cezalandıran Mütevekkil'in nedîmi olmayı başarmasıdır.

3. İbn Zeyyât

Bağdat'ta h.173/m.789 yılında varlıklı bir tüccarın oğlu olarak dünyaya gelen Muhammed b. Abdülmelik İbnü'z-Zeyyât (ö.233/847) küçüklüğünden itibaren dil, edebiyat ve şiire merak sarmıştır. İlim ve edebiyata olan düşkünlüğü babası gibi bir tüccar olmasına mâni olmuştur. O, mizacına uygun şekilde kâtip olmayı tercih etmiştir. Ticarete atılması için ısrarcı olan babası, oğlunun yazdığı bir methiye sayesinde Me'mûn'un valisi Hasan b. Sehl'den 10 bin dirhem caize alması üzerine bu ısrarından vazgeçmiştir.¹⁰⁷

Fesahat ve belagatinin Şair Buhturî'nin (ö.284/897) methine konu olması,¹⁰⁸ sahip olduğu edebi maharet ve müktesebat hakkında fikir vermektedir. Hayatını araştıranlar *edeb* ve biyografi kaynaklarına başvurduklarında ona ait birçok şiir göreceklendir. Şiirleriyle alakalı yakın dönemde yapılmış akademik bir çalışma da bulunmaktadır.¹⁰⁹

¹⁰⁶ *et-Tezkiretü'l-Hamdüniyye*, V, 216; *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, I, 224.

¹⁰⁷ el-İsfehânî, Ebü'l-Ferec, *Kitâbü'l-Eğânî (I-XXIV)*, thk. Semîr Câbir, Dârü'l-fıkr, 2. Baskı, Beyrut, t.y. XXIII, 51.

¹⁰⁸ *Târîhu Bağdâd*, III, 593.

¹⁰⁹ Araştırmacı Dr. Cemîl Sa'îd Kâhire Darü'l-kütübi'l-kavmiyye kütüphanesinde İbn Zeyyât'a ait şiirlerin derlendiği 75 sayfalık tek yazma nüshanın şerhli neşrini yapmıştır. Bkz. *Divânü'l-Vezîr Muhammed b. Abdülmelik b. Zeyyât*.

İbn Zeyyât en alt kademededen en üst kademeye kadar devletin muhtelif birimlerinde vazifeler icra etmiştir. İlk resmi görevine kâtip olarak başlamış, Me'mûn'un hilafetinin sonlarına doğru ise *Dîvânü'n-Nafakât*'ın başına getirilmiştir.¹¹⁰ Burada da başarılı bir performans sergilediğinden Me'mûn'un halefi Mu'tasım, tahttaki üçüncü yılında onu vezirlik makamına getirmiş ve kendisini geniş yetkilerle donatmıştır.¹¹¹

İbn Tabatabâ, onun biyografisinden bahsederken karakteristik özelliklerinin yanı sıra entelektüel kişiliği ve bürokrasi alanındaki dehasına ışık tutan şu önemli bilgileri sunmaktadır:

Muhammed (İbn Zeyyât) iyi bir tahsil ve terbiye almış, okuyup anlama bakımından güçlü ve oldukça zeki bir insandı. Her alanda öyle uzmanlaşmıştı ki akıl, anlayış, zekâ, imlâ, şiir, edebiyat, yönetim tecrübesi ve hükümdarların prosedürleri konularında zamanının en bilgili ve tecrübeli, hatta eşsiz siması olmuştu. Bu sebeple Mu'tasım ona vezirlik payesi vermiş ve o da bu görevin yükünü kendisinden önce üstlenenlerden daha mükemmel icra etmişti. Kişilik olarak ise sert, kibirli, katı kalpli birisiydi.¹¹²

Devlet işleyişi ve entelektüel vizyon açısından Me'mûn'a kıyasla geride olan Mu'tasım, ilim edebiyat ve kültür hususunda da zayıf kalmıştır. Hatta ümmi olduğunu bizzat kendisi itiraf etmektedir.¹¹³ İşte o, bu alanlardaki açığını ekseriya İbn Zeyyât'tan istifade etmek suretiyle kapatmıştır. Zira onun sahip olduğu kültür düzeyi ve yönetim deneyimini görünce vezirliğe atayıp bunun yanı sıra kâtiplikten devlet idaresine maliyeden birtakım hususi işlerine ve çocuklarının eğitimine kadar İbn Zeyyât'tan sürekli yardım almış, birçok meseleyi ona havale etmiştir.¹¹⁴ Bunlara bağlı olarak İbn Zeyyât'ın halife nezdindeki kıymeti, devlet katındaki nüfuz ve iktidarı kat be kat artmıştır.

Mu'tasım'ın halefi Vâsık'a gelince (ö.232/847) o esasen eskiden husumet beslediği ve bir gün başa geldiği takdirde kendisini öldürmeye ant içtiği İbn Zeyyât'ı görevinden azletmemiş, onun yerini dolduracak birini bulamadığı için vezirliğe devam etmesini uygun görmüştür.¹¹⁵ İlginçtir ki daha sonra Vâsık'la olan ilişkisi Mu'tasım'la olandan çok daha sağlam bir hal almıştır. Bu dönemde daha önce hiçbir vezirin bir hali-

¹¹⁰ Mu'cemü'l-üdebâ, III, 1020.

¹¹¹ *Târîhu Bağdâd*, III, 593; *Vefeyâtü'l-a'yân*, V, 95.

¹¹² Muhammed b. Ali, İbn Tabatabâ, *el-Fahrî fi'l-âdâbi's-sultâniyye*, Dâru Sâdir, Beyrut, t.y., s. -233234.

¹¹³ Ebû İshâk Burhaneddin el-Kutubî, el-Vatvat, *Ğuraru'l-hasâisi'l-vâziha*, Dâru Sa'b, Beyrut s. 189; *Vefeyâtü'l-a'yân*, V, 94. *Zehrü'l-âdâb*, II, 182. *Subhu'l-a'sâ*, I, 187.

¹¹⁴ Bkz. *Divânü'l-Vezîr Muhammed b. Abdulmelik b. Zeyyât*, s. 30.

¹¹⁵ *Nihâyetü'l-erab*, XXII, 276; *el-Fahrî fi'l-âdâbi's-sultâniyye*, 234.

fe nezdinde ulaşamadığı konuma erişen İbn Zeyyât¹¹⁶ neredeyse halifeye denk bir statüye sahip olmuştur. Mesela İbn Zeyyât'ın Halife Vâsık'ın meclisine girdiği vakit hükümdarın, huzurundakilere ayağa kalkmalarını emretmesi ona verdiği değerin boyutunu gözler önüne sermektedir.¹¹⁷

Keza Taberî'nin “*Dârü'l-hilafet'de bir bölgenin idari kadrosunu belirlemek için halifeler dışında sözleşme ve tayin yapan hiç kimse olmamıştır. Bunun istisnası sadece Vezir Muhammed b. Abdülmelik b. Zeyyât'tur*”¹¹⁸ ifadeleri İbn Zeyyât'ın devlet nezdinde sahip olduğu yetkilere ve nüfuza ışık tutmaktadır.

Onun hayatını ele alan *terâcim* kaynaklarında İbn Ebû Düâd ile aralarındaki şiddetli düşmanlık mevzubahis edilmiştir. Örneğin Hatip Bağdadi *Târîhu Bağdâd* adlı eserinde şu ifadeleri kullanmaktadır:

[كَانَ بَيْنَ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْمَلِكِ، وَبَيْنَ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي دَاوُدَ عَدَاوَةً شَدِيدَةً]

*Muhammed b. Abdülmelik ile Ahmed b. Ebû Düâd arasında şiddetli bir düşmanlık vardı.*¹¹⁹

Zehrü'l-âdâb müellifi Kayrevanî ise benzer ifadeler kullanmaktadır:

[كَانَتْ الْعَدَاوَةُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ ابْنِ الزِّيَّاتِ بَيْنَةً وَالنَّفَاسَةُ فِي الرِّيَّاسَةِ بَيْنَهُمَا مَتَمَكِّنَةً]

*(İbn Ebû Düâd) ile İbn Zeyyât arasındaki düşmanlık besbelliydi, yönetim hususundaki rakabetleri ise çetindi.*¹²⁰

Ebü'l-‘Âynâ'nın hayatı açısından da önemli bir kırılma noktası olan bu düşmanlık, onlar yaşadığı sürece devam etmiştir. Mu'tasım ve Vasık'ın kendisine verdiği büyük imtiyazlar ve geniş nüfuzun etkisiyle İbn Zeyyât, İbn Ebû Düâd'la olan mücadelesinde genellikle üstün gelen taraf olmuştur. O, İbn Ebû Düâd'ı sürekli takip ettirmiş, ufak çaplı faaliyetlerini bile engellemekten geri durmamıştır. Bu durum *Vefeyâtü'-a'yân*'da şöyle dillendirilmiştir:

Vezir İbn Zeyyât ile Başkadı İbn Ebû Düâd arasında kin, düşmanlık ve çatışma vardı. O derece ki, eğer başkadı, dostlarının ihtiyaçlarını gidermeye kalksa vezir anında araya girip buna mâni olurdu.¹²¹

¹¹⁶ *Divânü'l-Vezîr Muhammed b. Abdülmelik b. Zeyyât*, s. 32.

¹¹⁷ *Vefeyâtü'-a'yân*, I, 85.

¹¹⁸ *Târîhü't-Taberî*, IX, 140.

¹¹⁹ *Târîhu Bağdâd*, III, 593.

¹²⁰ *Zehrü'l-âdâb*, II, 395.

¹²¹ *Vefeyâtü'-a'yân*, I, 88.

İbn Zeyyât, İbn Ebû Düâd'a olan düşmanlığını aleni bir şekilde ifade ediyor, yeri geldiğinde edebî maharetini kullanarak ona hicivler yazıyordu. Hatta İbn Ebû Düâd'ı hicvettiği 90 beyitlik manzumesi en meşhur şiirlerinden kabul edilmektedir.¹²²

Taberî, İbn Zeyyât'ın İbn Ebû Düâd'a olan düşmanlığından bahsederken onun hapse atılmasında da bizzat İbn Zeyyât'ın etkisinden söz etmektedir.¹²³ Tabi İbn Ebû Düâd'ın da boş durmadığını, fırsat buldukça onun kuyusunu kazdığını söylemek gerekir. Nitekim tarihçiler onun Halife Mütevekkil'i daima İbn Zeyyât'a karşı kıskırttığını ifade ettikten sonra Mütevekkil'in emriyle önce mallarının müsadere edildiği ardından da işkenceye maruz bırakılarak öldürüldüğünü zikretmiştir.¹²⁴

İbn Zeyyât hakkındaki bu bilgiler aslında Ebü'l-'Aynâ'nın hayatına ışık tutması bakımından önemli bir yere sahiptir. Zira yaptığımız araştırmaya göre İbn Zeyyât'ın biyografisi ele alınmadan Ebü'l-'Aynâ'nın Bağdat ve Samerrâ serüveni ve bu süre zarfında hayatının iniş-çıkışları hakkında fikir yürütmenin zor olduğu kanaatindeyiz. Tam da yeri gelmişken Ebü'l-'Aynâ'nın söz konusu şehirlerdeki hayat serüvenine kısa bir bakış atmak faydalı olacaktır:

Ebü'l-'Aynâ Bağdat'a taşındıktan kısa bir müddet sonra saray nezdinde muteber biri olmayı başarmıştır. Şöyle ki Halife Me'mûn ve Vali Hasan b. Sehl'in gözüne girmiş, İbn Ebû Düâd ile sıkı bir ilişki kurmuş ve bu sayede müreffeh bir hayat sürmüştür. Ne var ki Me'mûn'dan sonra Mu'tasım halife olup hilafetinin üçüncü yılında da İbn Zeyyât'ı vezirliğe getirince¹²⁵ Ebü'l-'Aynâ'nın parlayan yıldızı çok geçmeden sönmüştür. Zira Me'mûn döneminden sonra İbn Zeyyât'ın muktedir bir vezir olarak görev yaptığı Mu'tasım ve Vâsık zamanında kapılar Ebü'l-'Aynâ'nın yüzüne kapanmış, saraya adımını bile atamamıştır. Bunun müsebbibi ise kuşkusuz Ebü'l-'Aynâ'dan hiç hazzetmeyen İbn Zeyyât'ın ta kendisidir. İbn Zeyyât onu hiçbir zaman himayesine almadığı gibi saray muhitinden de sürekli uzak tutmaya çalışmıştır. Normalde edip ve şairleri desteklemesiyle ün kazanmış bu vezirin Ebü'l-'Aynâ'ya karşı böylesi olumsuz

¹²² Bkz. Mustafa Zeki, Terzi, "İbnü'z-Zeyyât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000, C. 21, ss. 245-246.

¹²³ *Târîhü't-Taberî*, IX, 125.

¹²⁴ Ebü'l Fîdâ İsmâîl b. 'Amr, İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye (XV)*, Dârü'l-fîkr, yy, 1986, X, 311; *Vefeyâtü'l-a'yân*, V, 102.

¹²⁵ *Mu'cemü'l-üdeba*, III, 1020.

bir tavır takınmasının arka planında ise bizce Me'mûn döneminde Ebü'l-'Aynâ'nın İbn Ebû Düâd'la kurduğu samimi dostluğu yatmaktadır.

İbn Zeyyât tarafından İbn Ebû Düâd'ın önüne daima set çekilmiş, işlerine darbe vurulmuştur. Pek tabi bu ambargodan onunla birlikte yakın çevresi ve dostları da nasibini almış, dolayısıyla devlet imkânlarından uzak tutulmuşlardır. Bu şahısların başında gelen isimlerden birisi de kuşkusuz Ebü'l-'Aynâ'dır. Her ne kadar İbn Ebû Düâd, Ebü'l-'Aynâ'yı elinden geldiğince desteklemeye ve himaye etmeye çalışsa da ezici gücü elinde bulunduran İbn Zeyyât, Ebü'l-'Aynâ'ya devlet hazinesinden ikram ve ihsanda bulunulmasına mâni olmuştur. Hülâsa, İbn Zeyyât'ın otoriter bir vezir olarak görev yaptığı 12 yıl boyunca Ebü'l-'Aynâ saray nezdinde kabul görmemiş ve bu süre zarfı içinde âmâlîğinin da getirdiği dezavantajla bilhassa maddi açıdan ciddi sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır. O, İbn Zeyyât'dan yer yer yardım talebinde bulunsa da istekleri her defasında karşılıksız bırakılmıştır.

Ebü'l-'Aynâ'nın hayatındaki bu olumsuzluk şiirlerine de yansımıştır. Aslında hayat dolu bir kişiliğe sahip olan Ebü'l-'Aynâ'nın pesimizm temalı birkaç şiiri muhtemelen memleketi Basra'yı terk edip daha güzel bir hayata erişmek gayesiyle taşındığı fakat İbn Zeyyât'ın tesiriyle eskisine nazaran daha zor günler geçirmek zorunda kaldığı dönemde yazılmıştır. Bunlardan birisi şöyledir:

فَكُلُّ جَدِيدِهَا خَلْقٌ	تَوَلَّتْ بِهَجَّةِ الدُّنْيَا
فَمَا أَذْرِي مِمَّنْ أَتَقَى	وَخَانَ النَّاسُ كُلَّهُمْ
سُدَّتْ دُونَهَا الطَّرِيقُ	رَأَيْتُ مَعَامَ الْخَيْرَاتِ
وَلَا دِينَ وَلَا خُلُقٌ	فَلَا حَسَبٌ وَلَا أَدَبٌ

Soldu dünyanın neşesi, köhnedi yepyeni olan şeyler dahi
Bilmiyorum kime güveneyim ihanet etti insanların hepsi
Hayır kapıları kapatıldı yüzümüze birer birer
Ne hasep kaldı ne edep ne din kaldı ne ahlak!¹²⁶

Kaynaklarda İbn Zeyyât ile Ebü'l-'Aynâ arasında sadece bir diyaloga rastlanmaktadır. İlişkilerinin mahiyetini özetleyen o anekdot şöyledir:

Ebü'l-'Aynâ bir gün Vezir İbn Zeyyât'ın huzuruna çıkmış. Ne var ki vezir ona hiç aldırış etmediği gibi konuşmaya da tenezzül etmemiş. Bu durum karşısında Ebü'l-'Aynâ halini şöyle arz etmiş: “*Vezir efendi! Seni bu mevkilere yükseltip*

¹²⁶ *Mu'cemü'l-üdebâ*, VI, 2613. Bu beyitler bazı klasik kaynaklarda Mûsa b. Abdullah b. Hasen b. Ali'ye de nispet edilmiştir.

onca nimete gark eden Allah'ın sana yüklemiş olduğu bazı sorumluluklar da vardır. Mesela ahlaken ihtiyaç içinde olan kişilere elini açman gibi... Hem nice gariban var ki ihtiyacını dillendirmekten utanır, sıkılır... İhtiyaç sahipleri ne kadar çok araştırılır ve sıkıntıları da giderilirse bunu yapanların huzur ve saadeti o kadar daim olur. Onların ihtiyaçları ne ölçüde karşılanırsa Allah da hayır sahiplerine verdiği nimeti o nispette artırır.

Ebü'l-Âynâ'nın sözü bitince İbn Zeyyât ona "Sen ne fuzuli bir adamsın, gezelelikte de üzerine yok maşallah! Görüyorum ki dilinin uzunluğu senin terbiye edilmene de mâni oluyor" diye onu azarlayıp doğruca hapse attırmış. Ebü'l-Âynâ ise hapiste şu mektubu yazdırıp vezire göndermiş: "Sen de çok iyi biliyorsun ki beni hapse attırman sana karşı işlediğim bir suçtan dolayı değil. Elbette beni hapsederek yetkini ve gücünü göstermek istedin. Aslına bakarsan vezirliğe yeni geldiğin ve kudretini göstermeye hevesli olduğun için bunu çok görmüyorum. Ama kudretini gösterdiğin gibi affını da gösterirsen memnun olurum."

Bu mektuptan sonra İbn Zeyyât onu salıvermiş.¹²⁷

Ebü'l-Âynâ'nın hayalini kurduğu günler Mütevekkil'in tahta oturmasıyla gelmiştir. Zira o, başa gelince yaptığı ilk icraatlardan biri İbn Zeyyât'ı görevden azletmek hatta öldürmek olmuştur. Yaşanan bu hadiseden sonra Ebü'l-Âynâ'nın önü açılmış ve Halife Mütevekkil'in has nedimlerinden biri olmayı başarmıştır. Bu durum da esasen daha önce yaşadığı mahrumiyetin baş müsebbibinin İbn Zeyyât olduğunu destekleyen önemli kanıtlardan biridir. Şimdi hayatının en parlak dönemi olan Mütevekkil Alellah devrini ele alalım:

4. Mütevekkil Alellah

Kardeşi Vâsık'ın ölümünden sonra h.232/m.847 yılında Cafer b. Muhammed el-Mütevekkil-Alellâh (ö.247/861) onuncu Abbâsî halifesi olarak devletin başına geçmiştir. Babası Halife Mu'tasım, annesi ise Harizm'li bir cariye olan Şucâ'dır.¹²⁸ Halifeliğinden önceki hayatı hakkında doyurucu bilgiler bulunmamaktadır.¹²⁹

O, diğer Abbâsî halifelerine kıyasla eğlence, şatafat ve içkiye düşkün biridir. *Zehrü'l-âdâb ve semerü'l-elbâb* adlı eserde yer alan bilgilere göre Abbâsî sultanlarından şehvetine düşkünlüğünü ayan beyan ortaya koyan ilk kişi, sarayda sık sık eğlence ve

¹²⁷ *Nesrü'd-dür*, III, 343. *Diyârât*, 83.

¹²⁸ Ebü'l-Hasen Ali b. el-Hüseyn b. Ali, el-Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-işrâf*, thk. Abdullah İsmail es-Sâvî, Dârü Nâşir, Kâhire, t.y., s. 313; Ahmed b. Ebû Ya'kûb el-Abbâsî, Ya'kûbî, *Târîh, (I-II)*, Beyrut, 1960. II, 484; *el-Muntazam*, XI, 178.

¹²⁹ Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi IV (Abbâsîler Dönemi)*, s. 259.

işret meclisleri tertipleyen Mütevekkil idi. Onun, dostlarıyla olan muhabbeti o denli samimiydi ki, meclisinde bulunanlar huzurda oldukça rahat hareket edebiliyor, hatta normal şartlarda bir hükümdarın şanına hanel getirebilecek davranışlar sergilemekten geri durmuyorlardı. Sarayda hal böyleyken, kendisinden önceki üç halifenin Mutezilî fikirler üzerine bina ettikleri politikaları kökten değiştirmeyi hedefleyip bu hususta radikal adımlar atan Mütevekkil, halk nezdinde sevgi ve hürmetle yâd ediliyordu.¹³⁰

Lüks hayata meyyal olduğundan kendisine Samarrâ şehrinde, şair Buhturî'nin de bir şiirinde methiyelerle vafettiği “*Birket*” adında çok ihtişamlı bir saray inşa ettirmişti.¹³¹ Edebiyat ve şiirden anlamasının yanısıra nüktedanlık yönü de bulunan Mütevekkil şiir, edebiyat, musiki ve mizaha son derece büyük bir önem atfediyordu. Bu yüzden sarayın kapılarını edip, şair, nüktedan ve musikişinaslara sonuna kadar açıyor, hatta onlara dudak uçuklatacak meblağlar bağışlıyordu. Öyle ki bu yüksek bağışlardan ötürü bir ara devlet hazinesinin tükenme tehlikesi geçirdiği dahi aktarılmıştır.¹³²

Mütevekkil'in yukarıda bahsedilen bu kişiliğinin tabii bir neticesi olarak onun nedîmliğine mazhar olmak gayesiyle can atan şair edip ve musikişinaslar Abbâsî sarayına adeta hücum ediyor, Mütevekkil de bunlardan seçkin olanlara her türlü desteği veriyor, kendilerinden istifade ediyordu. Örneğin İbn Kuteybe ve Câhız gibi farklı alanlara dair önemli eserler veren velût alim ve edipler daima sarayın destek ve yardımlarını almışlar, Buhturî, Ali b. Cehm, Mervân b. Ebü'l-Cenûb, Hüseyin b. Dahhâk gibi meşhur şairler halifenin nedîmlerinden olmuşlardır. Ünlü tarihçi ve nesep âlimi Belâzurî de saray danışmanları arasında yerini almıştır. Musikiye de düşkün olan Mütevekkil, büyük musiki teorisyeni İshâk el-Mevsılî ve bazı talebelerini de yine kendisine nedîm yapmıştır.¹³³ Tam bu noktada şu hususa dikkat çekmek isteriz ki, yukarıda sayılan isimler gibi ilim, edebiyat ve musiki tarihine damga vurmuş zatların cirit attığı bir muhitte Ebü'l 'Aynâ'nın, âmâlîğine rağmen Mütevekkil'in en yakın nedîmlerinden biri olmayı başarması edebi kişiliği, nüktedanlığı ve sanatsal becerilerinin ne denli nitelikli olduğuna işaret etmektedir.

¹³⁰ *Zehrü'l-âdâb* I, 323.

¹³¹ *Nihâyetü'l-erab*, I, 229.

¹³² Bkz. Mahmut Kırkpınar, “el-Mütevekkil Alellah Ca'fer b. Muhammed” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 32, ss. 212-214.

¹³³ a.yer.

Bir nüktedan olarak Ebü'l-'Aynâ, Abbâsî halifeleri içerisinde en soluklu teşrik-i mesaisini şüphesiz Halife Mütevekkil ile yapmıştır. Mütevekkil ile Ebü'l-'Aynâ'nın temas kurduğu diğer halifeleri kıyaslamak gerekirse şunlar söylenebilir: Ebü'l-'Aynâ'nın Mütevekkil dışındaki halifelerle ilişkisini anlatan rivayetler -ki çoğunlukla Ebü'l-'Aynâ'nın onlara dizdiği methiyeler sayesinde kopardığı caizeleri konu alır- birkaç hikâyeden öteye geçmezken; Mütevekkil'le yaptığı sohbetler, şakalaşmalar ve nüktelerden müteşekkil onlarca anekdot kaynaklarda yerini almıştır. Aslında Ebü'l-'Aynâ diğer halifelerin nedîmi olabilecek durumdayken daha önce de değindiğimiz bazı gerekçelerle bu hayalini gerçekleştirememiştir. Şöyle ki Me'mûn ile yakınlık kurduktan kısa bir süre sonra Me'mûn vefat etmiştir. Ardından Mutasım ve Vâsık dönemlerinde de İbn Zeyyât faktörüyle saraydan uzak tutulmuştur. Nihayet Mütevekkil döneminde konjoktür değişmiş ve arzuladığı payeye erişmiştir. Bundan dolayı diğer halifelere nazaran Ebü'l-'Aynâ'nın uzun yıllara uzanan nedîmliği Mütevekkil ile gerçekleşmiştir. Bu sohbet arkadaşlığı hemen hemen bütün *edeb* kaynaklarının sayfaları arasında ayrıcalıklı bir yer tutmuş, geriye çoğunlukla komik ve eğlenceli bir karakteristiğe sahip birçok anekdot bırakmış ve bunlar yüzyıllar boyunca gerek yazılı gerek şifahi kültürde zevkle aktarılagelmiştir. Hatta bu kemiyet o kadar fazladır ki *Cem 'u'l-cevâhir fi'l-müleh ve'n-nevâdir* ve *ed-Diyârât* gibi bazı klasik kaynaklar, Ebü'l-'Aynâ'nın Mütevekkil ile olan anekdotlarını özel kategoriler altında sunmuştur.

Ünlü seyyah eş-Şâbüştî'nin (ö. 390/ 1000) *ed-Diyârât*'ında aktardığı bilgiye göre Halife Mütevekkil, Ebü'l-'Aynâ'nın hazırcevaplığından ve nüktelerinden çok hoşlanıyordu.¹³⁴ İlgili kaynaklarda okuduğumuz ve bir kısmını burada aktaracağımız anekdotlardan yola çıkarak biz de ifade edebiliriz ki Mütevekkil onun keskin zekâsına hayranlıkla bakıyor, görüş ve değerlendirmelerine önem atfediyor, hikâyelerini merak ve şevkle dinliyor, yaptığı medihlere muhatap olmaktan son derece memnun kalıyor ve nihayet atıştığı kişilere yönelik hazır cevaplarından da büyük haz alıyordu.

Bu bölümde aktaracağımız anekdotlarla Mütevekkil ile Ebü'l-'Aynâ'nın münasebetini ve Ebü'l-'Aynâ'nın sahip olduğu meziyetleri daha yakından tanıtmaya çalışacağız. Öncelikle Ebü'l-'Aynâ'nın Mütevekkil'le tanışması ve saraya nedîm olarak girmesini anlatan iki anekdotla başlayalım. *Cem 'ü'l-cevâhir*'de yer alan tarihsel bir anek-

¹³⁴ *Diyârât*, s. 80.

dot Mütevekkil'in huzuruna ilk defa çıkan Ebü'l 'Aynâ'nın nedîmliğe adım atmadan önce nasıl çetin bir sınavdan geçtiğini ve ne tür söz ustalıkları sergileyerek hem Halife Mütevekkil'in hem de veziri Feth b. Hâkan'ın dikkatini çekmeyi başardığını gözler önüne sermektedir:

Ebü'l 'Aynâ bir gün Mütevekkil'in huzuruna girdi. Mütevekkil ona “*Söyle bakalım, nasıl bir maharetin var senin?*” diye sordu. Ebü'l 'Aynâ “*Anlayışım da anlatışım da gayet mükemmeldir. Bulduğum mecliste konuşulanları iyi kavrar ve sağlamca ezberlerim. Giriştiğim atışmalarda kâh galip gelir kâh mağlup olurum*” diye cevap verdi. Sonra aralarındaki diyalog şöyle devam etti:

Mütevekkil: Peki nebizle aran nasıl?

Ebü'l 'Aynâ: Az içmeyi beceremem, çok içince de kendimi rezil ederim.

- Memleketin Basra hakkında ne düşünüyorsun bakalım?

- Efendim, suyu acı, sıcak azaptır. Güzelliği ise olsa olsa cehennem kadardır.

- Bir ihtiyacın varsa bize bildir bakalım.

- Ben ihtiyacımı Allah'a bildirdim hünkarım. Karşılansını Allah'tan beklediğim bir şeyi O'nun bir kuluna açmam yakışık almaz.

- Bravo Ebü'l 'Aynâ, işte bizim meclislerimize de senin gibi biri lazım.

- Ancak hünkârım, affınıza sığınarak bir hususu arz etmek isterim. Kuşkusuz, insanların en cahili kendinden bihaber olandır. Bendeniz de âmâ biriyim, mâlûm-u âliniz âmânın mimikleri başka kastı başka olabilir. Muhatabı olmayan birine kulak verip, kendisini dinlemeyen birine laf anlatmaya kalkışabilir. Zaman zaman farkında olmadan etrafındakileri rahatsız edecek şekilde de konuşabilir.

Dolayısıyla sultanım, bu tip şeyleri meclisinizde yapacak olursam idam fermanımı imzalanmış olur. Öte yandan çevrenizdeki herkes size hizmet vermekle mükellefken ben kendisi hizmete muhtaç biriyim. Bütün bunları sehven söylemiyorum ve üstelik biliyorum ki meclisinizde erişilecek birçok nimet de var. Ama bendeniz zatınıza karşı bir kusur işleyip sıkıntıya girmektense en baştan selamette kalmayı yeğlerim.

Bu konuşmadan sonra Vezir Feth b. Hakan, Mütevekkil'e dönerek “*Sultanım. Belli ki bu adam çok akıllı, ayrıca kendi haddini bildiği gibi sultanların hukukuna da gayet vakıf*” deyince Mütevekkil, Ebü'l 'Aynâ hakkındaki müspet kanaatini şöyle dile getirmiş: “*Evet, bu zatı meclislerimizde muhakkak görmek isterim!*”¹³⁵

Mütevekkil'in meclislerine gelip giden ve marifetlerini bir bir sergileyen Ebü'l 'Aynâ, ona daha yakın olmak ve daha yüksek mevkilere erişmek için saray nedîmi olarak seçilmeyi sabırsızlıkla bekliyordu. Onun bu arzusunu bilen sultan, başta Ebü'l

¹³⁵ el-Husrî, el-Kayravânî, *Cem'ul-cevâhir fi'l-mülâh ve'n-nevâdir*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-cîl, Beyrut, 1987, s. 159; *Zehrû'l-âdâb* I, 323.

‘Aynâ’yı fiziksel engeli dolayısıyla nedîmliğe kabul etmeye yanaşmamıştı. Bu olumsuz tavrın nedeni, Ebü’l ‘Aynâ’nın buna ustaca mukabele edişi ve nihai netice şu anekdotta yer almaktadır:

Bir gün saray ehlerinden biri (Hünkârın, kendisini nedîmlikle taltif etmesini sabırsızlıkla bekleyen) Ebü’l-‘Aynâ’ya gelerek Mütevekkil’in onun hakkında şöyle dediğini ulaştırdı: “*Şayet Ebü’l-‘Aynâ’nın gözleri kör olmasaydı, onu nedîmim kılar, meclislerimde ondan daha fazla istifade ederdim.*”

Ebü’l-‘Aynâ bu haberi veren kişiye “*Lütfen Emir hazretlerine iletin: Eğer beni Ramazan hilâlini gözlemek veya ipe inci dizmek yahut da yüzük kaşlarındaki mühürlerin kime ait olduğunu tespit etmek üzere istihdam etmeyi düşünmüşse, ben bu iş için uygun sayılmam. Ama yok, sarayında düzenlediği dost meclislerini şenlendirecek bir nedîm, bir işret arkadaşı, sohbetlerinde kendisine yarenlik edecek bir nüktedan arıyorsa ben bu iş için biçilmiş kaftanım!*” şeklinde bir haber yolladı. Bu cevap halifeye ulaşınca tebessüm etti ve onu nedîmliğe kabul edip sarayına aldı.¹³⁶

Rivayetlerden anlaşıldığına göre Mütevekkil, nedîmi Ebü’l ‘Aynâ ile vakit geçirmekten büyük keyif alıyor, nükte ve şakalarıyla süslediği sohbetlerinden son derece memnun kalıyordu. Onu göremediği zamanlarda ise meraklanıyor ve hatta ona karşı özlem duyuyordu. Bunun bizatihi kendisi tarafından ifade edildiği bir anekdot şöyledir:

Günlerden birinde Ebü’l ‘Aynâ Mütevekkil’in huzuruna girince halife “*Hoş geldin Ebü’l ‘Aynâ, özledik seni yahu*” deyince “*Estağfirullah hünkârım, özlemesi gereken taraf bu hizmetkârınızdır. Efendisi onu ne zaman görmek isterse çağırması kâfidir*” şeklinde mültefit bir karşılık vermiştir.¹³⁷

Ebü’l ‘Aynâ’nın en önemli meziyetlerinden biri de usta bir edip olmasıdır. Devlet ricali nezdinde saygın bir kişi olmasında onlara dizdiği methiyelerin rolü oldukça büyüktür. Gerek halifelere gerek vezirlere yaptığı övgüleri sayesinde nice ikram ve bahışlere nail olmuştur. Methiyelerindeki üsluba bakılacak olursa hem şiiri hem de nesri, yerinde ve güzel bir şekilde kullandığı görülür. Bazen arzuladığı bir şeyin yerine getirilmesi için yazdığı bir mektupta can alıcı methiyeler düzerek talebine olumlu cevap aldığı görülürken bazen de basit bir diyalog sırasında bile karşısındaki zata ustaca övgüler sıraladığına rastlanmaktadır. İşte bu ikinci türden olan bir methiyesi şöyledir:

¹³⁶ Ebü’l-Kâsım ez-Zemahşerî, *Rebî’ü’l-ibrâr (I-V)*, Müessesetü’l-A’lemî, 1. Baskı, Beyrut, 1991, II, 301; *Neksü’l-himyân*, s. 48; *Nihâyetü’l-erab*, IV, 25; *et-Tezkiretü’l-Hamdüniyye*, VIII, 399; *Nesrü’l-dürr*, III, 146; *el-Vâfi bi’l-vefeyât*, II, 71; *Diyârât*, s. 92; *Ahbâru’z-zırâf ve’l-mütemâcinîn*, s. 90; *el-Ecvibetü’l-müskite*, s. 201.

¹³⁷ *Cem’ul-cevâhir*, s. 284; *Zehrü’l-âdâb*, I, 326-327.

Mütevekkil bir defasında Ebü'l 'Aynâ'ya merakla “Ebü'l 'Aynâ söyler misin, gözlerini kaybettikten sonra sana en ağır gelen şey ne oldu?” diye sorduğunda Ebü'l 'Aynâ “Bütün insanlar yakışıklılığınız hakkında görüş birliği yapmışken nur cemalinizi görebilmekten mahrum kalmaktır, sultanım!” diyerek iltifatta bulunmuştur.¹³⁸

Edebiyata düşkünlüğüyle bilinen Halife Mütevekkil, Ebü'l-'Aynâ'nın edebi zevkine de oldukça güveniyor, saraya alınacak ediplerin, şairlerin ve marifetli cariyelerin kalitesini ölçmek üzere onun görüşlerine başvurmaktan kendini alamıyordu. Bunun bir örneğini şu anekdotta görmek mümkündür:

Bir gün Mütevekkil'e bir cariye takdim edilmişti. Bunun üzerine Ebü'l-'Aynâ'yı çağırarak halife ona “Ebü'l-'Aynâ! Şu cariye bize şair olduğu iddiasıyla takdim olundu. Onu bir sına, bakalım senin icazetini alabilecek mi?” deyince Ebü'l-'Aynâ aynı vezinle karşılık vermesi için cariyeye

أَحْمَدُ اللّٰهَ كَثِيْرًا.

Çokça hamdediyorum Allah'a.

sözünü söyledi. Ebü'l 'Aynâ gibi muzip bir mizaca sahip olan cariye de hemen

حِيْنَ أَنْشَأَكَ ضَرِيْرًا.

Seni kıldığı için böyle âmâ!

biçiminde karşılık verdi. Bu yergi karşısında Ebü'l 'Aynâ Mütevekkil'e hitaben “Hünkârım, hicvinde gayet başarılı. Onu gönül rahatlığıyla alabilirsiniz” dedi¹³⁹

Öteden beri devlet başkanının gözünde en itibarlı kişi olma arzusu gerek devlet bünyesinde çalışan üst düzey görevlilerin, gerekse edip, şair ve sanatkârların peşinde koştuğu bir gaye olmuştur. Bu da söz konusu kişiler arasında amansız rekabetlerin ve ciddi hasımlıkların ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Özellikle şan, şöhret, eğlence ve zevk-ü safânın yoğun bir biçimde sosyal hayatın tam merkezinde konumlandığı, edip ve şairlerin saray kapısını aşındırdığı Mütevekkil döneminde bu türden rekabetlerin ve saray içi entrikaların ayyuka çıktığını tahmin etmek hiç de zor değildir. Bu bağlamda muarızları ve rakipleri, Mütevekkil'in gönlünde taht kurmuş olan Ebü'l-'Aynâ'nın hem bu konumunu kıskanmış hem de onlara yönelttiği eleştirisi, hiciv ve hakaretler sebebiyle onu halifeye şikayet etmişler, hatta bununla kalmayıp kendisini “Rafizi” olmakla bile yaftalamışlardır. Onların Ebü'l-'Aynâ'yı saraydan tasfiye etmek için bu

¹³⁸ Alî b. Hüseyin eş-Şerîf, el-Murtezâ, *Emâli'l-Murtezâ (Ğurarü'l-fevâid ve dürerü'l-kalâid)*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, 1. Baskı, Dârü İhyâi'l-kütübi'l-'Arabiyye, y.y., 1954, s. 301.

¹³⁹ *Rebî'ü'l-ibrâr*, V, 205; *el-Besâir ve 'z-zehâir*, V, 212.

ithama başvurularının muhakkak önemli bir nedeni vardı. O da Mütevekkil'in Şiilerden hiç hazzetmeyip siyasi gerekçelerle onlara ciddi baskılarda bulunmasıydı. Dolayısıyla Ebü'l-Âynâ'yı Mütevekkil'in gözünden düşürmenin en kestirme yolu buydu. Bu şayia Mütevekkil'in kulağına gidince olayı tahkik etmek ve hesap sormak için bizzat Ebü'l-Âynâ'yı çağırılmıştı. Bu konuda aralarında geçen konuşma şöyledir:

Mütevekkil: Duyduğuma göre Rafizi imişsin. Doğru mu bu!?

Ebü'l-Âynâ: Hünkarım bir düşünün, benim memleketim Basra, yetiştiğim yer oranın camisi, üstadım Asma'î, komşularım da (sünnî) Bahililer iken sizce bu durumda benim Rafizî olmam ne kadar mümkündür?¹⁴⁰

Görüldüğü gibi Ebü'l-Âynâ kıvrak zekası ve ortaya koyduğu ikna edici deliller sayesinde üzerine atılan bu yaftayı kolayca bertaraf etmeyi başarmış, bunun bir iftira olduğunu Mütevekkil'e inandırmıştır.

Halife ve vezirler nezdindeki bütün bu müspet yönlerine, etkileyici methiyelerine mukabil Ebü'l 'Aynâ, hasımları ve rakiplerine karşı yaralayıcı bir üslup kullanmayı adeta meslek edinmişti. Hatta dili o kadar sivri ve uzundu ki, düşmanlarının yanı sıra dostları ve saray görevlileri de dâhil olmak üzere yergi oklarından nasibini almayan hemen hemen hiç kimse yoktu. Bu yüzden Ebü'l 'Aynâ'dan hazzetmeyen hem edip ve şair akranları hem de diğer saray kadrosu onun bu amansız eleştiri ve hicivlerini hünkâra iletmek durumunda kalıyorlardı. Nitekim Halife Mütevekkil bu meseleyle alakalı olarak kendisini müteaddit defalar huzuruna çağırıp sorguya çekmiş Ebü'l-Aynâ ise sahip olduğu iğneleyici ve can yakıcı yergi üslubunun gerekçesini Kur'an ayetlerine dayandırarak meşrulaştırmaya çalışmıştır. Söz konusu anekdot şöyledir:

Halife Mütevekkil Ebü'l-'Aynâ'ya “*Duyduğuma göre dilin şer saçıyormuş!*” dediğinde “*Efendim, eğer şer dediğiniz şey iyilik sahibini iyiliği kötülük sahibini de kötülüğüyle anmak ise bunun âlâsını Cenâb-ı Hak yapmış ve bazı kullarını*

﴿ نَعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ ﴾

“O ne güzel kuldu” (Sâd: 44)

diye överken, bazılarını da

﴿ هَمَّازٍ مَشَاءٍ بَنَمِيمٍ، مَنَّاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ ﴾

“Daima kusur arayıp kınayan, laf taşıyıp duran, iyiliği her zaman engelleyen, saldırgan, günâha dadanmış” (Kalem:11-12)

¹⁴⁰ Nesrû'd-dür, III, 153; Diyârât, s. 89; Zehrû'l-âdâb, I, 322; Mu'cemü'l-üdebâ, I, 64. et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye, VII, 192.

şeklinde niteleyerek yermiştir!¹⁴¹

Tabi diğer yandan Ebü'l-‘Aynâ’nın zemmettiği kişiler de boş durmuyor, onu sultana şikayet etmenin yanı sıra hicvetmek için de adeta fırsat kolluyor, imkanını bulduklarında da kendisine yükleniyorlardı. Bu durumdan haberdâr olan Mütevekkil’le Ebü'l-‘Aynâ arasında geçen bir diyalog ise şöyledir:

Bir gün Mütevekkil “*Yahu Ebü'l ‘Aynâ, şu meclisimize dâhil olup da benim dışımda seni hicvetmeyen bir Allah’ın kulu kaldı mı?*” deyince, Ebü'l ‘Aynâ hemen bir beyitle cevap vermiş:

إِذَا رَضِيتْ عَنِّي كِرَامٌ عَشِيرَتِي فَلَا زَالَ غَضَبَانَا عَلَيَّ لِنَأْمَاهَا!

Değerli yakınlarım hoşnut olsun da benden
Varsın it sürüleri havlayıp dursun peşimden!¹⁴²

Hülasa, bir nedîmin temel vazifesinin hünkâra eşlik edip onu neşelendirmek olduğu göz önüne alındığında Ebü'l ‘Aynâ’nın bunu kusursuz bir biçimde ifa ettiği söylenebilir. Zaten Mütevekkil’in Ebü'l ‘Aynâ’yı uzunca bir süre yanında tutması ondan ne kadar memnun kaldığının bir nişanesidir. O, hoş vakit geçirilecek basit bir nedîm olmaktan öte Mütevekkil’in samimi bir yareni, kendisine methiyeler sunan, onu hoş nükteleri ve fıkralarıyla eğlendiren, diğer taraftan saraya alınacak edip ve cariyelerin seçiminde rehberlik yapan, hatta halifenin muhtelif devlet ricali hakkında kanaatlerine başvurduğu bir danışman ve hatta özel bir jurnalcisi¹⁴³ olmuştur.

5. Câhız

Verdiği kıymetli eserlerle Arap ilim-edebiyat tarihinin simge isimlerinden bir olan Ebû Osmân Amr b. Bahr el-Câhız’ın (ö.255/869) doğum tarihi net olmayıp h.150 ila 160 arasında muhtelif yıllara tarihlenmektedir.¹⁴⁴ Basra’da fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Câhız, küçük yaşta ilme merak salmış ve muhitindeki her biri Arap dili ve edebiyatı literatüründe müstesna bir yere sahip birçok âlimden ders almış-

¹⁴¹ *Diyârât*, s. 88-89.

¹⁴² *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, I, 471; *el-Mustatraf*, I, 256; *Rebî'ü'l-ebrâr*, II, 316; *Zehrü'l-âdâb*, I, 327; *Diyârât*, s. 91.

¹⁴³ Bazı anekdotlar için bkz. *Diyârât*, s.90; *Zehrü'l-âdâb*, I, 322-322; *Nesrü'd-dür*, III, 144.

¹⁴⁴ Bkz. Ramazan, “Câhız”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1993, C. 7, ss. 24-26.

Câhız, Hamevî'nin naklettiği bir rivayete göre Ebû Nüvas'tan bir yıl yaşlı olduğunu ve h.150 yılında doğduğunu ifade etmektedir. Bkz. *Mu'cemü'l-üdebâ*, V, 2101.

tır.¹⁴⁵ Hayatının ileri safhalarında kendisini kudretli bir mütakellim, mahir bir edip ve zarif bir nüktedan yapacak müktesebatını işte burada kazanmıştır. Bu noktada Ebü'l-'Aynâ ve Câhız'ın biyografilerinin bazı ortak yönleri söylemek gerekir. Zira Basra'da yetişen bu ikili aynı üstatların rahle-i tedrisinden geçmiştir. Ebü'l-'Aynâ gibi Câhız da Arap dili ilimlerini Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ, el-Asma'î, Ebû Zeyd el-Ensâri gibi seçkin ulemadan öğrenmiştir.¹⁴⁶

Her iki şahsiyetin de usta birer edip ve nüktedan oluşunun asla tesadüfi olmadığını vurgulamak gerekir. Şöyle ki ilk bölümde Ebü'l-'Aynâ'ya hocalık yapan zevatın aynı zamanda önemli *ahbâr ravîleri* olduğuna işaret edilmişti. İşte Ebü'l-'Aynâ'ya atfedilen anekdotlarda etkisini gösteren bu zümre Câhız'ı da *Kitâbü'l-buhalâ* ve *el-Beyân ve't-tebyîn*'i başta olmak üzere hem telif ettiği eserlerinde hem de nüktedan kişiliğinin teşekkülünde büyük ölçüde etkili olmuştur.

Câhız'la Ebü'l-'Aynâ'nın ortak özelliklerinden birisi de bedensel kusurlarında rağmen saray nezdinde muteber olmayı başarmalarıdır. Kaynaklarda Ebü'l-'Aynâ'nın âmâlığı ve çelimsizliğine vurgu yapılırken Câhız'dan da esmer ve biçimsiz olarak bahsedilir. "Câhız" lakabı ise kendisine patlak gözlü olduğundan dolayı verilmiş¹⁴⁷ ve bu lakapla meşhur olmuştur. Mütevekkil'in Ebü'l-'Aynâ'yı başta âmâ olduğu için kendisine nedim edinmeyip daha sonra sergilediği maharetlerine binaen ona bu statüyü verdiğini ilgili bahiste ifade etmiştik. Aynı şekilde Me'mûn'un da, oğullarının eğitimi için Câhız'ı çağırttığı fakat çok çirkin olduğunu görünce bundan vazgeçtiği bilgisi çeşitli kaynaklarda mevcuttur.¹⁴⁸

İki büyük edebi şahsiyet arasındaki farklar hususunda ise şunları söyleyebiliriz: Câhız'ı birçok durumda Ebü'l-'Aynâ'nın önüne geçiren ve kendisini daha popüler kılan temel bir takım unsurlar vardır. Kıyaslamak gerekirse Ebü'l-'Aynâ hafız ve dil bilimlerinde usta bir isim olmasına rağmen bunun ötesine geçecek ilmi bir kişiliğe sahip olmamıştır. Ya âmâ olması yahut kendi ilgisizliği hasebiyle eser telifinde bulunmayan/bulunamayan Ebü'l-'Aynâ, hocalarından aldığı haberleri şifâhen nakletmiş ve bu nakiller de başkaları tarafından *edeb* kitaplarında derlenmiştir. Kısaca ifade etmek gere-

¹⁴⁵ *Mu'cemü'l-üdebâ*, V, 2101.

¹⁴⁶ a.yer.

¹⁴⁷ *Vefeyâtü'l-a'yân*, III, 471.

¹⁴⁸ a.yer.

kirse Ebü'l-'Aynâ'nın *ediplik, nüktedanlık, şairlik ve ahbârîlik* olmak üzere dört temel vasfı vardır ve kanaatimize göre nüktedanlıkta Câhız'ın önündedir. Buna mukabil Câhız Ebü'l-'Aynâ'nın taşıdığı vasıflara sahip olmakla birlikte kendisini üstün kılan birçok meziyete de sahiptir. Bunların başında ise telif ettiği kitaplar gelmektedir ki o, sadece edebiyat alanında değil tarih, felsefe, siyaset kelim, zooloji gibi pek çok alanda kaleme aldığı ölümsüz eserleriyle Arap ilim-edebiyat tarihinin en seçkin ve velûd nesir yazarlarından biri olmuş, şöhreti asırları aşıp günümüze kadar ulaşmıştır.

Me'mûn döneminde sarayda göz doldurmaya ve takdir toplamaya başlayan Câhız'ın yıldızının parlaması, önemli noktalara erişmesi ve devlet imkânlarından bolca faydalanması ise Mu'tasım'ın veziri İbn Zeyyat ile tanışmasıyla gerçekleşmiştir.

Câhız bir dönem *Divânü'r-resâil*'de¹⁴⁹ çalışmış kısa bir süre sonra kendi rızasıyla ayrılmıştır.¹⁵⁰ O, Me'mûn, Mu'tasım ve Vâsık dönemlerinde saray nezdinde en muteber isimlerinden biri iken Ebü'l-'Aynâ Me'mûn döneminde temayüz edip halife ve diğer bazı devlet ricalinin ihsanlarına mazhar olmuştur. Ancak Mu'tasım ve Vâsık dönemlerinde İbn Zeyyât tarafından sarayın kapıları yüzüne kapanmıştır. Bundan dolayı yıldızı yaklaşık 12 yıl sönük kaldıktan sonra Mütevekkil'in iktidara gelmesiyle parlamıştır.

Klasik *edeb* kaynaklarında Ebü'l-'Aynâ'nın Câhız'la olan münasebetini araştırdığımız vakit karşımıza toplam 14 anekdot çıkmaktadır. Birbirlerinden yaptıkları rivayetler dışında, geriye kalan anekdotların neredeyse tamamı aralarındaki ilişkinin çatışmalı bir durumda olduğunu göstermektedir.

Ediplerin, saray ve devlet ricali nezdinde daha prestijli olmak ve devlet imkânlarından fazlasıyla yararlanmak gayesiyle birbirleriyle mücadele etmelerinin doğal olduğu böyle bir atmosferde bu ikilinin de aynı sâikle rekabet ettikleri söylenebilir. Bu bağlamda bizce çekişmelerindeki en temel faktör İbn Zeyyât ile İbn Ebû Düâd arasındaki nüfuz mücadelesinde farklı taraflarda yer almış olmalarıdır. Bu mücadelede Mu'tasım ve Vâsık dönemlerinde haliferin tam desteğini alan İbn Zeyyât tarafı baskın gelmiş, bu da onun tarafında yer alan ve yazdığı eserlerin birçoğunu ona ithaf eden Câhız'ın vezirden

¹⁴⁹ *Divânü'r-resâil*: Mektupları ve resmi belgeleri halife veya vezirin verdiği emirler doğrultusunda hazırlayarak yine onların onayından geçtikten sonra ilgili mercilere ileten birim. Detaylı bilgi için bkz. Halil İbrahim, Hançabab, *Abbâsîler Döneminde Vezirlik*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2017, s. 65.

¹⁵⁰ *Mu'cemü'l-üdebâ*, V, 2103.

yüklü miktarlarda caizeler almasını¹⁵¹ ve o iktidardayken sarayın himayesini daima görmesini sağlamıştır. Buna mukabil İbn Ebû Düâd'ın devlet nezdindeki nüfuzu darbe aldığından Ebü'l-Âynâ bu durumdan en zararlı çıkan kişilerden olmuştur.

Diğer taraftan Mütevekkil'in başa gelmesi Ebü'l-'Aynâ için bir yükseliş iken Câhız için prestij kaybı olmuştur. Zira daha önce de bahsedildiği üzere Mütevekkil, selefleri Memûn döneminde başlayıp Mutasım ve Vasık'la devam eden mutezili devlet politikasından vazgeçerek yerine sünni anlayışı ikame etmiştir. Dolayısıyla önceki dönemlerde etkin olan İbn Zeyyât bu siyasetin kurbanı olurken kendisi de mutezilî bir alim olan Câhız da dolaylı olarak etkilenmiştir. Biraz daha açmak gerekirse Mütevekkil'in halife olmaması için gayret harcıyıp onun öfkesini üzerine çeken İbn Zeyyât, o, halife seçildikten sonra İbn Ebû Düâd'ın da kışkırtmaları sonucu görevinden uzaklaştırılmış akabinde de işkenceyle öldürülmüştü.¹⁵² Benzer akıbetin başına gelmesinden korkan Câhız başkentten kaçmaya tevessül etmiş, ancak hemen tutuklanmıştır. Bu durum, Eb'ül-Âynâ'nın rivayetiyle kaynaklara geçen uzunca bir anekdotta anlatılmaktadır. Rivayete göre İbn Zeyyât öldükten sonra Câhız, elleri bağlanmış bir şekilde İbn Ebû Düâd'ın huzuruna getirilmiş, İbn Ebû Düâd tarafından sorguya çekilmiş nihayetinde de affedilmiştir.¹⁵³ Yukarıda anlatılanlardan özetle, Câhız ile Ebü'l-'Aynâ'nın münasebeti yanlarında saf tuttıkları siyasilere göre şekillenmiş ve siyasi konjoktüre göre biri itibar kazanırken diğeri kaybetmiştir. Bu da aralarındaki ilişkinin problemliliği şeklinde yürümesine yol açmıştır. Şimdi ilişkilerinin mahiyetine ışık tutacak bir iki anekdot paylaşalım. Aşağıdaki rivayet, nüfuzu kırılan İbn Ebû Düâd'dan eskisi gibi destek alamayan Ebü'l-Âynâ'nın çaresizce Câhız'ı aracı kılarak İbn Zeyyât'dan yardım istemesini ve Câhız'ın ona yönelik olumsuz tavrını konu edinmektedir.

Ebü'l-'Aynâ bir gün Câhız'ın yanına giderek kendisi için bir mektup yazmasını ve aracılığıyla bunu Vezir İbn-i Zeyyât'a ulaştırmasını talep etmiş. Mektubu yazan Câhız onu posta memuruna havale etmiş.

Ebü'l-'Aynâ'yı tanıyan memur mektubu önce dostu Ebü'l-'Aynâ'ya götürmüştü. Esasen yardımını istediği Câhız'a pek güvenmeyen Ebü'l-'Aynâ o memura "Mektubu okudun mu?" diye sormuş. Memur "Okuyamadım, çünkü mühürlüydü" deyince Ebü'l-'Aynâ "Mührü açmak, şüpheli bir şeyi taşımaktan ve muhte-

¹⁵¹ Câhız'ın bizzat kendisi *el-Hayevân* kitabını İbn Zeyyât'a ithaf ettiği ve karşılığında, ondan iki bin dînar aldığı ifade etmektedir. Bkz. *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, IX, 414.

¹⁵² *el-Bidâye ve'n-nihâye*, X, 311; *Vefeyâtü'l-a'yân*, V, 102.

¹⁵³ *Nesrü'd-dür*, II, 152; *Mu'cemü'l-üdebâ*, V, 2102.

melen bu mektup yüzünden kendi kendimizi ateşe atmaktan daha iyidir” deyip mührü açtırmış.

Mektupta şunlar yazıyormuş: “Şu Ebü'l-‘Aynâ var ya, ona bir tahsisatta bulunmanız için benden referans olmamı istedi. O beyinsiz ve ağız bozuk herifi, zati alilerinin ihsanına layık görmüyorum. Şayet ona bir iyiliğiniz dokunacaksa ben buna sebep olmak istemem. Ama ihsanda bulunma gibi bir niyetiniz yoksa zaten hiç dert de etmeyin, bunun ne günahı ne de vebali vardır! Vesselam.”

Ebü'l-‘Aynâ mektubun içeriğini öğrenir öğrenmez soluğu Câhız’ın yanında almış ve lafı eğip bükmeden “Ebû Osman, hakkımda yazdıklarını harfiyen işittim!” demiş. Utancından yüzü kızaran Câhız “Yanlış anlama, dostum! Ben sevdiğilerim hakkında hep bu türden samimi ifadeler kullanarak aracılıkta bulunurum” diye manevra yapmaya kalkınca Ebü'l-‘Aynâ “Lanet olsun sana! Elin kolun kırılsın, gözün kör, kulağın sağır olsun inşallah!” demiş.

Hakaretleri ağır bulan Câhız “Bu kadar beddua biraz ağır olmuyor mu Ebü'l-‘Aynâ?” diye çıkışınca, Ebü'l-‘Aynâ “Bu da benim Rabbimle olan samimiyetimin ifadesi Câhız Efendi!” demiş, “birinin hayrını isteyince hep böyle dua ederim!”¹⁵⁴

Câhız’ın Ebü'l-‘Aynâ’dan hiç hazzetmemesi, güç eline geçtiğinde ona nasıl bir muamelede bulunduğu şu anekdotta açıkça görülmektedir:

Câhız İbrâhim b. Abbâs döneminde *Dîvânü'r-Resâil*’in başındaydı. Bir gün Câhız Divân’a gidince yanına Ebü'l-‘Aynâ geldi. Câhız ona iltifat etmeyince çıkmak istedi. O anda Câhız adamlarına Ebü'l-‘Aynâ’yı alıkoymalarını emretti. Öyle ki Ebü'l-‘Aynâ ne dışarı çıkabiliyor ne de Câhız’ın yanına dönebiliyordu. Bunun üzerine Ebü'l-‘Aynâ avazı çıktığı kadar bağırp “Câhız efendi!” dedi. “gücünü kuvvetini gösterdin, af ve mağfiretini de gösterebilecek misin bakalım!”¹⁵⁵

Aralarındaki bu nefrete karşın Ebü'l-‘Aynâ’nın Câhız hakkında takdir edici ve övücü ifadeler kullandığı da görülmektedir. Örneğin adamın biri Ebü'l-‘Aynâ’ya “Şu Câhız hangi işte mahirdir?” diye sorduğunda o “Valla, hangi işte mahir değil ki azizim!?” şeklinde cevap vermiş ardından Şair Ebû Şürâ’e el-Kaysî’nin Câhız hakkında yazdığı bir şiirden beyitler okumuştur:¹⁵⁶

مَا حَوَاهُ اللَّافِظُ وَلَقَدْ رَأَيْتُ الْعِلْمَ يَوْمًا
عَمْرُو بْنُ بَحْرِ الْجَاحِظُ حَتَّى أَقَامَ طَرِيقَهُ

Gördüm ki ilmi hiç kimse şimdiye dek ihata edememiş
Ta ki Amr b. Bahr el-Câhız gelmiş, yollarını döşemiş.

¹⁵⁴ *et-Tezkiretü'l-Hamdüniyye*, VIII, 183; *Nesrü'd-dür*, III, 136. Hikayenin nispeten farklı aktarıldığı bir rivayet için bkz. *Cem'ü'l-cevâhir*, s. 204.

¹⁵⁵ *Târîhu Bağdâd*, IV, 284.

¹⁵⁶ *Cem'ü'l-cevâhir*, s. 204. Şiirin tam metni için bkz. *Mu'cemü'l-üdebâ*, V, 2122.

6. İbnü'l-Mükerrem

Kaynaklarda hayatı hakkında yeterli bilgiler bulamadığımız Kâtip Muhammed İbn Mükerrem ile Ebü'l-'Aynâ'nın çok farklı bir münasebeti olmuştur. Zira o, Ebü'l-'Aynâ'nın sarayda amansız mücadelelere girdiği rakiplerden değil, kendisiyle muhabbet etmekten, karşılıklı espri yapmaktan ve gülüp eğlenmekten keyif aldığı bir dostudur. Genel olarak bu ikilinin dostluğunun mizahi eksende cereyan ettiğini söylemek mümkündür. Zira onların münasebetlerini konu edinen anekdotlara bakıldığında bunların neredeyse tamamının yoğun mizahi imgeler içerdiği göze çarpmaktadır.

Aralarındaki mizah, çok renkli bir karaktere sahip olup yelpazesi hayli geniştir. Öyle ki bu yelpaze, basit ağız dalaşından ve hakaretimiz atışmalardan tutalım da dini içerikli nüktelere, derin imalar taşıyan ince esprilere ve kaba mizahın (mücûn) en uç örneklerine kadar uzanmaktadır. Şimdi bu ikilinin dostluklarını anekdotlar eşliğinde daha genişçe inceleyelim.

Ebü'l-'Aynâ ile İbn Mükerrem arasında yaşanan nükte ve esprilere bakıldığında bunların azımsanamayacak bir kısmının Kur'an ve Hadis'e dayalı olduğu görülmektedir. Kur'an'la nükte sahasında otorite sayılan Ebü'l-'Aynâ gibi İbn Mükerrem'in de gerek Kur'an'a gerekse hadise dayalı yaptığı nükteleri hiç fena değildir. Hatta bu ikili arasında geçen bu tür anekdotlar -aşağıdaki misallerde görüleceği üzere- Kur'an'la nüktenin en renkli örnekleri arasında yerini almıştır.

(a)

Bir gün İbnü'l-Mükerrem, Ebü'l-'Aynâ'ya gönderdiği bir davetiyede “*Deliyi akıllandırarak, bir sekbâc (sirke ile pişirilen et) yemeği, bunun yanında hem kederli-leri hem seni ve de o dinsiz kardeşlerini coşturacak bir muhabbet ortamı hazırlattım.*” dedikten sonra davetini bir ayet ile tamamlamış:

﴿ أَلَا تَعْلَمُونَ عَلَيَّ وَأُنُورِي ﴾

Büyükklük taslamayın da gelin bana. (Neml:31)

(Bu hakaretimiz davet karşısında) Ebü'l-'Ayna cevap olarak şu ayeti yazmış:

﴿ اِخْسَتُوا فِيهَا وَلَا تَكَلِّمُونِ ﴾

Aşağılık içinde kalın orada ve bir şey söylemeyin bana!¹⁵⁷ (Müminun:108)

¹⁵⁷ Ebü İshâk İbrâhîm b. Muhammed b. Ahmed İbn Ebü 'Avn, *el-Ecvibetü 'l-müskite*, thk. Dr. Mey Ahmed Yusuf, 'Ayn li'd-dirâsât ve'l-buhûsi'l-insâniyye ve'l-ictimâiyye, Kâhire, 1996, s. 229; *Muhâdarâtü 'l-üdebâ*, I, 740; *Diyârât*, s. 92.

(b)

Bir keresinde İbn Mükerrer Ebü'l-'Aynâ'ya “Şişt nonoş!” diye hitap edince Ebü'l-'Aynâ, onun attığı bu hakaret okunu bir ayetle geri çevirivermiş:

﴿ وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ ﴾

Kendi yaratılışını unutup da bize misal vermeye kalkıyor!¹⁵⁸ (Yasin:78)

(c)

Ebü'l-'Aynâ'ya, “*Muhammed b. Mükerrer ve Abbas b. Rüstem hakkında ne dersin?*” diye sorduklarında, onları şöyle tasvir etmiş: “*Onlar şarap ve kumar gibidir.* Bu yüzden:

﴿ وَإِنَّهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا ﴾

Günahları faydalarından daha fazladır.¹⁵⁹ (Bakara:219)

Onların dostluğu, aşırı samimiyetin laubalilik ve sınır tanımazlığı beraberinde getirdiği bir dostluktur. Öyle ki hakaretimiz sözleri ve imaları aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere aile fertlerine kadar uzanmaktadır:

(a)

Ebü'l-'Aynâ'nın bir çocuğu olur, İbn Mükerrer de ziyaret için evine gider. Her zamanki gibi muhabbet edip şakalaşırlar. İbn Mükerrer evden ayrılmak isteyince cebinden bir taş çıkarıp çaktırmadan Ebü'l-'Aynâ'nın önüne koyar. O çıkınca Ebü'l-'Aynâ'nın eli taşa değer ve uşağına “*Kim koydu bu taşı?*” diye sorar. Uşak “*İbn Mükerrer koymuştur*” deyince Ebü'l-'Aynâ şöyle söylenir: “*Allah cezasını versin onun! Anlaşılan, bana Hz. Peygamber'in şu sözüyle tarizde bulunmuş: “Çocuk doğduğu döşeğindir. Zânî için taş (mahrumiyet) vardır.”*”¹⁶⁰

(b)

Bir gün İbn Mükerrer ile Ebü'l-'Aynâ arasında şöyle bir diyalog geçer:

İbn Mükerrer: Ebü'l-'Aynâ, söyle bakalım ben iffetli değil miyim?

Ebü'l-'Aynâ: Sen kendin iffetlisin ama mahremin iffetsiz!

İbn Mükerrer: Doğru diyorsun. Annenle evlendiğimden beri öyledir!¹⁶¹

¹⁵⁸ Nesrû'd-dür, III, 135; Muhâdarâtü'l-üdebâ, I, 467.

¹⁵⁹ Neksü'l-himyân, I, 254; Nesrû'd-dür, III, 134.

¹⁶⁰ Cem'ü'l-cevâhir, s. 76; Abdullah b. Muhammed, İbn Mu'tez, Tabakâtü's-suarâ, thk. Abdüssettar Ahmed Ferrâc, 3.Baskı, Dârü'l-me'ârif, Kâhire, I, 415; Zehrü'l-âdâb, I, 331; Muhâdarâtü'l-üdebâ, I, 428.

¹⁶¹ el-Besâir ve'z-zehâir, VIII, 183.

(c)

Yine sohbet ettikleri bir gün İbn Mükerrerem “*Yahu Ebü'l-‘Aynâ düşünüyorum da, bedavadan yiyip içen, hayatın lezzetlerinden bolca tadan, üstelik bütün bunlar için bir de para alan şarkıcı kadınlardan daha akıllısı var mı şu dünyada?*” deyince Ebü'l-‘Aynâ lafi dokundurmuş: “*Senin annen de akıllı bir kadındı, değil mi?*”¹⁶²

Ebü'l-‘Aynâ ve İbn Mükerrerem, bir yandan birbirlerini hem yalnızken hem de toplum içinde hicvetmekten zevk alırken öte yandan başkalarının yanında övmeyi de ihmal etmemişlerdir. Aşağıdaki anekdot bunun örneklerinden biridir:

Bir gün İbn Mükerrerem ile bir arkadaşı körler hakkında sohbet ediyorken arkadaşısı şöyle bir genelleme yapmış “*Şu bir gerçek ki âmâ olan herkesin gücü kuvveti gider, çaresiz kalır.*” deyince İbn Mükerrerem “*Sen Ebü'l-‘Aynâ ismini duymadın galiba? Gözlerini kaybettikten sonra daha da güçlü oldu.*” diyerek onu methetmişti.¹⁶³

Aralarında cereyan eden anekdotların önemli bir bölümü ise hazır ve susturucu cevaplar şeklinde karşımıza çıkmaktadır. İki de usta birer hazırcevap olduğundan bu tür nükteler son derece ilgi çekici bir mahiyet arz etmektedir. Bunlar incelendiğinde her ikisinin de birbirlerine laf sokmak ve susturmak için adeta tetikte bekledikleri görülmektedir. Şimdi bu tür nüktelere dair bazı örnekleri aktaracağız.

(a)

Bir gün sohbet ederlerken Ebü'l-‘Aynâ “*Babam beni çok severdi*” deyince, İbn Mükerrerem “*O zaman baban dışkı türlerinden çok hoşlanıyormuş!*” diyerek kahkahayı basar. Fakat hazırcevap Ebü'l-‘Aynâ ise “*Evet. Mesela seni görseydi kesin bayılırdı!*” diye cevap verir.¹⁶⁴

(b)

Bir keresinde Ebü'l-‘Aynâ İbn Mükerrerem’e “*Hadi kalkıp namazını kılsana!*” demiş. İbn Mükerrerem “*Ben iki vakti cem ediyorum.*” diye mazeret uydurunca Ebü'l-‘Aynâ “*Evet, ama ikisini de terk ederek cem ediyorsun!*” diyerek tarizde bulunmuş.¹⁶⁵

¹⁶² Nesrû'd-dür, III, 141.

¹⁶³ Vefeyâtü'l-a'yân, IV, 345; Zehrû'l-âdâb, I, 324; Nesrû'd-dür, III, 137.

¹⁶⁴ el-Besâir ve'z-zehâir, VII, 161.

¹⁶⁵ Muhâdarâtü'l-üdebâ, II, 464.

(c)

Ebü'l-'Aynâ bir gün İbn Mükerrer'in yanına girdiğinde ona “*Nasılsın?*” der. İbn Mükerrer “*Eh işte. İstedığın gibi.*” diye cevap verince de Ebü'l-'Aynâ “*O zaman neden hapiste değilsin?*” diye takılır.¹⁶⁶

(d)

Bir keresinde İbn Mükerrer Ebü'l-'Aynâ'yı secdedeyken görür ve onun “*Ya rabbi kapına geldim, yalnız senden istiyorum.*” dediğini işitir. Bunun üzerine İbn Mükerrer ona “*Tabi tabi. Üç kuruş menfaat için uğramadığın kapı kalmadı. Bir de kalkmış böyle dua ediyorsun!*” diye çıkışır.¹⁶⁷

(e)

Ebü'l-'Aynâ bir defasında evine davet ettiği İbn Mükerrer'e yüklendikçe yüklenmiş ve onu iyice bunaltmıştı. Bunun üzerine İbn Mükerrer “*Bana bak, daha fazla canımı sıkma. Yoksa çekip giderim evinden!*” deyince Ebü'l-'Aynâ şöyle karşılık vermiş: “*Yahu sen ne zamandan beri beni huzur ve afiyetle tehdit eder oldun!*”¹⁶⁸

¹⁶⁶ *Nesrü'd-dür*, III, 147.

¹⁶⁷ a.g.e., III, 137; *el-Ecvibetü'l-müskite*, s. 209.

¹⁶⁸ *Cem'ü'l-cevâhir*, s. 76.

II. BÖLÜM

MİZAHÇILIĞI VE NÜKTELERİ

Ebü'l-'Aynâ'ya nispet edilen nükteler hem çağdaşlarının hem de müteakip dönemlerde yaşamış nüktedanların mizahi üretimleriyle boy ölçüşebilecek bir kemiyet ve keyfiyet arz etmektedir. Bununla birlikte onu bazı mizahi temalar ve teknikler bakımından emsallerinden ayıran kimi hususiyetler de bulunmaktadır. Herşeyden önce, hayatının belirli bir döneminden sonra âmâ hâle gelişi gerek üslup gerekse tema bakımından ona, diğer nüktedanlarda görmediğimiz bazı imkân ve avantajlar sunmuş, bu da ona özgü bir mizah biçiminin oluşmasını sağlamıştır. Söylem bakımından esprilerindeki sertlik, acımasızlık, can yakıcılık mizahını ayrıcalıklı kılan belli başlı hususlar olup bunlar pekçok anekdotta karakterizedir.

Bütün bunlara ilaveten iyi bir gözlemci, kuvvetli bir Kur'ân hâfızı oluşu, ayrıca ifâde-i meram noktasındaki olağanüstü kabiliyeti sıradışı tasvirler yapabilmesine olanak vermiş, Kur'ân ayetlerinden iktibasla da ilginç latifeler ortaya koymuştur. Ayrıca, Arap dilinin şöhretli üstatlarından aldığı sağlam dil formasyonu, zekâsındaki kıvraklık ve tabiatındaki hazırcevaplıkla birleştiği içindir ki ortaya koyduğu mizah daha ziyade söz oyunları ve ifade sanatları çerçevesinde şekillenmiştir.

A. MİZAHININ ANA TEMALARI

1. Medih ve Hiciv

Klasik Arap Edebiyatının en dikkat çekici temalarından ikisi *medih ve hiciv*'dir. Medih ve hiciv övgü ya da yergiyi gerektirecek evsafa sahip insanlara, mekânlara hatta diğer canlılara yönelik olabilir. Her iki temaya ait şiir ve nesir malzemesi ansiklopedik *edeb* mecmualarında oldukça kabarık bir yekûn tutmaktadır. Özellikle şair ve ediplerin yüksek meblağlara ulaşan bahşişler karşılığında hükümdarlara düzdükleri parlak methiyeler göz hayranlık uyandıracak cinstendir.

Bu edebiyatta hem nefis kabartan övgüleri hem de can yakıcı yergileriyle temayüz etmiş ediplerden biri de Ebü'l-'Aynâ'dır. Ona ait *nevâdir* koleksiyonun büyük bir bölümünü bu türden anekdotlar teşkil etmektedir. Yukarıda da işaret edildiği üzere, medih ve hiciv alanlarında usta bir edip olmasının âmâlîği ile yakın bir ilgisi vardır.

Nitekim Mütevekkil tarafından yapılan bir değerlendirmede, Ebü'l-'Aynâ'nın insanlara karşı agresif bir kişiliğe sahip olup, onları hiciv oklarıyla yaralaması âmâ oluşuna bağlanmıştır.

Gözlerini kaybettikten sonra çalışmadığı için geçim sıkıntısına düşen Ebü'l-'Aynâ'nın maişetini temin edebilmek için elinde kalan yegâne fırsat devlet ricaline yönelteceği methiyeler olmuştur. Bu da methiyelerinin hem sosyal hem de edebi kişiliğindeki hayati önemini ortaya koymaktadır. Sahip olduğu kıvrak zekâ, edebi müktesebat ve eşine ender rastalanan hazırcevaplığı sayesinde parlak methiyeler düzme hususunda çok başarılı bir profil çizdiğini söylemek mümkündür. Nitekim hilafet merkezine geçtikten sonra -İbn Zeyyât tarafından saray çevrelerinden uzak tutulduğu dönem hariç- Ebü'l-'Aynâ kâtiplerden başkadılara, vezirlerden halifelere kadar yelpazesi oldukça geniş bir zümreye harikulade methiyeler düzmüş, bu sayede onların dostluğunu kazanmış, izzet ve ikramlarından bolca nasıpdar olmuştur. Böylece, bir yandan devletliler nezdinde itibar ve şan kazanırken bir yandan da kesesini doldurmuş, maişetini sağlamıştır.

Ebü'l-'Aynâ aşağıda yer verilen anekdotta methi ve hicvi fitri bir olgu olarak gördüğünü, iyi insanların övülmesini, kötülerin ise yerilmesini adeta bir vazife telakki ettiğini bizzat kendisi söylemiştir:

Bir keresinde Halife Mütevekkil, Ebü'l-'Aynâ'ya “*İnsanları methedip yahut hicvederken neyi esas alırsın?*” diye sorduğunda “*Bunu, onların iyilikleri ya da kötülükleri ölçüsünde yaparım efendim!*” şeklinde cevap vermiş ve ardından bu yaklaşımının gerekçesini iki Kur'an ayetiyle şöyle temellendirmiştir:

“*Efendim, Cenâb-ı Hak da ihsan sahibini ihsanıyla kötülük sahibini ise şerriyle anmıştır. Nitekim razı olduğu kul hakkında:*

﴿ نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ ﴾

O ne güzel kuldu. (Sâd:30, 44)

diye övgüde bulunurken; buğzettiği kulunu

﴿ عَتَلٌ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِيمٌ ... ﴾

Kaba ve haşin, ayrıca soysuzun teki de. (Kalem:13)

demek suretiyle yermiyor mu?!¹⁶⁹

Başka bir rivayette ise Ebü'l-'Aynâ'nın Halife Mütevekkil'e rakipleri ve muarızları tarafından şikâyet edildiğinden bahsedilir. Bunun üzerine Mütevekkil “*Duyduğuma*

¹⁶⁹ Nesrî'd-dür, III, 131; Muhâdarâtü'l-üdebâ, I, 460; el-Mustatraf, I, 251; Diyârât, s. 88-89.

göre o dilin şer saçıyormuş!” diyerek hesap sormuş, o da bu defa bir şiir nakletmek suretiyle övgü ve yergilerini müdafaa etmiştir:

إِذَا أَنَا بِالْمَعْرُوفِ لَمْ أَتُنِ دَائِمًا وَ لَمْ أَشْتُمْ الْجِبْسَ اللَّئِيمَ الْمُدْمَمًا
فَفِيمَ عَرَفْتُ الْخَيْرَ وَالشَّرَّ بِاسْمِهِ وَ شَقَى لِي اللَّهُ الْمَسَامِعَ وَالْفَمَا

Hayrı ve güzelliği her vakit övmeyeceksem
Adi ve alçaklara da küfredip sövmeyeceksem
Allah için hayrı ve şerri bilsem ne yazar
Bir dil, iki kulak lütfetmişken bana Kakhâr!¹⁷⁰

Aslında Ebül-‘Aynâ her ne kadar yukarıdaki örnekte methi iyi insanları senâ, hicvi de kötülerini taşlama için kendisine bir görev saydığını söylese de, övgü ve yergilerinin bu çerçeveye sınırlı kalmadığı konuyu araştıranlar nezdinde âşikardır. Zira bu temaya sahip anekdotlar irdelendiğinde methiyelerini daha ziyade maddi çıkar ekseninde ve menfaat kaygısıyla yaptığı göze çarpmaktadır. Hicivlerini ise daha ziyade birileriyle alay etmek, onlara tahkirde bulunmak, kendisine sataşan kişileri susturmak, sevmediği insanları alt etmek ve bilhassa saraydaki rakiplerini itibarsızlaştırmak için bir silah olarak kullandığı söylenebilir. Bu bağlamda şunu zikretmek de uygun olacaktır: Ebül-‘Aynâ vaktiyle kendisine hamilik yapan ve övgüleriyle adeta göklere çıkardığı İbn Ebû Düâd gibi bazı zevâtı, desteklerini kestiklerinde veya siyasi nüfuzları sona erdiğinde yüzüstü bırakmış, hatta gerektiğinde bu şahısları diline dolamaktan imtina etmemiştir. Dolayısıyla, medih ve hicivlerine yön veren belirleyici faktörün “şahsi çıkar” olduğu söylenebilir.

Ebül-‘Aynâ birçok devlet adamıyla daha ilk görüşmesinde usulüne uygun konuşmaları, iltifatları ve övücü ifadeleriyle dikkatleri üzerine çekip bunlardan bir kısmıyla kalıcı ilişkiler kurmayı başarmıştır. İbn Mu‘tezz’in *Tabakâtü’ş-Şuara*’sında yer alan şu anekdot sadece ona yapılan ikramların cömertliğini değil, Ebü’l-‘Aynâ’nın medihleri aracılığıyla devlet adamlarından caize koparma ve menfaat sağlama noktasındaki kabiliyetini de göstermektedir:

Bir gün Ebü’l-‘Aynâ, Vali Hasan b. Sehl’in huzuruna girip maddi sıkışıklığından dert yanmıştı. Vezir kendisine 5000 dirhem verilmesini emredince Ebü’l-‘Aynâ

¹⁷⁰ Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdullah, el-Askerî, *es-Sinâ’ateyn: el-Kitâbe ve ‘ş-şi’r*, thk. Alî Muhammed el-Becâvî ve Muhammed Ebü’l-Fazl İbrâhim, el-Mektebetü’l-‘unsuriyye, Beyrut, 1998, s. 427; *Diyârât*, s. 89; *Vefeyâtü’l-a’yân*, I, 354.

bu ihsan karşısında “Allah sizi başımızdan eksik etmesin efendim, bendeniz ne lütfettiğiniz azı azımsar ne de bahsettiğiniz çoğu çok bulurum” dedi.

Methedilmeye düşkün vezir bunun sebebini sorunca Ebü'l-‘Aynâ şöyle bir açıklama yaptı: “Efendim, çoğunuzu çok bulmam, zira bilirim ki engin cömertliğinize sahil yoktur. Azınızı da azımsamam, zira yine bilirim ki sizin azınız başkalarının çoğundan çok daha fazladır!” Bu iltifatlara hayran kalan vezir, adamlarına şu talimatı verdi: “Kendisine 5000 dirhem daha verilip adı tahsisat listesine kaydedilsin!”¹⁷¹

Ebü'l-‘Ayna methiyelerinin dikkat çekici özelliklerinden biri de her durumda ve şartta kıvrak zekâsı ve belîğ ibareleri sayesinde muhatabını etkileyip arzuladığı ikramı elde edebilmesidir. Bir anekdotta, sahip olduğu dil ve mizah yeteneğinin deyim yerindeyse imkânsız mümkün kıldığı görülmektedir:

Ebü'l-‘Aynâ bahşiş almak için Vali Ahmed b. Ali’ye gitmiş. Vali görevden azledildiğini, dolayısıyla artık bahşiş vermeyeceğini ifade edince Ebü'l-‘Aynâ kıvrak zekasını konuşurarak “Efendim

إِنْ صُرِّفَتْ عَنْ عَمَلِكَ لَمْ تُصْرَفْ عَنْ كَرَمِكَ!

Görevden azledilseniz de, cömertlikten azledilmediniz!

demiş, tabi bu iltifatla bahşışı yine koparıvermiş.¹⁷²

Methiyelerinin genelde devlet ricaline yöneltildiği görülmekle birlikte; övgüyü gerçekten hak eden kimi şairler, edipler, nedîmler ve mütercimler de onun övgülerine mazhar ve muhatap olmuşlardır. Örneğin kendisi gibi Mütevekkil’in nedîmlerinden olan Muhammed b. Halid’i yüzüne karşı şu ifadelerle övmüştür:

Her ne kadar Âdem babamız insanoğlunu Cennet’ten çıkaracak bir kabahat işlemişse de, sulbünden senin gibi bir torunun yeryüzüne gelişiyle bizlere büyük bir lütufta bulunmuş!¹⁷³

Ebü'l-‘Aynâ’nın övgülerinin bir kısmında ise ustaca sıralanmış seci’li ibareler göze çarpmaktadır. Sözelimi İran asıllı meşhur edip ve mütercim Abdullah b. Mukaffa’ya yönelik aşağıdaki methiyesi bu söz ustalığına ayna tutar cinstendir:

كَلَامُ ابْنِ الْمُقَفَّعِ صَرِيحٌ، وَلِسَانُهُ فَصِيحٌ، وَطَبَعُهُ صَحِيحٌ
كَأَنَّ كَلَامَهُ لَوْلُوٌّ مَنْثُورٌ، أَوْ وَشْيٌ مَنْشُورٌ، أَوْ رَوْضٌ مَمْطُورٌ

¹⁷¹ Tabakâtü ’ş-şu ‘arâ, I, 414.

¹⁷² el-Besâir ve ’z-zehâir, V, 138.

¹⁷³ a.g.e., V, 134.

İbnü'l-Mukaffâ'nın kelamı sarîh, dili fasîh, mizacı sahihtir. Sözleri saçılmış inci, açılmış çeyiz ve bakılmış bağ-bahçe gibidir.¹⁷⁴

Ona ait övgü ve yergilerin önemli bir kısmının teması ise doğrudan âmâlîğidir. Bu türden örnekler incelendiğinde bu fiziksel kusurunu hem methem hem de hicve konu ettiği görülmektedir. O, normalde bir dezavantaj olan bu yetersizliği ustaca bir avantaja dönüştürmeyi bilmiş, âmâlîğini muhataplarına latif övgüler sıralamak için bir vesile olarak kullanmıştır. Aşağıdaki anekdot bunun tipik bir örneğidir:

Mütevekkil bir defasında merakla “Söyler misin Ebü'l ‘Aynâ, gözlerini kaybettikten sonra sana en ağır gelen şey ne oldu?” diye sorduğunda Ebü'l ‘Aynâ iltifatını yapmış: “Bütün insanlar yakışıklılığınız hakkında görüş birliği yapmışken nur cemalinizi görebilmekten mahrum kalmaktır, Sultanım!”¹⁷⁵

Yukarıdaki anekdot da dâhil olmak üzere, Ebü'l-‘Aynâ'ya ait methiye örneklerinde göze çarpan hususiyetlerden biri de övgülerini gündelik sohbetler sırasında, muhataplarının hiç beklemedikleri bir anda yöneltmesidir. O böyle hamlelerle aslında övdüğü zevatın hem hayret duygusunu tetiklemiş hem de cemiyet içinde onların göğüslerini kabartmayı hedeflemiştir. Bu yönüyle dikkatini çektiği devlet ricali, bahşiş aldıkça ihsan sahiplerini metheden edibimize meclislerinde sürekli yer vermiş, tabir yerindeyse bu yolla kendi isimlerini duyurmuşlardır.

Âmâlîği üzerinden ona yüklenen kişilere karşı ise müthiş bir telafi mekanizması geliştiren Ebü'l-‘Aynâ bu tip şahıslara mukabelede bulunurken hem kendini överek üstünlüğünü göstermeye çalışmış, hem de hicvinin zehirli oklarıyla onları acımasızca yaralamıştır. Körlüğü üzerinden kendisine hakaret edenlere verdiği bu türden iğneleyici cevaplar, daha sonra anonim karakterler üzerinden *edeb* kaynaklarında sıkça tekrarlanmıştır. Birden fazla anekdotta Ebü'l-‘Aynâ'nın, körlük kusurunu, tartışmakta olduğu muhatapların “*meymenetsiz suratlarını görmemeye vesile olan bir nimet*” şeklinde değerlendirdiği görülmektedir. Buna dair iki örnek verilebilir:

¹⁷⁴ a.g.e., VIII, 54.

¹⁷⁵ *Diyârât*, s. 81.

(a)

Ebü'l-'Aynâ'yı ziyaret eden bir adam ona “Allah bir kulunun (gözlerini kastederrek) iki değerli şeyini aldığı vakit buna mukabil ona kıymetli bir şey bahşedermiş. Acaba bu manada Allah sana ne ihsan etti, doğrusu pek merak ediyorum!?” deyince Ebü'l-'Aynâ adamın ağzının payını şöyle verivermiş: “Senin gibi sevimsizin suratını görmekten daha büyük nimet mi olurmuş?!”¹⁷⁶

(b)

Yine bir defasında, kendisine “Ey kör!” diye hitap eden şarkıcı bir cariyeye: “Senin çirkinliğine karşı körlükten daha etkili bir kalkan olamaz!” şeklinde hakaretâmiz bir cevap verdiği zikredilmiştir.¹⁷⁷

Ebü'l-'Aynâ'nın düşmanları ve rakipleri onun hicivkâr üslubundan gayet rahatsız oluyor, diline düşüp yaralayıcı tenkitlerine ve amansız eleştirilerine maruz kalmaktan korkuyorlardı. Hatta Ebü'l-'Aynâ'nın kendi ağzından hikâye edilen aşağıdaki örneğe bakılacak olursa, onun keskin dilinden Halife Mütevekkil'in kendisi bile çekinmektedir:

Mütevekkil'in huzuruna gittiğimde sohbetinde bulunanlar benimle dalga geçmeye kalkıştı. Hepsinin üstesinden geldiğimi gören halife, adamlarına “Şu sivri dilinden sakınmamız için Ebü'l-'Aynâ'ya 10.000 dirhem verin” dedi. Ben bunu duyunca “Aman Hünkârım, canıma mı kast edeceksiniz?!” diye sordum. Mütevekkil “Ne demek istiyorsun?” dedi. Ben “Efendim, sizin kendisinden sakındığınız kişinin sağ kaldığı pek görülmemiştir de!”

Bunun üzerine Mütevekkil bana “Merak etme Ebü'l-'Aynâ” dedi “bu sakınma korkma değil, senin o sivri dilinden korunma anlamındadır!”¹⁷⁸

Hicvinin temel özelliklerinden biri de yeri geldiğinde en ağır yergilerini mühim devlet ricaline dahi yöneltmesi, sözünü kimseden sakınmamasıdır. Nitekim Ebü'l-'Aynâ'nın, hicivlerini yönelttiği zevat arasında “Kâtip”lerden “Sâhib-i şurta”ya (subaşı/emniyet amiri), “Sâhibü'l-berîd”den (posta teşkilat amiri) “Hâcip”lere varıncaya kadar farklı rütbe ve pozisyonlardaki mühim devlet adamları vardır. Hatta ve hatta onun bu ısırgan eleştirilerinden bizzat vezir ve halifeler de payını almıştır. Birden fazla edeb kaynağında geçen aşağıdaki hikâye bunun güzel bir örneğidir:

¹⁷⁶ Ğuraru'l-hasâisi'l-vâzıha, I, 577.

¹⁷⁷ Neksü'l-himyân, I, 48; et-Tezkiretü'l-Hamdüniyye, IX, 61; Nesrü'd-dürr, III, 133.

¹⁷⁸ el-Besâir ve'z-zehâir, I, 78.

Bir gün Halife Mütevekkil “*Duydum ki oğlancıymışsın!*” diyerek Ebü'l-‘Aynâ’ya takılır. Ebü'l-‘Aynâ kibarca “*Efendim haklısınız*” deyip ardından “*Zirra bir topluluğun mevlâsı tıpkı onlar gibidir*” hadis-i şerifini okur.¹⁷⁹ Bu cevap karşısında afallayan halife, yanındakilere “*Allah cezasını versin bu herifin*” der “*adamı makaraya saralım dedik, biz madara olduk!*”¹⁸⁰

Yukarıdaki anekdotta da görüldüğü üzere o, devlet ricaline karşı zaman zaman eleştirilerinde ölçüyü kaçırmıştır. Bu çoğunlukla mazur görüldüğü gibi bazen de cezasız bırakılmamıştır. Mesela yaptığı bir eleştiri yüzünden Vezir İbn Zeyyat tarafından hapse atılmış, ancak etkileyici medihleri sayesinde oradan kısa sürede çıkmayı başarmıştır. İbn Mükerrrem, Ebû Alî el-Basîr ve İbn Süvâbe gibi dostlarıyla olan münasebetinde ise eleştirilerinde sınır tanımadığı görülmekte, hatta bazı hiciv örneklerinde son derece ağır bir mücûn içeriği dikkati çekmektedir.

Ebü'l-‘Aynâ hicivlerinin önemli karakteristiklerinden birisi ise, bunların aynı zamanda edebi bir dil ve üslup içerisinde tasarlanmış olmasıdır. Bunların bir bölümünde yergi oklarının seci’li ifadelerle hedefine yönlendirildiği görülür. Şimdi buna iki örnek verelim:

(a)

Günün birinde Ebü'l-‘Aynâ ve ahababı bir edebiyat mahfilinde toplanmışlar. Söz sırası Kâtip İbn Süvâbe’ye gelince hazirûna karşı edebi bir üslupla hitapta bulunmuş ve peş peşe tumturaklı cümleler sıralamış. Ancak çok geçmeden kekelemeye ve basit gramer hatalarına düşmeye başlamış. Bu manzara karşısında Ebü'l-‘Aynâ “*Yahu dostum*” diyerek kâtibin sözünü kesmiş ve ardından şu yarıcı eleştiriyi yöneltmiş:

تَقَعَّرْتَ حَتَّى خِفْتُكَ ثُمَّ تَكَشَّفْتَ حَتَّى عَفْتُكَ!

Başta edebiyat parçaladın, hayret ettim.

Ardından kaliteni izhar ettin, ben de nefret ettim!¹⁸¹

(b)

Ebü'l-‘Aynâ hoşlanmadığı bir zatı ise şu ibarelerle hicvediyormuş:

لَهُ ضِحْكٌ كَالْبُكَاءِ وَتَوَدُّدٌ كَالسَّبَابِ وَنَوَادِرُ كَنَدْبِ الْمَوْتَى.

Gülmesi ağlama, sevmesi sövme, şakaları da kaka modunda!¹⁸²

¹⁷⁹ Ebü'l-‘Aynâ Mütevekkil’in bağlı olduğu Abbasoğullarının mevâlilerindedir.

¹⁸⁰ *Tabakâtü ’ş-şü’arâ*, I, 414-415; *Zehrü’l-âdâb*, I, 323.

¹⁸¹ *Nesrü’l-dür*, III, 144.

¹⁸² *el-Besâir ve’z-zehâir*, VI, 14; *Zehrü’l-âdâb*, I, 331.

Ebü'l-'Aynâ'ya nispet edilen hicivlerin bir bölümünde ise özellikle çirkinlik teması öne çıkmaktadır. Mesela gördüğü çirkin suratlı bir adam hakkında “*Bu herif, sanki insanlar ona bakıp da kendi hallerine şükretsinler diye yaratılmış*”¹⁸³ ifadesini kullanmakta, bir diğer anekdotta ise “*Şeytan ne menem bir mahlûk, keşke görmek mümkün olsa*” diye lüzumsuzluk yapan bir dostuna teklifini sunmaktadır: “*Aynaya bakman kâfi!*”¹⁸⁴

2. Arz-ı Hâcet

Ebü'l-'Aynâ ömrünün Bağdat ve Samarrâ safhalarını âmâ olarak yaşadığı için bu dönemlerde düzenli bir işte çalışmamıştır. Ayrıca kendisine sürekli gelir getiren bir gayrimenkule sahip olmaması nedeniyle de devamlı maddi zorluklarla karşılaşmıştır. Daha önce işaret edildiği üzere özellikle Vâsık ve Mu'tasım dönemlerinde İbn Zeyyât'ın onu devlet imkânlarından mahrum bırakması neticesinde on yılı aşkın uzunca bir süre zarfında ciddi anlamda fakir bir hayat sürmüştür. Mütevekkil'in nedîmi olup onun himayesine girene kadar bu durum değişmemiştir. Kendisine ait şu şiir onun yokluk dönemini tasvir etmektedir:

وَلَا عَلَىٰ بَابٍ مَّنْزِلِي حَرَسُ	الْحَمْدُ لِلَّهِ لَيْسَ لِي فَرَسُ
بَادَرَ نَحْوِي كَأَنَّهُ قَبَسُ	وَلَا غُلَامٌ إِذَا هَتَفْتُ بِهِ
مَلَكَ نِيهَا الْمَلَائِكُ وَالْعُرْسُ	إِنِّي غُلَامِي وَرَوْجَتِي أُمَّتِي
عَنْ كُلِّ فَرْدٍ بِوَجْهِهِ عَبَسُ	غَنِيْتُ بِالْيَأْسِ وَأَعْتَصَمْتُ بِهِ
طَلَّقُ الْمُحَيَّا سَمِحٌ وَلَا شَرَسُ	فَمَا يَرَانِي بِبَابِهِ أَبَدًا

Çok şükür! Ne atım var ne evimi kollayan bir bekçi
Ne de çağırdığımda şimşek gibi koşan bir hizmetçi
Zira kendi oğlum hizmetçim, eşim ise cariyemdir
Ve esasen o benim düğün dernek hediyemdir
Ye'se sarılıp suratsızla el açmaktan kurtuldum
O yüzden insan olan, o mendeburun kapısında göremez beni!¹⁸⁵

¹⁸³ Nesrü'd-dür, III, 138.

¹⁸⁴ a.yer.; Ahbâru'z-zırâf ve'l-mütemâcinin, s.93.

¹⁸⁵ Mu'cemü'l-üdebâ, VI, 2613.

Ebü'l-'Aynâ'nın yoksulluğunun izleri ona ait anekdotik malzeme içerisinde de sürülebilir. Nitekim bir rivayette, düşkün hâle gelen Ebü'l-'Aynâ'yı bir dostunun teselli etmeye çalışması trajikomik bir üslupla hikâye edilmektedir:

Ebü'l-'Aynâ bir arkadaşıyla sohbet ederken ona maddi sıkıntılarından dert yakınıp durmuş. Arkadaşı “*Allah'a şükret. Zira sana iki büyük nimet vermiş: İslam'la müşerref kılınmış ve de sağlık vermiş*” deyince Ebü'l-'Aynâ “*Doğru söylüyorsun dostum*” demiş, “*lakin o iki nimetin yanında bir de ciğeri sızlatan şu açlık olmasa...*”¹⁸⁶

Herhangi bir hayat güvencesi olmayan Ebü'l-'Aynâ'nın yegâne geçim kapısı ona bahşış ve ihsanlarda bulunan dostları ve devlet ricali olmuştur. Nitekim maişetini temin edebilmek için makam sahiplerine parlak methiyeler düzmüş, bunun karşılığında da hatırı sayılır caizeler almıştır. Elbette arz-ı hâcetini sadece methiyelerle yapmamış; samimiyet kurduğu farklı statülerdeki memur dostları ve devlet ricaline ihtiyaçlarını muhtelif şekillerde de arz etmiştir. Hayatında sıkça tekrarlanan bu durum doğal olarak onun edebi ve nüktedan kişiliğine yansımıştır. Bu sebepten, ona ait anekdot malzemesi içerisinde büyük bir yekün “*arz-ı hâcet*” konulu anlatılardan oluşmaktadır.

Ebü'l-'Aynâ hâcetini kimi zaman yardımını umduğu kişilere secî'li ifadelerle iletmiş, kimi zaman da titizlikle seçtiği beyitler veya Kur'ân ayetlerinden iktibasla süslediği mektuplarla arz etmiştir. İbn Ebû Düâd'a hitaben kaleme aldığı bir arz-ı hâcet mektubu daha önce zikredilmişti.

Bazen ihtiyacını doğrudan ifade etmeyip, onu gündelik bir diyalogun doğal akışına ustaca yedirdiği de olmuştur. Aşağıdaki örnekte görüleceği üzere maddi bir beklenti içinde olduğuna yönelik mesajını muhataplarına üstü kapalı ve sanatsal bir üslupla iletmiştir:

(a)

Ebü'l-'Aynâ uzun bir süre uğramadığı Vezir Ebü's-Sakr'ın huzuruna girdiğinde vezir “*Son günlerde yanımıza pek gelip gitmez oldun Ebû Abdullah!*” diye sitemini belirtmiş. Ebü'l-'Aynâ “*Efendim, üç sebepten ötürü*” deyip sıralamış:

قَلَّةُ يَسَارِي وَمِنَّةُ الْعَوَارِي وَذِلَّةُ الْمُكَارِي.

Maddi imkânsızlık illeti
Alacaklılarla karşılaşma zilleti
Rehberin dayanılmaz eziyeti

¹⁸⁶ *el-Mustatraf*, I, 190; *el-Besâir*, VI, 50.

İfadenin hem üslubu hem içeriğinden etkilenen vezir derhal adamlarına Ebü'l-'Aynâ'ya 50 dinar hibe edilmesi talimatını vermiş.¹⁸⁷

(b)

Bir defasında Vezir Ubeydullah b. Süleyman, Ebü'l-'Aynâ'ya “*Hâlin nice?*” deyince Ebü'l-'Aynâ “*Hâl-i pür melâlime bakıp siz karar verin efendim*” demiş. Bunun üzerine vezir de kesenin ağzını ardına kadar açmış.¹⁸⁸

Arz-ı hâcetine müspet karşılık vermeyen kişilerden hoşlanmadığı bilinmektedir. Hatta bazı anekdotlarda talebini reddeden kimi devlet ricaline karşı kin ve düşmanlık beslediğini bizzat kendisi ifade etmiştir. Onlardan biri şöyledir:

Ebü'l-'Aynâ'ya “*İsâ b. Ferruhanşâh'a neden düşmansın?*” diye sorulduğunda

سَأَلْتُهُ حَاجَةً أَقَلَّ مِنْ قِيَمَتِهِ فَرَدَّ نِي أَقْبَحَ مِنْ وَجْهِهِ!

Ondan, kendi kıymetinden daha basit bir talepte buldum. O ise mendebur suratından daha çirkince bir karşılık verdi!¹⁸⁹

Ebü'l-'Aynâ arz-ı hâcetinde ısrarcı bir karaktere sahiptir. İsteğini söylemekten çekinmediği gibi kendisine vaatlerde bulunanların sözlerini acilen yerine getirmesi için bıkmadan usanmadan kapılarını aşındırmıştır. Onun bu tavrı şu örnekte görüleceği üzere yer yer ihsan sahiplerini bezdirmiştir:

Ebü'l-'Aynâ birgün Türk komutan Buğâ'nın yanına gider ve bir talepte bulunur. Komutan ise Vezir Feth b. Hâkân ile görüşmesini tavsiye eder. Doğruca sarayın yolunu tutan Ebü'l-'Aynâ vezirin huzuruna girer ve ihtiyaçlarını sayıp döker. Vezir bunları karşılayacağına dair söz verir. Bir süre sonra tekrar vezirin huzuruna çıkıp verilen sözün tutulmasını ister. Vezir mazeret bildirerek yakında gereğinin yapılacağını söyleyip onu gönderir.

Günler geçer ama söz yerine getirilmez. Ebü'l-'Aynâ dayanamayıp üçüncü kez makamına gidince sıkılan vezir “*Daha sultandan talepte bulunacak kişinin sahip olması gereken üç hasletten bihabersin?!*” diye çıkarır. Ebü'l-'Aynâ merakla “*Neymiş onlar sultanım?*” deyince, vezir “*Akıl, sabır ve para*” der. Bunun üzerine Ebü'l-'Aynâ tebessüm edip sıralar: “*Güzel diyorsunuz da sultanım, bende akıl olsaydı Allah'ın emir ve yasaklarını düşünür onlara riayet ederdim.*”

¹⁸⁷ Ebû Alî el-Muhassen b. Alî, et-Tennûhî, *el-Müstecâd min fe'alâti'l-ecvâd*, nşr. Muhammed Kürd Alî, Matbaatü't-terakkî, Dimaşk, 1946, s.261; İbnu'l-'Imâd el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-zehab fi ahbâri men zehab (I-XI)*, thk. Muhammed el-Arnâvût, Dâru İbn Kesîr, 2. Baskı, Beyrut, 1979, III, 339; *Mu'cemü'l-üdebâ*, VI, 2607; *Zehrü'l-âdâb*, I, 325; *Vefeyâtü'l-a'yân*, IV, 344; *Nihâyetü'l-erab*, IV, 71.

¹⁸⁸ *el-Mustatraf*, I, 70; *Rebî'ü'l-ibrâr*, II, 58; *el-Besâir ve'z-zehâir*, VII, 140.

¹⁸⁹ *Çuraru'l-hasâisi'l-vâzıha*, I, 73; *Zehrü'l-âdâb*, I, 315.

*Sabır olsaydı rızkımın ayağıma kadar gelmesini beklerdim. Hele param olsaydı zât-ı âlînin boş vaatlerine ümit bağlayıp kapınıza dikilmezdim!*¹⁹⁰

3. Cimri Eleştirisi

“*Cimrilik*” ve “*cimri eleştirisi*” Klasik Arap Edebiyatının en renkli temalarından biri olup *nevâdir* kaynaklarında anekdotik malzeme açısından büyük bir yer tutmaktadır. Bu bahiste süregelen mizahi malzemenin ilk nüvelerine derli toplu bir biçimde olmasa da Asma‘i ve Ebû ‘Ubeyde gibi ahbâr râvîlerinin koleksiyonlarında rastlanmaktadır.¹⁹¹ Konu Arap kültüründe hayli ilgi çekmiş olmalı ki daha ilk dönemlerden itibaren “*Cimrilik*” temasının müstakil bir şekilde işlendiği kitaplar kaleme alınmaya başlamıştır. Bunların başında sistematik tarzda telif edilen ilk ve en meşhur eser olan Câhız’ın “*Kitâbü’l-bühâla*” (Cimriler kitabı) adlı kitabı gelmektedir. Bu eser daha sonra cimri edebiyatı çerçevesinde kalem oynatan diğer müellifler için de ilham kaynağı olmuştur. Nitekim Câhız’dan etkilenen Hatip el-Bağdâdî (ö.463/1071) ondan yaklaşık bir yüzyıl sonra aynı isimle bir kitap telif etmiştir. Daha sonraki dönemlerde de aynı temayı işleyen müstakil çalışmalar olmuştur.¹⁹²

Yaptığı nüktelerle döneminin mizah anlayışına uygun ve seçkin örnekler veren Ebü’l-‘Aynâ’nın, cimri teması çerçevesinde ortaya koyduğu nükteler de hayli önemli ve işlemeye değer bir mahiyet arz etmektedir. Şimdi anekdotlar eşliğinde konuyu ele alalım:

Ebü’l-‘Aynâ’ya ait cimri eleştirilerinin çoğu akıllıca tasarlanmış dolaylı göndermelerden oluşmaktadır. Aslında o, böyle bir üslup kullanmakla bir taraftan eleştiride bulunurken farklı bir açıdan da muhatabını deyim yerindeyse ikram ve ihsana kışkırtmaktadır. İki anekdotla onun bu zekâ dolu stratejisini örneklendirelim:

(a)

Ebü’l-‘Aynâ maddi sıkıntı çektiği bir dönemde dostu Kâtip Sâ‘id b. Muhalled’in yanına gitmiş. Ona “*Mısır’da bir arkadaşım var, ona, bana para göndermesi için mektup yazar mısın?*” demiş. Kâtip “*Sırf para için buradan ta Mısır’a mektup mu göndereceksin?*” diye hayretle sorunca Ebü’l-‘Aynâ “*Mısır gözüne o kadar uzak*

¹⁹⁰ *et-Tezkiretü’l-Hamdüniyye*, I, 462; *Nesriü’l-dür*, III, 141.

¹⁹¹ Hüseyin Günday, *Klasik Arap Edebiyatında Mizahi Karakterler*, Emin Yayınları, 1. Baskı, Bursa, 2013, s. 157.

¹⁹² Detaylı bilgi için bkz. *Klasik Arap Edebiyatında Mizahi Karakterler*, ss. 157-158.

görünmesin azizim” demiş “zât-ı âlinizin sandığındaki paracıklar şu fakire Mısır’dan çok daha uzak!”¹⁹³

(b)

Yine Sâ’id b. Muhalled bir gün Ebü’l-‘Aynâ’ya “Nerelerdesin be dostum, uzun süredir semtimize uğradığın yok!” deyince “Kızım mâni oluyor efendim!” deyip eklemiştir “Aslında haksız da sayılmaz. Zira bana “Babacığım eskiden sen evden ayrılınca nefis hediyeler ve bol bahşişlerle geri dönerdin. Şimdi ise karnını bile doyuramadan gam ve keder içinde eve geliyorsun!” diyor. Hatta demin buraya gelirken de aramızda şöyle bir konuşma geçti:

KIZIM: Baba, yine nereye böyle?

Ben: İki dönem vezirlik yapmış değerli dostum Sâ’id b. Muhalled’in yanına.

KIZIM: O değerli dostun izzet-ü ikramda buluyor mu sana?!

Ben: Pek değil.

KIZIM: Seni gözetip kolluyor mu?

Ben: Sayılmaz.

KIZIM: Peki meclislerinde seni taltif ettiği oluyor mu?

Ben: Maalesef.

KIZIM: O halde

﴿ يَا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنِي عَنْكَ شَيْئًا ﴾

“Babacığım, neden seni işitip görmeyen, sana bir yararı da dokunmayan birine kul köle oluyorsun ki?!” (Meryem: 42)¹⁹⁴

Tabi her ne kadar cimrileri eleştirmeyi adet edindiyse de rastladığımız bazı anekdotlar kendi cimriliğinin de ciddi boyutlarda olduğunu gözler önüne sermektedir. Fakat aşağıdaki anekdotta görüleceği gibi Ebü’l-‘Aynâ, bu negatif özelliğini dahi nükteli bir şekilde ortaya koymuş, parlak zekâsının ürünü olan latif bir esprî yapmıştır:

Ebü’l-‘Aynâ’nın güzel bir yüzüğü varmış. Sevgilisi bir gün Ebü’l-‘Aynâ’ya “Şu yüzüğünü bana hediye eder misin?” deyince Ebü’l-‘Aynâ “Ne yapacaksın yüzüğümü?” diye sormuş. “Ona her baktığımda seni hatırlayacağım” diye romantik bir cevap vermiş kadıncağız. Ancak bu romantik hava Ebü’l-‘Aynâ’nın şu cevabıyla tarumar olmuş: “Mesele hatırlamaksa, o yüzüğü hiç vermemek beni sana daha iyi hatırlatır!”¹⁹⁵

Aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere yaptığı cimri eleştirilerinin içinde dostlarına yönelttiği yakıcı tenkitler ve ironiler dikkat çekmektedir:

¹⁹³ *Diyârât* s. 82.

¹⁹⁴ *Nihâyetü’l-erab*, IV, 71; *Nesrî’ d-dür*, III, 133.

¹⁹⁵ *et-Tezkiretü’l-Hamdüniyye*, IX, 61. *es-Sînâ’ateyn*, I, 19; *Mu’cemü’l-üdebâ*, VI, 2606; *Nesrî’ d-dür*, III, 133.

(a)

Bir gün İbn Mükerrrem, dostu Ebü'l-'Aynâ'yı yemeğe davet etmiş. Sofraya gelen yemeği önce koklamış ardından iştahla elini tencereye götürmüştü. Ancak her defasında eline etsiz kemik parçalarının geldiğini fark edince de espriyi patlatmış: “*Anlaşılan bugün menüde satranç haşlama*¹⁹⁶ *var, azizim!*”¹⁹⁷

(b)

Ebü'l-'Aynâ bir defasında İbrahim b. Meymûn'dan bir talepte bulunmuş. İbrahim, bu talebi karşılamaya gücü yetmediğini söyledikten sonra mazeretini açıklarken doğru söylediğine dair yemin billah etmiş. Bunun üzerine Ebü'l-'Aynâ lafı dokundurmuş: “*Doğru sözlü olman bile şu dostunu mahrum bıraktığına göre, kim bilir yalan söyleyen hâlimizi nice yapardı?!*”¹⁹⁸

4. Sofra Mizahı

Klasik Arap edebiyatının komikalitesi en yüksek mizah ürünleri obur, tufeyli, bedevi, cimri, sarhoş vb. tipolojiler üzerinden sofraya merkezinde üretilmiş anekdot örneklerinde karşımıza çıkar. Esasen gerek tematik açıdan gerekse rivayetlerin yoğunluğu bakımından yeme-içme kültürüne dayalı mizahi edebiyat diğer dünya edebiyatlarının hiçbirinde bu zenginlikle ele alınmamıştır.¹⁹⁹ En eski tarihsel mizahi kayıtlar bize bu temanın klasik Arap şiiri de dâhil olmak üzere, bedevi kültüre ait ahbâr malzemesi içerisinde yoğun bir biçimde işlendiğini göstermektedir. Öyle ki bu durum ünlü Müslüman filozoflardan Fârâbî (ö.339/950) ve İbn Rüşd'ün (ö.592/1196) de dikkatini çekmiş hatta bu hususta şu eleştirel saptamada bulunmuşlardır:

إِنَّ أَكْثَرَ أَشْعَارِ الْعَرَبِ إِمَّا هِيَ فِي النَّهْمِ وَالْكَرْبِ.

Arap şiiri, ekseriyeti itibariyle oburluk (pisboğazlık) ve çirkin şeyler (hoşa gitmeyen) üzerinedir.²⁰⁰

Hiçbir nüktedanın bigâne kalamadığı mizahın bu çok popüler branşında Ebül-Ayna da şöhretine yaraşır örnekler sergilemiştir. Ebü'l-'Aynâ tarafından sofraya mizahı

¹⁹⁶ Eskiden satranç taşları kemikten yapılmaktaydı.

¹⁹⁷ *Nesrû'd-dür*, III, 136; I, *Neksü'l-himyân*, I, 204.

¹⁹⁸ *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, I, 699.

¹⁹⁹ Konunun zenginliği bu hususta kapsamlı bir akademik çalışmanın ortaya konulmuş olmasından da anlaşılmaktadır. Bkz. Şener Şahin, *Klasik Arap Edebiyatında Sofra Mizahı (Tipler ve Temalar)*, Emin Yayınları, 1. Baskı, Bursa, 2011.

²⁰⁰ İhsân Abbâs, *Târîhü'n-nakdi'l-edebî 'inde'l-Arab, Dârü's-sekâfe*, 4. Baskı, Beyrût, 1983, s. 521; Şahin, *Klasik Arap Edebiyatında Sofra Mizahı*, s. 20.

alanında ortaya konulan nükteler incelendiğinde bunların yapı bakımından farklılık arz ettiği göze çarpmaktadır. O, bu anekdotların kiminde yüksek bir mecliste mesela halifenin sofrasında bir davetli, kiminde hanesinde yakın bir dostunu ağırlayan bir mihmandar, kiminde de kendisine hediye olarak gönderilen bir ikrama muhatap sıradan bir dost konumundadır. Ancak hangi konumda olursa olsun Ebü'l-'Aynâ, eleştirmen tabiatına uygun olarak genelde sunulan ikramlara yönelik sıradışı yorum ve değerlendirmelerde bulunmaktadır. Sözelimi bir şehzadenin davetinde sunulan bir yemekle ilgili memnuniyetsizlik onun tarafından ilginç bir teşbihle dile getirilmiştir:

Ebü İsa b. Mütevekkil bir keresinde Ebü'l-'Aynâ'yı yemeğe davet etmiş ve önüne et yemeği diye bir tencere koydurmuş. Ebü'l-'Aynâ adeta tencereye hücum etmiş ancak her defasında kaşığına kemik denk gelmiş. Bunun üzerine dayanamayıp ikram sahibine “*Hazret*” demiş “*önümdeki yemek tenceresi mi, yoksa kabristan arazisi mi?! [أَقْدَرُ هَذِهِ أَمْ قَبْرٌ؟]*”²⁰¹

Ebü'l-'Aynâ, sofraya kültürüne dayalı mizahın en canlı figürlerinden obur tipolojisine dair nükteler de üretmiştir. Mesela bir anekdotta, sofrasında ağırladığı bir dostunun pisboğaz tavırları, yaşadığı pişmanlığın ironik biçimde dile getirilmesini konu almaktadır:

Ebü'l-'Aynâ âmâ bir arkadaşını yemeğe davet etmiş. Misafiri, sofrada ne varsa hepsini iki dakikada yiyip bitirmiş. Ebü'l-'Aynâ, yemekten geriye eser bırakmayan bu arkadaşına “*Sana acıdık, acınacak hâle düştük val-la!*” demiş.²⁰²

Ebü'l-'Aynâ'nın sofraya başı mizah ürünlerinde/nüktelerinde, yaşadığı toplumun inanç ve kültürüne dair derin nüfuzunun işaretleri sayılabilecek dinsel motifler de yer almaktadır. Örneğin Ebü'l-'Aynâ, Hz. Peygamberin bir hadis-i şerifinde yer alan “*Halâvet-i iman (imanın tadı)*” deyimini, sunulan bir ikramın tadını tarif etmede kullanmıştır:

Bir gün Ebü'l-'Aynâ (görme yetisini kaybettiği dönemde) Halife Mütevekkil'in sarayında sofrasına davet olunmuş. Ne ikram edilecek diye iştahla hayal kurarken önüne bol sirkeli bir yemek getirilip bırakılmış. Yemeğin tadını merak eden Ebü'l-'Aynâ'nın koca bir lokmayı ağzına atmasıyla yüzünün ekşimesi bir olmuş. Halife meseleyi anlayıp gülünce Ebü'l-'Aynâ “*Kusura bakmayın halife hazretleri*” de-

²⁰¹ *Cem'ul-cevâhir*, s. 285; *Mu'cemu'l-udebâ*, VI, 2609; *Muhâdarâtu'l-udebâ*, I, 763.

²⁰² *el-Besâir ve'z-zehâir*, I, 79; *Zehrü'l-âdâb*, I, 333; *Mu'cemu'l-udebâ*, VI, 2608; *Şezerâtü'z-zeheb*, III, 339; *Vefeyâtü'-a'yân*, IV, 344.

miş, “sofranızda surat asmak istemezdim lâkin ikramınızdaki ekşilik kalbimdeki imanın halâvetini dahi giderdi!”²⁰³

Sofra temalı kimi anekdotlarında ise tarihin belirli bir dönemine ait olmak üzere saray yeme-içme kültürünü, adabını ve âmâ nüktedanımızın özel statüsünü yansıtan bir takım detaylara rastlamak da mümkündür. Nitekim üst düzey bir bürokratin ağırlandığı yemekli bir davette hazır bulunuyor olması, şahsi karizması ve espri yeteneği kadar onun nedîm sıfatıyla saray bürokrasisindeki imtiyazlı mevkiine de işaret etmektedir:

Ebü'l-‘Aynâ anlatıyor: Bir gün Mütevekkil ile oturuyorduk. Huzura Rum kralının elçisi geldi. Yemek faslına geçildiğinde elçiyle muhabbet etmeye başladım. Sofraya şarap getirilince elçi “Size bir şey sormak isterim” deyince “Buyrun” dedim. “Dininizde domuz eti gibi içki de haram. Lâkin görüyorum ki domuz etine kesinlikle el sürmezken içkiden asla vazgeçemiyorsunuz. Bunun sebebi ne ola ki?” deyince ben “Elçi Efendi” dedim “bizde domuza mukabil kuzu, oğlak vb. olduğu için domuz etine tenezzül etmiyoruz. Ama şu zıkkımın yerini alacak içeceği ne yazık ki henüz bulamadık!”²⁰⁴

5. Mücûn (Kaba Mizah)

Dil ve ifadede kaba terimlere başvurma, teknik terim karşılığıyla “mücûn”, Cahiliye kültürünün bir mirası olarak Emevi ve Abbâsî dönemi edebiyatlarında son derece etkili olmuş bir fenomendir. Bugün bize son derece müstehcen gelen nice Arap atasözü, ahbâr ve nevâdir malzemesi bu fenomenden bağımsız kalmayarak klasik *edeb* geleneği içerisinde bolca zikredilmiştir. Genel olarak Arap fıkra kültürüne damgasını vuran bu edebi karakter, nüktedanımız Ebü'l-‘Aynâ’ya nispet edilen mizahi anlatılarda da hâkim bir renktir. Nitekim *Tahrîrû't-ta 'bîr*'in müellifi, Arap edebiyatında bir insanı överken ya da zemmederken ilginç teşbihlere, göndermelere ve edepsizce ifadelere (mücûna) başvuran dört edipten birinin Ebü'l-‘Aynâ’ olduğunu zikreder.²⁰⁵ Keza *Nihâyetü'l-erab*'de Ebü'l-‘Aynâ hakkında yapılan tanımlamaların birinde ise şöyle denilmektedir:

²⁰³ *Neksü'l-himyân*, I, 255; *Mu'cemü'l-üdebâ*, VI, 2609; *Nesrû'd-dür*, III, 138.

²⁰⁴ *Muhâdarâtü'l-üdebâ* I, 771.

²⁰⁵ Abdülazîm b. el-Vâhid b. Zâfir, İbn Ebü'l-İsba', *Tahrîrû't-ta 'bîr fî sinâati 'ş-şi'r ve'n-nesr*, thk. Hafnî Muhammed Şeref, *Lecnetü ihyâi't-türâsi'l-İslâmî*, s. 138.

[وَهُوَ مِمَّنْ اَشْتَهَرَ بِالْمُجُونِ]

(Ebü'l-'Aynâ) kaba mizahla ün yapmış kimselerdendir.²⁰⁶

Esasen genel anlamda Ebü'l-'Aynâ nüktelerinin belirgin rengini oluşturan mücun teması -ki bu durum tezin bütününde zaten görülebilir- özellikle İbn Mükerrerem, İbn Süvâbe gibi yakın dostlarıyla olan şakalaşmalarında daha yoğun biçimde karşımıza çıkmaktadır. Mesela aşağıdaki örnekte, en samimi arkadaşı İbn Mükerrerem'le olan karşılıklı atışmalarının zaman zaman hakaret boyutuna vardığına, hatta yer yer bu ikilinin toplum içinde dahi birbirlerine fütursuzca saldırdığına tanık olmaktadır:

Bir defasında iki muzip, Ebü'l-'Aynâ ve İbn Mükerrerem, ortak dostlarının sofrasına misafir olmuş birlikte yiyip içiyorlarmış. Bir ara İbn Mükerrerem “İzinizle *helâya kadar varıp geleyim*” diye hane sahibinden izin isteyince Ebü'l-'Aynâ taşı gediğine koymuş: “*Mahza pislik olduğun için zannımca gittiğin yerden dönemeyeceksin!*”²⁰⁷

Kaynaklarda tespit edebildiğimiz kadarıyla Ebü'l-'Aynâ'nın, kâtip dostu İbn Süvâbe ile olan mülâtefelerinde de belirgin bir mücun içeriği görülmektedir. Mesela bir anekdotta, dostu Ebü'l-'Aynâ'ya duyduğu sınırsız sevgisini ifade eden İbn Süvâbe'nin bu iltifatı, dostu tarafından muzipçe bir karşılık bulmaktadır:

Bir defasında İbn Süvâbe, dostu Ebü'l-'Aynâ'ya “*İnanır mısın azizim, seni tüm benliğim ve bedenimle seviyorum*” deyince Ebü'l-'Aynâ “*Kurban olayım*” demiş “*n'olur o malum uzvunu hariç tut!*”²⁰⁸

Bir diğer anekdotta ise Ebü'l-'Aynâ'nın, yaptığı bir espri ile İbn Süvâbe'nin muhtemel bir ahlaki zaafını deşifre ettiği görülmektedir:

Bir gün İbn Süvâbe saray yıllarını anlatırken “*Ben kâtipken adamın aldığı her nefesi zapta geçerdim*” diye güya Ebü'l-'Aynâ'ya caka satıyormuş. Ebü'l-'Aynâ “*Kesinlikle*” demiş “*Eminim kayda geçtiğin o nefesler, arkada iş görenlerin soluklarıdır!*”²⁰⁹

²⁰⁶ *Nihâyetü'l-erab*, IV, 68.

²⁰⁷ *Cem'ü'l-cevâhir*, s. 76; *el-Ecvibetü'l-müskite*, s. 209;

²⁰⁸ *Diyârât*, s.84; *Neksü'l-himyân*, I, 253; *Nesrü'd-dür*, III, 144.

²⁰⁹ *el-Besâir*, V, 133; *Mu'cemü'l-üdebâ*, VI, 2609; *Nesrü'd-dür*, III, 132.

Ebü'l-'Aynâ, İbn Süvâbe'yi o çok yetkin olduğu “bir Kur’ân ayetine referansla tahkirde bulunma” tekniği ile de aşağılamıştır. Keza bu nükte de -tıpkı bundan önceki örnek gibi- İbn Süvâbe'nin cinsel zaaflarına dair zarif bir imada bulunmaktadır:

Bir keresinde Ebü'l-'Aynâ dostu İbn Süvâbe'ye “*Hani dostum, Cenab-ı Hak*

﴿يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾

O gün insanların dilleri, el ve ayakları onların aleyhinde şahitlik yapacak. (Nûr:24)²¹⁰

buyuruyor ya” demiş, “*korkarım o gün senin azılı şahidin ‘o menfur organın’ olacak!*”²¹¹

Yaşadığı dönemin sosyal ilişkilerine ve toplumsal sınıflarına ışık tutacak nitelikteki anekdotlarının bir bölümü ise yine bu toplumun gevşek müstehcenlik algısını yansıtacak bir özellik taşır. Örneğin aşağıdaki rivayette Ebü'l-'Aynâ'yı dönemin popüler mizah konularından “çöpçatanlık müessesesi” etrafında kurgulanmış hikâyelerden birinin başkahramanı olarak görmek mümkündür. Tahmin edilebileceği üzere o, bu hikâyede, temaya uygun düşecek şekilde mücün sanatının nadide örneklerinden birini sunmuştur:

Ebü'l-'Aynâ çöpçatanlık yapan bir kadına başvurarak güzel bir cariye almak istediğini söylemiş. Çöpçatan, âmâ olması sebebiyle Ebü'l-'Aynâ'ya çirkin mi çirkin, yaşlı ve de pörsümüştü bir kadın getirmiş, o da bedelini ödeyip cariyeyi almış.

Ancak ertesi gün soluğu Ebü'l-'Aynâ'nın kapısında alan çöpçatan feryadı basmış: “*Çabuk paramı öde, bana verdiğin dirhem sahteymiş!*” Ebü'l-'Aynâ da karşılık vermiş: “*Asıl senin kakaladığın avrat defoluymuş!*”²¹²

²¹⁰ İlgili ayet Ebü'l-'Aynâ tarafından kısmen manipüle edilerek iktibas edilmiştir.

²¹¹ *Mu‘cemü'l-üdebâ*, VI, 2609; *Nesrü'd-dür*, III, 139.

²¹² *el-Ecvibetü'l-müskite*. s.

B. MİZAHININ TEKNİKLERİ

1. Hazırcevaplık

Nüktedan ve ediplerin ilgi çekici bir özelliği ve espiri üretmede kullandıkları özel bir teknik olan *hazırcevaplık*, Arap mizah kültür ve tarihinde önemli bir edebi tema olarak karşımıza çıkmaktadır. Hazırcevaplıkla temayüz eden edip ve nüktedanlar bu kabiliyetleri sayesinde hem halk katında popüler olmuş hem de devlet ricali nezdinde büyük bir itibar ve himaye görmüşlerdir. Bunlardan bazıları ise halifeleri eğlendirip neşelen-dirmek üzere saraylarda nedîm statüsünde istihdam edilmişlerdir. Bu bağlamda Abbâsî dönemi şairlerinden el-‘Attâbî’nin “*Arap milleti hazırcevaplık, Acem milleti ise "tefek-kür vasfı ile ön plana çıkmıştır*” biçimindeki kanaati kayda değerdir.²¹³

Keza *edeb* kaynaklarında hazırcevaplığa ilişkin malzemenin hem niceliksel hem de niteliksel durumu Araplar nezdinde bu temanın müstesna bir yeri olduğunun bir başka kanıtıdır. Çok erken bir dönemde edip ve kâtip İbn Ebû ‘Avn (ö.322/934) *el-Ecvibetü’l-müskite (Susturucu Cevaplar)* adlı kitabında farklı sosyal zümrelere mensup şahsiyetlere ilişkin hazırcevaplık örneklerini bir araya getirmiş ve bu eseriyle müteakip dönemde kaleme alınan mizahi ve edebi içerikli pek çok çalışmaya da ilham kaynağı olmuştur.

Bu denli önemsenen bir vasfın, sözü edilen kültür açısından, kişinin sahip olabileceği en gözde meziyetlerden biri -hatta birincisi- olduğunu tahmin etmek hiç de zor değildir. Câhız’ın, Mesleme b. Abdümelik’e (ö. 121/739 [?]) nispetle rivayet ettiği şu söz de bunu net biçimde ortaya koymaktadır:

مَا شَيْءٌ يُؤْتِي الْعَبْدَ بَعْدَ الْإِيمَانِ بِاللَّهِ تَعَالَى أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ جَوَابٍ حَاضِرٍ.
فَإِنَّ الْجَوَابَ إِذَا انْعَقَبَ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا.

Kişiyse, Allah’a imandan sonra, hazırcevaplık kadar üstün bir şey (kabiliyet/meziyet) verilmemiştir. Geciktirilmiş bir cevâbın hiçbir değeri yoktur.²¹⁴

Hazırcevap cümlelere bakıldığında bunların edebi, kısa ve vurucu bir karakter taşıdığı görülmektedir ki bu da söz konusu cümlelerin umumiyetle îcâz ve belagat açısından bir değer ifade ettiğini göstermektedir. Aşağıya aldığımız bir anekdot bu düşüncemizi destekler niteliktedir:

²¹³ *el-Besâir ve’z-zehâir* VII, 78.

²¹⁴ Ebû Osman ‘Amr b. Bahr, *el-Câhız, el-Mehâsin ve’l-ezdâd*, thk. Muhammed Suveyd, Dâru ihyâi’l-‘ulûm, 2.Baskı, Beyrut, 1998, s. 32.

Fesahatiyle maruf bir bedeviye “İnsanların en beliğ olanı kimdir?” diye sorulunca şöyle bir cevap vermiş:

أَحْسَنُهُمْ لَفْظًا وَأَمْتَلُهُمْ بَدِيهَةً.

Sözce en güzeli, hazırcevaplık itibarıyla de nümune-i imtisal olanı.²¹⁵

Bu girizgâhtan sonra Ebü'l-‘Aynâ’nın hazırcevaplığına gelinecek olursa, şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür: Nüktedanımızın alamet-i farikası, bir diğer ifadeyle onu “Ebü'l-‘Aynâ” yapan hususiyeti kuşkusuz sözünü kimseden sakınmayan bir “hazırcevap” olmasıdır. Bu meziyet anekdotlarından hareketle hayatını, kişiliğini ve sosyal ilişkilerini irdelemeyi gaye edinen kişiler tarafından ilk bakışta fark edilecek kadar belirgindir. Zira konuya el atan modern araştırmacılar klasik biyografi kaynaklarına müracaat ettikleri ilk andan itibaren onun hazırcevaplığına ittifakla vurgu yapıldığını görecektir. Nitekim mezkûr kaynaklarda Ebü'l-‘Aynâ’nın bu vasfına dikkat çeken çok sayıda tanıtıcı cümle yer almaktadır. Bunlardan önemli gördüğümüz bazılarını sıralamak bir fikir verebilir:

[1] حَاضِرُ الْجَوَابِ سَرِيعُ الْإِجَابَةِ.

(Ebü'l-‘Aynâ) hazırcevap ve süratle yanıt verebilen biridir.²¹⁶

[2] مِنْ أَفْصَحِ النَّاسِ وَأَحْفَظِهِمْ وَأَسْرَعِهِمْ جَوَابًا.

Fesahat, hafıza gücü ve hazırcevaplık bakımından en seçkin insanlardan.²¹⁷

[3] سَرِيعُ الْجَوَابِ وَحَاضِرُ النَّادِرَةِ لَا يَقَامُ لَهُ.

O, hazırcevap, fikra repertuarı son derece zengin ve kendisine asla karşı konulamaz biridir.²¹⁸

[4] كَانَ مَعْرُوفًا بِالذِّكَاةِ وَاللِّسَنِ وَسُرْعَةِ الْحِفْظِ وَالْجَوَابِ.

O, zekâsı, belagati, anında ezberleme ve cevap verebilme özellikleriyle meşhurdur.²¹⁹

Yukarıdaki kaynakların yanı sıra bir de Aristoteles, Kindî, Halil b. Ahmed, İmam Yusuf, Cahız, Taberî gibi bazı meşhur şahsiyetlerin hangi alanda temayüz ettiklerine ilişkin uzunca bir liste verilmektedir. Nüktedanımızın da bu listede:

²¹⁵ el-Besâir ve'z-zehâir, V, 27.

²¹⁶ el-Fihrist, s. 157.

²¹⁷ el-Müntazam, XII, 353.

²¹⁸ Diyârât, s. 91.

²¹⁹ Ebü 'Ubeyd Abdullah b. Abdülaziz b. Muhammed el-Bekrî el-Endelüsî, Simtü'l-leâli fi şerh-i edebi'l-kâlî (I-II), Dârü'l-kütübi'l-‘ilmiyye, Beyrut, ty., II, 45.

[... وَأَبُو الْعَيْنَاءِ فِي الْأَجْوَبَةِ الْمُسَكَّتَةِ.]

(...) Ebü'l-'Aynâ da susturucu cevaplarıyla (ünlüdür.)²²⁰

şeklinde tavsif edilmesi onun Arap edebiyatında “hazırcevap” vasfı ile özdeşleştiğinin sağlam kanıtlarından biridir.

Ebü'l-'Aynâ'ya nispet edilen edebi malzemenin en karakteristik yönü bunlarda var olan ‘hazırcevaplık’ vasfıdır. Anlaşıldığı kadarıyla o, bu üsluba sadece övgü ve yer-gilerinde ya da takdir ve eleştirilerinde sanatsal kaygılarla başvurmamış, bilakis gündelik konuşmalarının rutin akışı içerisinde onu büyük bir doğallıkla kullanmıştır. Şimdi onun bu yönünü vurgulayan ilginç anekdotlardan birkaçı sunulacaktır:

(a)

Bir gün Ebü'l-'Aynâ ile Şair dostu Ebû Hiffân bir dost meclisinde buluşmuşlar. Ebü'l-'Aynâ latifeler yapıyor, Ebû Hiffân şiirler okuyormuş. Derken yemeğe geçilmiş ve sofraya sıcak mı sıcak bir *fâlûzec* yemeği getirilmiş. Ebü'l-'Aynâ iştahla elini uzatınca Ebû Hiffân hemen araya girip “Benim *âmâ* dostum! *Dikkat et elin yanmasın. Zira sunulan yemek senin cehennemdeki yerinden daha da sıcak!*” diyerek onunla dalga geçmişse de Ebü'l-'Aynâ'nın susturucu cevabı gecikmemiş “*Meraklanma azizim, sen bir iki şiir oku, yemek anında buz gibi olur!*”²²¹

(b)

Ebü'l-'Aynâ bir keresinde şair dostu Ali b. Cehm ile muhabbet ederken “Hz. Ali'yi neden sevmediğini işte şimdi anladım” demiş. Şair “Nedenmiş, söyle bakalım” deyince de “Çünkü o oğlancuları öldürtüyordu” diyerek kakkahayı patlatmış. Mahcup duruma düşen şair “Sen ne puşt bir herifmişsin!” diye hakaret etmeye kalkınca Ebü'l-'Aynâ bu taarruzu de bir ayetle püskürtmüş:

﴿وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ﴾

Kendi yaratılışını unutup bize misal vermeye yelteniyor!²²² (Yasin:78)

(c)

Bir keresinde Ebü'l-'Aynâ oturduğu yerde birinin olduğunu sezip “Kim var orda?” diye sormuş. Yanındaki zat “Bir *Âdemoğlu*” diye *latife* yapınca Ebü'l-'Aynâ

²²⁰ *Subhu'l-a'sâ fî sinâ'ati'l-inşâ*, I, 521; Behâuddîn, el-'Âmilî, *el-Keşkül (I-II)*, thk. Muhammed 'Abdulkerîm en-Nemerî, Dâru'l-kutubi'l-'il-miyye, I.Baskı, Beyrut, 1998, I, 250.

²²¹ *Tabakâtü's-su'arâ*, s. 408.

²²² *Neksü'l-himyân*, I, 254; *Nesrü'd-dür*, III, 135.

“Yapma ya!” demiş “Bu nasıl olur? Bendeniz onun soyu çoktan kesildi sanıyordum!”²²³

(d)

Bağdat’lı bir dostu, memleketi Basra olan Ebü’l-‘Aynâ’ya “Basra’daki dilencilerin sayısı ne kadar acaba?” diye tarizde bulununca Ebü’l-‘Aynâ cevabı yapıştırmış “Bağdat’taki namussuzlar kadar!”²²⁴

(e)

Ali evladından bir adamla Ebü’l-‘Aynâ arasında bir tartışma çıkmış. Adam “Namazının kabul olması için teşehhütte [اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ] demek suretiyle tüm sülaleme salâvat getirmek zorunda olduğun halde kalkmış bana husumet mi ediyorsun?!” deyince Ebü’l-‘Aynâ “Ben salâvatın sonuna [الطَّيِّبِينَ] (hayırlı olanları) sıfatını eklediğimde sen zaten o temiz soyun dışında kalıyorsun!”²²⁵

(f)

Bir keresinde vezirlerin toplandığı bir meclise Ebü’l-‘Aynâ da katılmıştı. Vezirler gibi o da Bermekî’lerin son derece cömert ve ikram sahibi insanlar olduğundan dem vuruyorlardı. Bermekî’lerden hoşlanmayan bir vezir övgüde kantarın topuzunu kaçıran Ebü’l-‘Aynâ’ya dönerek “Cömertliklerini öve öve bitiremediğine göre demek ki tüm bunların kâtip ve dalkavukların zırvaları olduğundan bihabersin!” deyince Ebü’l-‘Aynâ “o zırvalar(!) neden sizin hakkınızda değil de onlar hakkında söyleniyor, vezir efendi?” deyivermiş.²²⁶

(g)

Ebü’l-‘Aynâ bir keresinde Vezir Ebu’s-Sakr İsmâil b. Bülbül’ün huzuruna çıkınca aralarında şöyle bir diyalog geçmiş:

Vezir: Nerelerdesin Ebü’l-‘Aynâ, niye uzun zamandır uğramıyorsun?

Ebü’l-‘Aynâ: Eşeğim çalınmış o yüzden geledim.

Vezir: Hadi ya! Peki, nasıl çalınmış?

Ebü’l-‘Aynâ: Bilemiyorum efendim, hırsızın yanında olsaydım size söylerdim!²²⁷

²²³ Zehrü’l-‘âdâb, I, 328. Mu‘cemü’l-‘üdebâ, VI, 2608-2609; Şezerâtü’z-zeheb, III, 339; Vefeyâtü’l-a’yân, IV, 344.

²²⁴ Mu‘cemü’l-‘üdebâ, VI, 2605; Nesrü’l-dür, III, 135; Şezerâtü’z-zeheb, III, 339.

²²⁵ Ahbâru’z-zırâf ve’l-mütemâcinîn, s.93; Şezerâtü’z-zeheb, III, 339; Mu‘cemü’l-‘üdebâ, VI, 2607; Vefeyâtü’l-a’yân, IV, 344; el-Ecvibetü’l-müskite, 191.

²²⁶ Şezerâtü’z-zeheb, III, 338; Vefeyâtü’l-a’yân, IV, 343.

²²⁷ Diyârât s. 83; el-Müstecâd, s.261; Şezerâtü’z-zeheb, III, 339; Nihâyetü’l-erab, IV, 71; Zehrü’l-‘âdâb, I, 325; Mu‘cemü’l-‘üdebâ, VI, 2607; Vefeyâtü’l-a’yân, IV, 344.

(h)

Ebü'l-'Aynâ bir keresinde Necâh b. Seleme'nin yanına uğradığı esnada farkında olmadan seccadesine basmış. Buna sinirlenen Necâh "*Allah cezanı versin senin, o pis ayaklarınla seccademi kirlettin*" diye hakaret etmeye kalkınca Ebü'l-'Aynâ ağzının payını verivermiş: "*Onu asıl lekeleyen kalbini kaplayan fisk-u fücurun!*"²²⁸

2. Kur'an Ayetlerine Referans

Müslümanların kutsal kitabı Kur'ân-ı Kerîm'in, inanç ibadet ve muamelat sahalılarında onlara hidayet kılavuzu olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. Fakat bu rehberliğine mukabil Hz. Peygamberin vefatı üzerinden çok bir zaman geçmeden Kur'an ayetleri siyasi ve akaidi gerekçelerle istismara maruz kalmış, İslam tarihinin çok erken sayılabilecek bir döneminde ayetlerin farklı yorumlanmasından dolayı Haricilik ve Mutezile gibi dini akımlar doğmuştur. Ayrıca zamanla oluşan kelam, tefsir, fıkıh gibi müstakil disiplinlerde de Kur'an ayetleri üzerinde tartışmalar ve ihtilaflar vuku bulmuştur. Dolayısıyla, Müslüman toplumlarda Kur'an ayetleri gerek namaz ve kıraat gibi pratik ibadetlere gerekse kelam, tefsir ve fıkıh gibi epistemolojik faaliyetlere mevzubahis edilmiştir.

Fakat esas ifade etmek istediğimiz husus şudur ki söz konusu muhitlerde insanların Kur'an ile ilişkisi ya da başka bir ifadeyle Kur'an ayetlerinin onlar nezdindeki rolü işaret edilen meselelerle sınırlı kalmamıştır. Bütün bu ameli ve zihinsel faaliyetlerin yanı sıra Kur'ân-ı Kerîm'e ait ayet, ibare ve pasajlar sanat alanında ve mizah üretiminde de kendisine sığca başvurulmuş bir "kaynak" niteliğine bürünmüştür.

Klasik Arap Edebiyatı kaynaklarında "*Hüsni't-tevessül*", "*et-Temessül bi'l-Kurân*", "*el-İstîşhâd bi'l-Kurân*", "*Tazmin*" ve "*İktibâs*" gibi kavramlarla anılan²²⁹ "*Kur'an'la nükte*"nin tanımı şöyle yapılabilir: *Bağlama uygun düşecek çağrışıma sahip bir ayetin ya tamamının ya da belli bir kısmının gündelik diyaloglarda ya da nesir/nazım türü eserlerde mizahi bir enstrüman biçiminde kullanılmasıdır.*

Arap kültürü ve edebiyatında sıkça kullanılan bir güldürü biçimi olarak *Kur'an'la nüktenin* kimler tarafından yapıldığına mercek tutulacak olursa söz konusu alanda incelediğimiz anekdotlardan çıkardığımız neticeye göre bu tekniği sadece ulema, üdeba, şuara, kâtipler sınıfı ve profesyonel nüktedanlar gibi toplumun aristokrat ve elit

²²⁸ Nesrî'd-dür, III, 140.

²²⁹ Hasan Taşdelen, Şener Şahin, *Kuran'la Nükte* Emin Yayınları, Bursa, 2009, s. II.

zümreleri değil, belirli bir düzeyde Kur'an kültürüne sahip hizmetçi sınıfı, bedeviler, mecnunlar ve cariyeler gibi sıradan halk kesimleri de kullanmıştır. Dolayısıyla gerek halk nezdinde gerekse edebiyat ve saray mahfillerinde bu kültür geniş ölçüde popülerlik kazanmıştır

Müslümanların mukaddes kitabı Kur'an'ın ayetlerinin mizaha neden konu edildiği sorusunun akıllara gelmesi gayet tabiidir. Özellikle Türk halkı gibi ana dili Arapça olmayan ve Kur'an'a bilhassa şeklen hürmetle temayüz eden milletler için ayetleri kullanarak nükte üretme kültürünün garipsenmesi doğal görünmektedir. Fakat mizahın, beşerî ve tabii bir olgu olduğu düşünülürse bu durum garipsenmemelidir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'in hitaba ve diyaloga dayalı üslubunun buna müsait olduğunu göz ardı etmemek gerekir. Sözelimi bir anekdotta Halife Mütevekkil "Yahu şu Hristiyan İbrahim b. Nûh var ya, o herif senden hiç hazzetmiyor" deyince kuvvetli bir hâfız olan Ebü'l-Aynâ'nın aklına konuya tam denk düşen bir ayet gelmiş ve onu okuyarak nükteyi yapıvermiştir:

﴿وَلَنْ تَرْضَىٰ عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ﴾

Zaten dinlerine uymadıkça ne Yahudiler ne de Hristiyanlar senden asla hoşnut olmazlar!²³⁰ (Bakara:120)

Bizce, İslam'ın ilk çağlarından itibaren oluşup zamanla yaygınlaşan "Kur'an'la nükte" yapma kültürünün gerisinde motive edici bazı önemli nedenler yatmaktadır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

- Kur'an'ın, toplum üzerindeki tesirinin yoğunluğundan dolayı mizah da dâhil olmak üzere gündelik yaşamın her alanına yansması.
- "Kutsal"ın gücünden istifadeyle vurgulanmak istenen bir hususa dikkatleri çekme.
- Muhatabı/rakibi ayetin otoritesi karşısında cevap veremez kılma.
- Kendisini alt etmek isteyenlere karşı etrafına manevi bir zırh örme.
- Herhangi bir diyalogun akışı sırasında çağrışımları sebebiyle ayete atıfla mizah üretme.

²³⁰ Zehrü'l-âdâb, I, 327; Nesrü'd-dür, III, 135.

Bu türden nükte örneklerinin *edeb* kaynakları içerisindeki durumuna ilişkin şu tespitleri yapmak mümkündür: Klasik Arap Edebiyatında *Kur'an'la nükte* bağlamında örneğin İbn Cevzi'nin ahmak temasını işlediği *Ahbâru'l-hamkâ ve'l-muğaffelîn* adlı eseri yahut Cahız'ın cimrilere ilişkin anekdotları derlediği *Kitabü'l-buhâlâ*'sı gibi belli bir temayla sınırlandırılmış müstakil bir kitap telif edilmemiştir. Gerek bu sahada başı çeken Ebü'l-'Aynâ gerekse temayüz etmiş diğer önemli simaların bu türden nükteleri *edeb* kaynaklarında dağınık bir vaziyette yer almaktadır.

Konuya ilgi duyan araştırmacılar için faydalı olacağı mülahazasıyla bu kaynakların en önemlilerinden bazılarını saymak yerinde olacaktır: Bunlar İbn Ebi Avn'ın *el-Ecvibetü'l-müskite*'si, İbn Abdürabbih'in *el-'İkdü'l-ferîd*'i, Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin *el-Besâir ve'z-zehâir*'i, el-Âbî'nin *Nesrü'd-dürr*'ü, Râgıp el-İsfehânî'nin *Muhâdârâtü'l-üdebâ*'sı, İbn Hamdûn'un *et-Tezkiretü'l-hamdüniyye*'si, Ebû'l-Ferec el-İsfehânî'nin *el-Eğânî*'si ve Şihâbüddîn Ahmed et-Tîfâşî'nin (ö. 651/1253) *Nüzhetü'l-elbâb fî mâ lâ yûced fî'l-kitâb* adlı eserleridir.

Söz konusu nüktelerin dağınık bir vaziyette yer aldığı zikri geçen ansiklopedik kaynaklara mukabil; konuya ilgi duyan çağdaş araştırmacıardan Hasan Taşdelen ve Şener Şahin klasik *edeb* kaynaklarındaki bu tip anekdotları toplayıp *Kur'an'la Nükte* adı altında neşretmişlerdir.²³¹

Burada muhakkak zikredilmesi gereken bir diğer eser de alanında tek olma özelliği taşıyan bir akademik çalışma olan “*Klasik Arap Edebiyatında Bir Mizah Tekniği Olarak Kutsal Metnin Gücünden Yararlanma*” isimli doktora tezidir.²³² Muhammed Efil tarafından 2018 yılında tamamlanan bu tezin ulaştığı sonuçlardan birkaçına burada yer vermek uygun olacaktır:

Kur'an metnine ait tam bir âyetin veya âyet parçasının, güncel bir diyalog bünyesine ya da nazım veya nesir türündeki bir yazının muhtevâsına dercedilmesi şeklinde tanımlanabilecek olan bir edebî sanat (iktibâs), mizah ve güldürü gibi seküler bir ihtiyaç için Kutsal Kitab'ın çağrışım gücünden yararlanmada çağlar boyunca başarıyla kullanılmıştır. Bu sanatın Müslümanların kadim telif ürünlerinde hiç zorlanmadan ve geniş ölçüde kendine yer bulmuş olması üretilen mal-

²³¹ Bkz: Taşdelen, Şahin, *Kuran'la Nükte*. Bu alanda yapılan ilk derleme olmakla öne çıkan bu çalışma Kur'an'la nükte örneklerini 14 farklı başlık altında kategorilendirip ayrıca hareketli Arapça metin ve tercümelerini de vermek suretiyle hazırlanmıştır.

²³² Muhammed Efil, *Klasik Arap Edebiyatında Bir Mizah Tekniği Olarak Kutsalın Gücünden Yararlanma*, (Doktora tezi) Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

zemenin tarihsel süreç içerisinde ve toplumun kolektif vicdanında onaylandığı anlamına gelir. Kur’ân-ı Kerîm âyetlerinin bir mizah enstrümanı olarak kullanımında pekçok farklı maksatlar güttükleri görülmektedir. Şöyle ki: “Kutsal”a ait ibare ve pasajlar bazen mahcup edici durumları anlatmak üzere bir kinaye unsuru; bazen bir sahneyi tasvir sırasında etkili bir betim aracı, bazen devlet ricalinin öfke ya da tepkisini yatıştırmak maksadıyla bir sakinleştirici, bazen dini ya da politik maksatlı bir ihkâk-ı hak vesilesi, bazen ahlak sahasında bir hücum ve savunma enstrümanı, bazen rekabette taraflar arasında üstünlük sağlayıcı bir katalizör ve bazen de arz-ı hâcet temalı anekdotlarda muhatabı vermeye ikna gayesiyle bir motivasyon aracı olarak kullanılmıştır.²³³

Tezimizin bütününden anlaşılacağı gibi keskin zekâsıyla, hazırcevaplığıyla, nefis kabartan övgüleri ve can yakıcı yergileriyle, iğneleyici eleştirileri ve susturucu cevaplarıyla öne çıkan Ebü’l-‘Aynâ’nın bütün bu meziyetlerine kuvvetli bir hâfız olması da eklenince, Abbâsî sarayının âmâ nüktedanı Kur’an’la nükte için adeta biçilmiş bir kaktan olmuştur. Nitekim ona ait anekdot koleksiyonunun hatırı sayılır bir bölümünü bu yolla yapılmış nükteler -ki tespit edebildiğimiz kadar ona ait 29 anekdot vardır- oluşturmaktadır.

Ebü’l-‘Aynâ’ya ait Kur’an temalı nüktelerin aslında onun diğer nüktelerine oldukça benzer bir nitelik taşıdığını söyleyebiliriz. Zira Kur’ân ayetlerinden iktibasla yaptığı nüktelere baktığımızda onları gerek övme ve yermelerine gerek hazır ve susturucu cevaplarına gerekse de teşbih ve tasvirlerine konu ettiğini açıkça görmekteyiz. Şimdi Ebü’l-‘Aynâ’ya ait bu tarz nüktelerin takriben yarısı, -yoruma tabi tutulmaksızın- aşağıda dâhil oldukları nükte kategorileriyle birlikte zikredilecektir:

- Kendisine sataşan yahut onu zor durumda bırakmak isteyen kişilere karşı nefis-i müdafada bulunma. **Bkz. Anekdot 1, 5, 7, 14.**
- Bizzat yaşadığı yahut işittiği bir olayı ayetlerle karikatürize etme. **Bkz. Anekdot 2, 3, 8, 10, 13.**
- Bir şahıs hakkında kendisine yöneltinen soruya yönelik olumlu ya da olumsuz kanaatini ayetlerde zikri geçen kişilere benzetme. **Bkz. Anekdot 9, 12, 15.**
- Muhatabını istihza amacıyla ayette sözü edilen bir hayvana ya da kötü vasıfla anılan kişilere benzetme. **Bkz. Anekdot 4, 6.**

²³³ a.g.e, ss. 141-143.

Anekdot 1

Ebü'l-'Aynâ bir gün Kadı İsmail'in meclisine katılmıştı. Kadı konuşması sırasında isim ve künyelerde hata yaptıkça Ebü'l-Aynâ onları bir bir düzeltiyordu. Mecliste bulunanlardan biri "*Sen koskoca Kadı efendinin hatalarını mı düzeltmeye kalkıyorsun, edepsiz?!*" diye çıkışınca Ebü'l-Aynâ onu şöyle susturdu: "*Neden olmasın?!*" Hatırlasana Hüdhüd bile Hz. Süleyman'a itiraz edip

﴿ أَحَطُّ بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهِ ﴾

Ben senin bilmediğin bir şeyi öğrendim. (Neml: 22)

dememiş miydi? Şu bir gerçek ki ben Hüdhüd'den daha bilgiliyim, elbette Hz. Süleyman da kadıdan!"²³⁴

Anekdot 2

Saray görevlilerinden bir arkadaşı Ebü'l-Aynâ'yı evine davet edip yemek ikramında bulunmuş. Adam muhabbet sırasında o denli yalan uydurup duruyormuş ki, Ebü'l-Aynâ daha fazla dayanamayıp yanındakilere "*Biz tıpkı Allah Teâlâ'nın tasvir ettiği şu kimseler gibiyiz*" deyip eklemiş:

﴿ سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكَّالُونَ لِلسُّخْتِ ﴾

Onlar, yalanı çok dinleyen, haramı da hapur hupur yiyenlerdir.²³⁵ (Mâide:42)

Anekdot 3

Musâ bin Abdülmelik, Necâh bin Seleme'den (zimmetine geçirdiği) paraları geri almak için onu sorguya almış ve ileri giderek işkenceye başvurmuş. Ne var ki Necâh baskı ve işkencelere dayanamayıp ölmüş. Bu olaydan sonra eşraftan biri Ebü'l-'Aynâ'ya "*Necâh'tan bir haber var mı?*" diye sorduğunda Ebü'l-'Aynâ

﴿ فَوَكَرَهُ مُوسَى فَقَضَى عَلَيْهِ ﴾

Mûsâ bir yumruk atıp onu öldürdü. (Kasas:15)

diyerek olayı karikatürize etmiş. Derken bu söz Musâ b Abdülmelik'in kulağına gitmiş. Musa bilahare onunla karşılaştığında "*Bana laf mı dokunduruyorsun?! Seni de adam etmesini bilirim ben!*" diyerek onu adamakıllı tehdit etmiş. Ebü'l-'Aynâ ise dilini tutamayıp onun bu tehdidine yine Hz. Musa kıssasından bir ayetle karşılık vermiş:

﴿ أَتُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ بِكَ مِثْلَ مَا مُنَّ بِأَبْنَيْكَ ﴾

Dün birini öldürdüğün gibi, (bugün de) beni mi öldürmek istiyorsun!?"²³⁶ (Kasas:19)

²³⁴ Nesrû'd-dür, III, 146; el-Besâir ve 'z-zehâir, V, 134.

²³⁵ Nesrû'd-dür, III, 138; Rebî'ül-ebâr, IV, 345.

²³⁶ Nesrû'd-dür, III, 135; Mu'cemü'l-üdebâ, VI, 2608; Neksü'l-hümyân, I, 254; Zehrü'l-âdâb, 326; Vefeyâtü'l-a'yân, IV, 346-347.

Anekdot 4

Bir gün Ebü'l-'Aynâ "el-Cemmâz" lakaplı şâir ve nüktedan dostuyla otururken Cemmâz bir şarkı terennüm etmiş, sonra da Ebü'l-'Aynâ'ya dönüp "Nasıl buldun şarkımı?" diye sormuş. Ebü'l-'Aynâ tereddüt etmeden "Cenâb-ı Hak ne kadar doğru söylüyor" deyip okumuş:

﴿ إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ ﴾

Hiç şüphesiz, seslerin en çirkini eşeklerin sesidir!²³⁷ (Lokman:19)

Anekdot 5

Yine bir gün Mütevekkil "Saîd bin Abdülmelik seninle alay edip duruyor!" deyince bu defa da

﴿ إِنَّ الَّذِينَ أَجْرَمُوا كَانُوا مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا يَضْحَكُونَ ﴾

(Zaten) günahkârlar iman ehliyle alay ederler. (Mutaffifin:29)

karşılığını vermiş.²³⁸

Anekdot 6

Birgün Ebü'l-'Aynâ dostu Vezir Sâ'id b. Muhalled'e "Zannımca sen bir konuda Rasullullah'tan daha efdalsin" demiş. Vezir "Tövbe tövbe, olur mu öyle şey?!" diye şaşkınlıkla sorunca Ebü'l-'Aynâ izah etmiş: "Hani Cenab-ı Hak resulüne hitapla

﴿ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ ﴾

Eğer sen kaba ve katı kalpli biri olsaydın mutlaka etrafından dağılıp giderlerdi. (Âl-i İmran:159)

buyuruyor ya, işte sen de tam bu tarifteki gibi kaba saba bir herifin tekisin. Fakat buna rağmen bizler etrafında dönüp duruyoruz!"²³⁹

Anekdot 7

Bir keresinde Ebü'l-'Aynâ'ya "Acele edip durma, acele işe Şeytan karışır!" dediklerinde cevabı yapıştırmış: "Eğer dediğiniz gibi acele Şeytan'dan olsaydı, hiç Mûsâ peygamber

﴿ وَعَجِلْتُ إِلَيْكَ رَبِّ لِتَرْضَى ﴾

Rabbim! Hoşnut olasın diye sana alelacele geldim. (Tâhâ:84)

der miydi?"²⁴⁰

²³⁷ el-Ecvibetü'l-müskite, s. 209; Nesrü'd-dür, III, 135. Muhâdarâtü'l-üdebâ, I, 821.

²³⁸ Mu'cemü'l-üdebâ, VI, 2605; Muhâdarâtü'l-üdebâ, I, 348; Nesrü'd-dür, III, 131; Neksü'l-himyân, s.253.

²³⁹ Keşkül, II, 302.

²⁴⁰ Nesrü'd-dür, III, 143; Muhâdarâtü'l-üdebâ, I, 42; et-Tezkiretü'l-Hamdüniyye, VII, 192.

Anekdot 8

Ebü'l-Aynâ bir beldeye uğramış. O sırada oradaki çocuklar birbirlerine taş atarak oyun oynuyorlarmış. Derken, Ebü'l-Aynâ'ya da bir taş isabet edip başını yarmış. Kendisine yardımcı olabilecek hiçbir arkadaşına ulaşamayan Ebü'l-Aynâ geceyi de aç geçirmiş. Bunun üzerine ertesi sabah çareyi beldenin emirine gitmekte bulmuş. Akabinde emirle aralarında şu diyalog cereyan etmiş:

Emir: Buraya ne zaman geldin?

Ebü'l-Aynâ:

﴿ فِي يَوْمٍ نَحْسٍ مُّسْتَمِرٍّ ﴾

Uğursuz bir günde. (Kamer:19)

Emir: Günün hangi vaktinde?

Ebü'l-Aynâ:

﴿ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ ﴾

Sıkıntılı bir saatinde. (Tevbe:17)

Emir: Peki misafir olarak kimde kalıyorsun?

Ebü'l-Aynâ:

﴿ بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ ﴾

Ekin bitmez bir vadide. (İbrahim:37)

Bu latifelere gülen emir Ebü'l-Aynâ'nın ihtiyaçlarını karşılamış.²⁴¹

Anekdot 9

Birgün Ebü'l-Aynâ'ya “*Vehb'in iki oğlu hakkında ne dersin?*” diye sormuşlar. O da

﴿ وَمَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ سَائِغٌ شَرَابُهُ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ ﴾

İki derya aynı değil. Biri tatlı, susuzluğu giderici, içimi kolay.

Diğeri ise tuzlu ve acı. (Fâtır:12)

ayetini okuyup “*Tabi ki Süleyman diğerinden daha üstün*” demiş. Dostları “*Niçin?*” diye sorduklarında ise

﴿ أَفَمَنْ يَمْشِي مُكَبِّاً عَلَىٰ وَجْهِهِ أَهْدَىٰ أَمَّنْ يَمْشِي سَوِيًّا عَلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴾

Yüzüstü kapanarak düşe kalka yürüyen mi daha iyidir, yoksa dosdoğru bir yolda dimdik yürüyen mi? (Mülk:22)

cevabını vermiş.²⁴²

²⁴¹ el-Emâsî, İbnü'l-Hatîb Kâsım, *Ravdu'l-ahyâr el-Müntehab min Rebî'i'l-ibrâr, Dârü'l-kalemi'l-'Arabî*, 1. Baskı, Halep, 2002, s. 326.

²⁴² *Nesrü'd-dür*, III, 144; *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, I, 379.

Anekdot 10

Birgün Ebü'l-'Aynâ'ya “*Sen yanlarından ayrılırken, filânca kişinin kabilesiyle durumu nasıldı?*” diye sorulunca “*O herif*” demiş

﴿يَعِدُّهُمْ وَيَمْنِيهِمْ، وَمَا يَعِدُّهُمْ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا﴾

durmadan vaatlerde bulunuyor ve onları ham hayallere sürüklüyordu.
Oysa Şeytan bununla ancak onları aldatıyordu.²⁴³ (Nisâ: 120)

Anekdot 11

Birgün Ebü'l-'Aynâ, Hasan b. Mahled'in yanına varmış. Hasan'ın yanında Necâh bin Seleme'nin ve Ahmed bin İsrâîl'in oturduğunu, ona bir şeyler fısıldadıklarını görmüş. (Laf dokundurmak gayesiyle) Hasan'a hitaben

﴿تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتَّى﴾

Sen onları birlik halinde sanırsın, oysa onların kalpleri bir değildir. (Haşr:14) demiş. Bu imaya kızan Necâh “*Allah düşmanı seni, yalan söylüyorsun!*” demiş ve eklemiş “*ancak*

﴿لِكُلِّ نَبِيٍّ مُّسْتَقَرٌّ وَسَوْفَ تَعْلَمُونَ﴾

Her haberin gerçekleşeceği bir zaman vardır.
Yakında bunu duyarsınız²⁴⁴ (En'âm:67)

Anekdot 12

Bir gün Ebü'l-'Aynâ'ya, “*Mâlik b. Tavk hakkındaki düşünceni öğrenebilir miyiz?*” denildiğinde “*Eğer İsrâiloğulları döneminde yaşasaydı ve ineğin kesilmesine ilişkin âyet de o sırada nâzil olmuş olsaydı ondan gayrisi boğazlanmazdı*” deyivermiş. “*Peki, onun kardeşi Ömer hakkında ne diyorsun?*” diye sorduklarında ise demiş ki

“*O da tıpkı*

﴿كَسْرَابٍ بِقِيَعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمَانُ مَاءً حَتَّىٰ إِذَا جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْئًا﴾

İssız çöllerdeki bir serap gibidir; susayan onu su zanneder. Yanına vardığında ise hiçbir şey bulamaz²⁴⁵ (Nur:39)

Anekdot 13

Dostlarından biri Ebü'l-'Aynâ'ya bir binek hayvanı (dâbbe) tahsis edeceğini vaat etmiş, fakat yerine getirmek için kılını kıpırdatmıyormuş. Bir müddet bekledikten sonra artık tahammül edemeyen Ebü'l-'Aynâ şu mektubu kaleme alarak ona göndermiş:

Bak dostum, eğer şu vadettiğin binek “*Dâbbetü'l-Arz*” ise, hemen söyleyeyim ki onun zikri ta Hz. Süleyman'ın asâsıyla birlikte geçip çoktan maziye karıştı. Şa-

²⁴³ Muhâdarâtü'l-üdebâ, I, 651; Nesrû'd-dür, III, 146.

²⁴⁴ Nesrû'd-dür, III, 140.

²⁴⁵ Zehru'l-âdâb, I, .326.

yet “*Dâbbetü’s-Safâ*” ise, onun ne olduğunu öğrenmek için de hacca gidenlerden uzun süre haber bekledik durduk, ama nafile! Yok eğer *dâbbe* ile dört ayaklı sıradan bir hayvanı kastediyorsan söz verdiğin günden bu yana geçen zaman normal bir bineğin ömrünü çoktan aştığından artık bana başka bir binek ayarlamalısın. Şayet aklında ‘*Bu vaadi ahirette yerine getiririm*’ gibi bir kurnazlık varsa hiç boşuna ümitlenmeyelim. Zira Allah Teâlâ buyuruyor ki:

﴿ لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ ﴾

O gün onlardan her birinin kendini meşgul edecek bir işi vardır.²⁴⁶ (Abese:37)

Anekdot 14

Bir gün Ebü'l-‘Aynâ, Vezir Ubeydullah b. Süleyman’a kendisine tahsis edilen erzakın geç ulaştırıldığından yakınır. Vezir “*Senin bu durumunu (bu işlere bakan) İbnü’l-Müdebbir’e yazı yazarak bildirmedik mi! Bununla alakalı hiçbir şey yapmadı mı?*” diye sorunca o da “*Oyalayıp duruyor, bu yüzden vaadinin meyvesini yiyemedik!*” diye hayıflanmış. Ubeydullah “*Boşuna hayıflanma, bu adamı sen seçmemiş miydin!?*” diye çıkışınca Ebü'l-‘Aynâ “*Nereden bilebilirdim ki*” demiş

﴿ وَاخْتَارَ مُوسَى قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا ﴾

Mûsâ (da) kavminden yetmiş adam seçmişti. (A‘râf: 155)

demek ki o yetmiş kişi içinde bir tane akli başında adam yokmuş ki

﴿ أَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ ﴾

Bir sarsıntıyla çarpılıvermişler. (A‘râf: 155)

Yine hatırla ki Hz. Peygamber İbn Ebî Serh’i vahiy kâtibi seçmiş fakat o irtidât ederek müşriklerin safına geçmişti. Hz. Ali de Ebû Mûsâ el-Eş‘arî’yi kendisine hakem seçtiği halde o da kalkıp onun aleyhine hüküm vermişti.²⁴⁷

Anekdot 15

Bir gün İbrâhim b. Rabâh, Ebü'l-‘Aynâ’ya gelerek “*Abdullah b. Yakup’tan haber var mı?*” diye sormuş. O da:

﴿ أَمْوَاتٌ غَيْرُ أَحْيَاءٍ وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ ﴾

Onlar canlı değil, ölü. Ne zaman dirileceklerini de bilmiyorlar. (Nahl:21) cevabını verivermiş.²⁴⁸

²⁴⁶ *Muhâdarâtu’l-üdebâ*, I, 651.

²⁴⁷ *Ahbâru’z-zırâf ve’l-mütemâcinîn*, s. 93; *Mu‘cemü’l-üdebâ*, VI, 2602.

²⁴⁸ *Zehrü’l-âdâb* III, 713; *Nesrü’d-dür*, III, 149.

3. Kelime Oyunları

Klasik Arap Edebiyatı ve kültüründe nükte üretmede dikkat çeken tekniklerden biri de kelime oyunlarıdır. Bu şekilde ortaya konan nükteler incelendiğinde bunların, cinas, tıbâk, kalb ve seci‘ gibi çeşitli söz sanatlarına dayalı lengüistik imkânlardan istifadeyle yapıldığı görülür.²⁴⁹ Bu tür espriler kimi zaman isim veya künyeler üzerinden yapılırken (الْتَنَدُّ بِالْأَسْمَاءِ) kimi zaman da Arap dilini sonradan öğrenen gayrı Arap unsurlardan veya dili iyi bir şekilde öğrenememiş yahut öğrenme sürecini henüz ikmal etmemiş kesimlerden sadır olan dil hataları (teknik adıyla “*lahn*”) çerçevesinde yapılmıştır. Bu ikinci tarz nüktelerde genellikle ince bir espri anlayışı, dil ve edebiyat zevki olan nüktedanlar tarafından *lahn* yapan kişilere yöneltilen ince eleştiriler ve iğnelemeler söz konusudur. İşte bu eksende teşekkül eden, edebi ve lügavi maharetlerin sergilendiği çok sayıda mizah malzemesi nevâdir koleksiyonlarında yerini almıştır ki bunların içinde Ebü'l-‘Aynâ’ya ait hatırı sayılır miktarda anekdot vardır.

Daha önce bahsedildiği gibi dönemin en ünlü Arap dili otoritelerinden ders alan, kendisi de dilde üstat olup aynı zamanda edipliği, hazırcevaplığı ve keskin zekâsıyla göz dolduran Ebü'l-‘Aynâ’ya ait nüktelerin bir bölümü kelime oyunlarına dayalı zarif nüktelerdir. Örneğin o, aşağıdaki anekdotta görüleceği üzere kelimelerle ustaca oynamaktadır:

Bir gün adamın biri Ebü'l-‘Aynâ’ya: “*Günümüzde kendisiyle görüşülecek bir kimse kaldı mı?* [هَلْ بَقِيَ فِي دَهْرِنَا مَنْ يُلْقَى]” şeklinde bir soru sormuş, o da “*Evet, kuyuya!* [نَعَمْ فِي الْبُئْرِ]” biçiminde bir cevap vermiş.²⁵⁰

Ebü'l-‘Aynâ’ya ait bu esprinin anlaşılması için dikkate ve gramer bilgisine ihtiyaç vardır. Şöyle ki anekdotta muhatabının sülâsî meçhul kipte kullandığı يُلْقَى fiilini Ebü'l-‘Aynâ -çatı olarak müsait olduğu için- bilinçli bir şekilde if‘âl vezni üzerinden değerlendirmiş, dolayısıyla soru bu şekliyle “*Zamanımızda fırlatıp atılacak biri kaldı mı?*” anlamı kazanmıştır. Ayrıca ara ara yaşadığı dönemin vefâsızlığından şikâyet eden Ebü'l-‘Aynâ gibi biri için bu tür bir nükte ortaya koymak da son derece anlamlıdır.

²⁴⁹ Günday, *Klasik Arap Edebiyatında Mizahi Karakterler*, s. 32.

²⁵⁰ *el-Ecvibetü'l-müskite*, s. 209; *el-Besâir ve'z-zehâir*, II, 74; *Ahbâru'z-zırâf ve'l-mütemâcinîn*, s. 93.

Ebü'l-Aynâ'ya ait birçok kelime oyunu incelendiğinde bunların sesteş veya yakın sesli sözcükler üzerinden yapıldığı görülmektedir. Bununla ilgili estetik iki örnek aşağıda zikredilmiştir:

(a)

Bir gün Ebü'l-Aynâ eğitim gören bir çocuğa: “Söyle bakalım, şu an nahivde hangi baptasın?” diye sorduğunda: “Fâil ve mefûl babındayım.” şeklinde bir cevap almış. Bunun üzerine Ebü'l-aynâ çocuğa, daha işin başında olduğunu ve önünde uzunca bir yol bulunduğunu şöyle telkin etmiş:

إِدْنُ أَنْتَ فِي بَابِ أَبْوَيْكَ.

O halde hâlâ anne ve babanın bâbında/kapısında!²⁵¹

(b)

Bir keresinde Ebü'l-Aynâ'ya bir devlet makamından ödenek tahsis edilmişti. Birkaç düzenli ödemenin ardından tahsisatta aksaklıklar baş gösterdi.

Ebü'l-Aynâ birkaç defa ilgililere başvurdu ise de sorunu çözemedi ve nihayet tamamen ümidini yitirip “Ödeneğiniz sizin olsun” dedi “benim ona ihtiyacım yok! Zira tahsisatınız

فَهُوَ رِقٌّ لَا رِزْقٌ وَبَلَاءٌ لَا عَطَاءٌ وَمِحْنَةٌ لَا مِئْحَةٌ!

rızık değil köleliktir, ihsan değil beladır, nimet değil minnettir!²⁵²

Bedahetiyle bilinen Ebü'l-Aynâ'ya ait bu tip esprilerin bir özelliği de işittiği bir haberi anında bir kelime oyunuyla tasvir edivermesidir. Örneğin aşağıdaki anekdotta bahsedilen hadise kulağına geldiğinde onu sesteş bir kelime üzerinden latif bir şekilde tasvir etmiştir:

Ebü'l-Aynâ'ya hâmilik yapan, cömertliği dillere destan vezir Ubeydullah bir gün bineğiyle yolda giderken atının ayağı taşa takılmış ve adamcağızı altına aldığı gibi ezip öldürmüştü. Bu acı haber Ebü'l-Aynâ'nın kulağına gidince “Vah vah” demiş “demek

قَتَلَ الْجَوَادُ الْجَوَادَ.

“Cevâdı (cömert kişiyi)” yine “cevâd (at)” öldürmüştü!²⁵³

Kıvrak zekâsı ve üstün dil becerisiyle kelimelerle adeta dans eden Ebü'l-Aynâ'nın aşağıdaki misalde görüleceği üzere yaptığı bazı esprilerin püf noktasını çözebilme zaman zaman ciddi bir dilbilgisi formasyonu gerektirmektedir:

²⁵¹ *el-Keşkül*, II, s. 346; *el-Ecvibetü'l-müskite*, s. 200.

²⁵² *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, I, 631.

²⁵³ *Nesrü'd-dür*, III, 140.

Günlerden birgün Ebü'l-'Aynâ'ya “Bugün kime takılacaksın? [إِلَى مَنْ تَخْتَلِفُ] [الْيَوْمَ؟] diye sormuşlar. “Başına ekşiyeyeceğim birine! [إِلَى مَنْ يُخْتَلِفُ عَلَيْهِ]” cevabını verivermiş.²⁵⁴

Arap dilinde bir fiilin, farklı harf-i cerlerle kullanıldığında değişik anlamlara geldiği ehline malumdur. Yukarıdaki anekdotta yer alan اِخْتَلَفَ fiili إِلَى harf-i cer'yle kullanıldığında “bir yere sık sık gidip gelmek, uğramak” anlamlarına gelmektedir. Ebü'l-'Aynâ kendisine yöneltilen bu soruya hem bir kelime oyunuyla karşılık vermek hem de içinde bulunduğu durumu mana yönünden uygun bir ibareyle ifade etmek istemiştir. Görüldüğü gibi o da اِخْتَلَفَ fiilini عَلَى harf-i cer'yle kullanmasıyla olmuştur. Bu şekliyle birçok anlama gelen kullanımın “Birine musallat olmak, başına ekşimek, yük olmak” gibi anlamları da vardır ki muhtemelen Ebü'l-'Aynâ bu bağlamda o anlamı kastetmiştir. Daha önce de ifade edildiği gibi, âmâ olduğu için sürekli birilerinden maddi yardım almayı âdet haline getiren nüktedanımızın bu “asalak” karakteri göz önüne alındığında nükte daha da anlaşılır olmaktadır.

Son olarak, Arap nevadirinde zaman zaman karşımıza çıkan “sülale isimlerine dayalı” asabiyet merkezli anekdotlar arasında Ebü'l-'Aynâ'ya ait bir örnek de dikkat çekmektedir. Buna göre Ebü'l-'Aynâ -bu nükte tarzında yaygın olarak görülen şekliyle-sülale adlarının lügavi anlamlarından hareketle latifesini yapmaktadır:

Birgün Ebü'l-'Aynâ'ya “Sence ikisinden hangisi daha değerli: Zeyd b. Dirhem mi, Seleme b. Dînâr mı?” diye sormuşlar.

Esasen bunlardan ikincisini daha üstün gören Ebü'l-'Aynâ, kanaatini bu iki şahsın babalarının isimlerinden yola çıkarak²⁵⁵ şöyle ifade etmiştir:

بَيْنَهُمَا فِي الْقَدْرِ مَا بَيْنَ أَبُوَيْهِمَا فِي الصَّرْفِ.
Aralarındaki fark atalarının kıymetindedir!²⁵⁶

4. İroni

“Kastedilen bir mananın tam zıddının ifade edilmesine dayalı bir söz sanatı” şeklinde tarif edebileceğimiz ironi Latince menşeli olup sözlükte “aldatmak” ve “kandırma” gibi anlamlara gelir. İroni söz sanatı olmasının yanı sıra mizahi bir üslup olarak

²⁵⁴ a.g.e., III, 134.

²⁵⁵ “Dirhem” gümüş, “Dinar” ise altın sikke demektir.

²⁵⁶ *Ahbârü'z-zırâf ve'l-mütemâcinîn*, s. 92.

da önem taşır. Örtülü anlama sahip olması açısından birçok edebi üslup ve sanatla iç içe girmiş vaziyettedir. Bu kavram hakkında yapılan şu tespit, onun edebiyat açısından anlam çerçevesine dikkat çekmektedir:

İroni, örtük bir anlama gönderme yapması yönüyle mecaz, kinaye, tevriye, tecâhül-i ârif, metafor, alegori, fabl, parodi, fıkra, satir, mizah, kinaye, ta'riz, mübâlağa gibi çok geniş bir kavram çerçevesiyle doğrudan ve dolaylı olarak girift bir ilişki ağına sahiptir.²⁵⁷

Mizahın ana gayesi güldürü olduğu halde onun sadece bununla sınırlı olmadığı da malumdur. İnsan hayatının sosyal, siyasal ve ekonomik veçhelerinde ortaya çıkan problemleri dile getirmeye yönelik kara mizah ve hiciv şeklinde ortaya konulan her nevi eleştiri de mizah şemsiyesi altında değerlendirilebilir. İşte ironinin rolü daha ziyade bu noktada ortaya çıkmaktadır.

Özellikle nüktedanların sahip olduğu bir karakteristik şekilde öne çıkan ironi, Ebü'l-'Aynâ'nın mizahi kişiliğinin en temel unsurlarından biridir. O, bu üslubu gerek esprilerinde gerekse tenkit ve tahkirlerinde ustaca kullanmıştır. Aşağıda, üslubuna belirgin bir ironinin hâkim olduğu anekdotlardan dördüne yer verilmiştir:

(a)

Ebü'l-'Aynâ, Hristiyanlıktan İslâm'a henüz geçen bir mühtediye "Sen hâlâ içkiye devam mı ediyorsun?" diye çıkmış. Adam "Evet, yoksa bir mahzuru mu var?" diye karşılık verince Ebü'l-'Aynâ "Helal sana!" demiş "Valla turnayı gözünden vurmuşsun. Zira ne İslam'daki izzetten ne de Hristiyanlık'taki lezzetten geri kalmamışsın!"²⁵⁸

(b)

Ebü'l-'Aynâ bir gün yolda gidiyormuş. Derenin ötesine geçmek için köprüye ulaştığında adamın biri bineğini üzerine sürüp onu köşeye sıkıştırmış. Ebü'l-'Aynâ elini eşeğin kulağına vurup "Adamım, üstündeki şu eşeğe söyle de yol versin!" demiş.²⁵⁹

(c)

Kâtip Ahmed b. Sâlih bir ihtiyacını gidereceğine dair Ebü'l-'Aynâ'ya söz vermiş ancak bu sözün yerine getirilmesi uzun zaman almış. Bu mahcubiyetle "Kusura bakma dostum" demiş kâtip "havaları biliyorsun. Yağmur çamur derken gecikmek durumunda kaldık."

²⁵⁷ Alpay Gezer, Yakup Çelik, "Mizah Ekseninde İroni Çerçevesinde Anlam İlişkileri ve Ayşe Kilimci'nin Hikâyelerinde Mizahî Dil", *Curr Res Soc Sci*, sy.3/3, (2017), s. 98.

²⁵⁸ *Nesrû'd-dür*, III, 134.

²⁵⁹ *Zehrû'l-âdâb*, I, 325.

Bu mazerete gülümseyen Ebü'l-'Aynâ “*Estağfirullah Kâtip efendi*” demiş “*sizin bir kabahatiniz yok. Meğer benim hâcetim yazılmış!*”²⁶⁰

(d)

Ebü'l-'Aynâ, Vezir Ubeydullâh b. Yahyâ'nın, kendisine hediye ettiği bir bineği maddi sıkışıklığından ötürü satışı çıkarır. Tesadüf bu ya, bineğe vezirin oğlu talip olur ve satın alır. Günler sonra vezirin oğlu Ebü'l-'Aynâ ile karşılaştığında “*Ebü'l-'Aynâ, ne var ne yok?*” diye hal hatır sorunca Ebü'l-'Aynâ “*İşte gördüğün gibi, babası bindirip oğlu indiren zat!*” deyiverir.²⁶¹

5. Kinaye ve Tariz

Ebü'l-'Aynâ'nın hem espri yaparken hem de alay, eleştiri ve tahkirde bulunurken sıkça başvurduğu ifade tekniklerinden ikisi “kinaye” ve “tariz”dir. Keskin ve kıvrak zekâsına, aldığı sağlam dil tahsili de eklenince o, bu teknikleri kullanmak için son derece donanımlı bir hale gelmiştir. Nitekim Ebü'l-'Aynâ'nın mizah üretirken tatbik ettiği edebi sanatlara ve ifade tekniklerine göz atıldığında bu iki tekniğin öne çıktığı görülmektedir.

Sözlük anlamı “gizlemek, saklamak” olan *kinaye* bir sözü hakiki anlamının da kast edilmesi muhtemel biçimde gerçek anlamının dışında kullanmak olarak tarif edilebilir. Ebü'l-'Aynâ'nın sergilediği mizahın en temel unsurlarından kinaye ve tariz, kullandığı hâkim üsluplarından biri olarak tezimizin bütününde görülebilir. Bununla birlikte bu başlık altında nüktedanımıza ait orijinal örnekler de sunulacaktır. Mesela muhatabıyla istihza etme amacı güttüğü şu anekdot bir dil kıvraklığı üzerinden sergilenmiş zekice bir kinayedir:

Ebü'l-'Aynâ bir gün, “Ebü'l-Himâr (Eşek babası)” lakabıyla meşhur bir arkadaşının nispeten küçük bir eşeğe binerek karşıdan gelmekte olduğunu görmüş. Hemen “*Bu ne hal dostum, felek sana neler etmiş böyle?!*” diye takılmış. Adamcağız şaşkın “*Ne varmış halimde?*” diye karşılık verince Ebü'l-'Aynâ pis pis sırıtırıp “*Daha ne olsun?*” demiş “*kaderde seni yavrucağına binmiş vaziyette görmek de varmış!*”²⁶²

²⁶⁰ *Nesrû'd-dür*, III, 141; *el-Besâir ve 'z-zehâir*, V, 135.

²⁶¹ *Nesrû'd-dür*, III, 133.

²⁶² *Nesrû'd-dür*, III, 135;

Komikalitesi yüksek şu nüktesinde ise kendisine yapılan bir vaadin tam gerçekleştirilmediğinden duyduğu rahatsızlığı ironik bir dille muhatabına iletmekte ve dolaylı olarak taahhüdün tastamam yerine getirilmesini talep etmektedir:

Vezirin biri Ebü'l-'Aynâ'ya bir binek tahsis edip yemini de kendisine düzenli olarak göndereceğini taahhüt etmiş. Ebü'l-'Aynâ bineği alıp gitmiş ancak yem bir türlü kendisine ulaşmamış. Daha fazla dayanamayan Ebü'l-'Aynâ vezirin makamına girip “*Emir hazretleri*” demiş “*siz eşeği verip yemini göndermemekle beni eşeğe değil, resmen eşeği bana bindirdiniz!*”²⁶³

Aşağıdaki iki anekdotta ise sevmediği ya da takılmak istediği şahıslar hakkında kullandığı dikkat çekici kinayeli ifadeler vardır:

(a)

Bir gün Ebü'l-'Aynâ hastalandığını duyduğu ve esasen hiç hazzetmediği Abdullah b. Mansur'un evinin önünden geçiyormuş. Kapıda Abdullah'ın hizmetçisini görünce “*Efendinden ne haber?*” diye sormuş. Hizmetçi “*Çok iyi efendim, tıpkı temenni ettiğiniz gibi*” deyince, Ebü'l-'Aynâ “*Temenni ettiğim gibiyse neden evinden feryatlar yükselmiyor?!*” demiş.²⁶⁴

(b)

İbn Mükerrrem bir gün hasta yatağındaki Ebü'l-'Aynâ'nın yanına varıp “*Beni bildin mi arkadaşım?*” diye sormuş. Ebü'l-'Aynâ hemen “*Mersiyeni yazmak için gün sayan biri seni nasıl bilmesin?!*” deyivermiş.²⁶⁵

Kinayeye benzer diğer ifade tekniği tariz ise daha ziyade iğleneleme, alaya alma, hakikati fark ettirme ya da tenkit etme gibi maksatlarla söylenen üstü kapalı cümleler olarak karşımıza çıkmaktadır. Muhatabın tepkisinden sakınma, tenkitte ölçülü olma yahut kibarlığı elden bırakmama gibi gayelere hizmet eden bu üslup²⁶⁶ Ebü'l-'Aynâ'nın mizahında kullandığı çok belirgin bir tekniktir.

Tarize, birkaç Ebü'l-'Aynâ anekdotunda muhatabı iğnelemek yahut ona birşeyi hatırlatmak/ima etmek gibi gayelerle başvurulduğu görülmektedir. Bunlardan birinde

²⁶³ *Neksü'l-himyân*, s.235; VI, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 2604; *Nesrü'd-dür*, III, 131.

²⁶⁴ *Vefeyâtü'l-a'yân*, IV, 344; *Diyârât*, s. 84; *Şezerâtü'z-zeheb*, III, 339.

²⁶⁵ *Diyârât*, s. 84.

²⁶⁶ M. Ali Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi (Belâgat)*, Gökkuşbe, 13. Baskı, İstanbul, 2015, s. 145.

Ebü'l-'Aynâ', geciken bir taahhüdü dönemin vezirlerinden Ebû İshâk İbnü'l-Müdebbir'e (ö. 279/893) zarif bir tarzle hatırlatmaktadır:

(a)

İbnü'l-Müdebbir Ebü'l-'Aynâ'ya bir katır sözü verir ancak bu sözü yerine getirmez. Bir gün yolda karşılaştıklarında Ebü'l-'Aynâ'ya “*Bugün nasıl sabahladın bakalım?*” diye sorar. Verilen sözün tutulmayışından rahatsız olan ve bir an önce katırına kavuşmak isteyen Ebu'l-'Aynâ:

أَصَبَحْتُ بِلَا بَغْلٍ!

(Sayenizde bugün de) katırsız sabahladım, efendim!

deyiverir. İbnü'l-Müdebbir bu iğnelemeye bayılır ve derhal adamlarına katırı göndermeleri talimatını verir.²⁶⁷

(b)

Sâ'id b. Muhalled'e tam da Hıristiyanlığı terk edip Müslüman olduğu sırada vezirlik görevi verilmişti. Onu tebrik ziyaretine giden Ebü'l-'Aynâ makamına girmek için izin istediğinde görevliler “*Vezirimiz şu an müsait değil, namaz kılıyor*” diyerek kendisini bekletmiş. Bir müddet sonra tekrar müsaade istemiş, ancak yine aynı cevabı almış. Bunun üzerine tebessüm edip “*O halde rahatsız etmeyelim de vezir hazretleri doya doya namaz kılsın*” demiş “*öyle ya, her yeni nefse hoş gelir!*”²⁶⁸

²⁶⁷ *Nesrü'd-dür*, III, 133; *Mu'cemü'l-üdebâ*, VI, 2606.

²⁶⁸ *Neksü'l-himyân*, s. 254; *Mu'cemü'l-üdebâ*, VI, 2606; *Zehrü'l-âdâb*, I, 328.

SONUÇ

Arap mizah tarihinde çok özel bir yere sahip olan âmâ nüktedan Ebü'l-'Aynâ, Ehvaz'da dünyaya gelmiş, ailesiyle çocuk yaşta Basra'ya taşınmıştır. Basra'da küçükken sağlam bir Kur'an hâfızı olduğu gibi kendisini Halife Mütevekkil'in gözde bir nedîmi kılacak ilmi ve edebi müktesebatını yine orada, Asma'î, Ebû Zeyd ve Ebû 'Ubeyde gibi ilim ve edebiyat tarihine damga vuran seçkin isimlerden almıştır.

Ebü'l-'Aynâ, Me'mûn döneminde ilim, edebiyat ve sanat ehline sunulan câzip imkânlar neticesinde -30'lu yaşlarının sonuna doğru- Abbâsî devletinin başkenti Bağdat'a taşınmıştır. Hoşsohbet kişiliği, üstün retorik düzeyi ve birbirinden parlak methiyeleri sayesinde başkentte Hasan b. Sehl, Yahya b. Eksem ve İbn Ebû Düâd gibi önde gelen din ve siyaset adamlarıyla samimi ilişkiler kurabildiği gibi; Halife Me'mun'un dikkatini çekmeyi de başararak engin bahşişlerine mazhar olmuştur. Me'mûn'un halefleri Vâsık ve Mu'tasım dönemlerinde ise siyasi bir tercihinin istinaden bu iki dönemin muktedir veziri İbn Zeyyât tarafından 12 yıl boyunca devlet imkânlarından mahrûm bırakılmış, bu sebeple ciddi bir fakirlik devresi geçirmiştir. Mütevekkil'in hilafet tahtına oturup siyaseti yeni baştan dizayn etmesiyle Ebü'l-'Aynâ'nın özlemine duyduğu günler gelmiş, nitekim çok geçmeden üstün becerilerini sergileyerek Mütevekkil'in nedîmleri arasında özel bir yer edinmiştir. O, sadece hünkara methiyeler sunan, onu hoş nükteleri ve fıkralarıyla eğlendiren samimi bir yâren olarak kalmamış; görüşlerindeki isabetliliği ve sıradışılığı sebebiyle Mütevekkil tarafından bir danışman hatta yer yer bir "jurnalci" olarak da istihdam edilmiştir.

Ebü'l-'Aynâ'nın edebi kişiliği araştırıldığında onun "seçkin bir nüktedan", "usta bir edip", "melankolik bir şâir" ve "önemli bir ahbâr râvîsi" olduğu görülür. Kuşkusuz bu meziyetlerinin başında da tezimizden eksenini oluşturan "mizahçılığı/nüktedanlığı" gelmektedir. Şimdi, genelde edebi kişiliği özelde mizahçılığıyla alakalı ulaştığımız sonuçları birkaç madde halinde özetleyelim:

- 1) Ebü'l-'Aynâ, nüktedan kişiliğiyle sadece yaşadığı döneme damga vurmakla kalmamış; aynı zamanda müteakip dönemlerde yaşamış nüktedanların mizahi üretimleriyle boy ölçüşebilecek bir nicelik ve niteliğe sahip nükte külliyatı geriye bırakarak Arap mizah tarihinin önemli simalarından biri olmuştur.

- 2) Arap dilinin şöhretli üstatlarından aldığı sağlam dil formasyonu, zekâsındaki kıvraklık ve tabiatındaki hazırcevaplık bir araya gelince ortaya koyduğu mizah daha ziyade söz oyunları ve ifade sanatları çerçevesinde şekillenmiştir. Bu bağlamda mizah üretirken ironi, tariz, kinaye ve teşbih gibi ifade tekniklerini yoğun biçimde ve ustaca kullanmıştır.
- 3) Mizahi kişiliğindeki en temel özellik, sözünü hiç kimseden sakınmayan bir “hazırcevap” oluşudur. Nüktelerinin büyük bir kısmında belirgin olan bu hususiyet, biyografisine dair bilgiler sunan klasik kaynakların neredeyse tamamı tarafından net biçimde vurgulanmıştır. Hatta birçok kaynak Ebü'l-‘Aynâ’nın “*hazırcevaplıkta eşsiz bir mizah ustası*” olduğu hususunda hemfikirdir.
- 4) Onu ayrıcalıklı kılan başka bir özelliği de insanları överken ya da zemmederken ilginç teşbihlere, göndermelere ve edepsizce ifadelere (mücûna) başvuran sivri dilli bir “mâcin” (edepsiz) edip olmasıdır. Bu durum, ona ait anekdot malzemesinde yoğun biçimde kendini göstermektedir.
- 5) Ebü'l-‘Aynâ’nın ürettiği mizahın konuları çeşitlilik arz etmekle birlikte bazıları daha da öne çıkmaktadır ki bunlar: “Medih-hiciv”, “Arz-ı hâcet”, “Cimri eleştirisi”, “Sofra mizahı” ve “Mücûn” temalarıdır.

Nüktedanımızın, âmâ olması ve geçimini sağlayacağı bir güvencesinin bulunmaması bu temalardan medih-hiciv ve arz-ı hâcet’e doğrudan etki etmiştir. Zira maişetini temin edebilmek için makam sahiplerine parlak met-hiyeler düzmüş, arz-ı hacetini edebi yollarla yapmış ve bu hususta oldukça başarılı bir profil çizerek hatırı sayılır câizeler almıştır. Keza zehirli hiciv okları saçan sivri dilli bir edip olması da âmâlığıyla yakından ilişkilidir.

- 6) Ebü'l-‘Aynâ, dini terminolojiye hâkim sağlam bir hâfız ve dilin inceliklerine derinlemesine vâkıf bir nüktedan olması hasebiyle -klasik dönemde mizahın çok özel bir türü olan- Kur’ân-ı Kerîm ayetlerinden iktibasla nükte üretme sanatında son derece orijinal latifeler ortaya koyarak bu alanda başı çeken isim olmuştur. Ona ait anekdot koleksiyonunun hatırı sayılır bir

bölümünü -tespit edebildiğimiz kadarıyla 29 anekdot- bu yolla yapılmış nükteler oluşturmaktadır.

- 7) Ebü'l-‘Aynâ, özellikle Asma‘î gibi son derece donanımlı “ahbâr ravîleri” olan hocalarından aldığı çeşitli edebî ve tarihsel malumatı aktarmak suretiyle kendisi de bu silsilenin sağlam bir halkası olmuş; aynı zamanda yaşadığı çağda tanıklık ettiği hadiseleri naklederek Abbâsîler dönemine ilişkin önemli bilgiler sunmuştur.
- 8) Şiirleri nicelik yönünden nüktelerine oranla oldukça az olup genellikle “ihvaniyat”, “hiciv”, “mersiye/taziye”, “hikmet”, “fahr”, “gazel”, “şikâyet” ve “tasvir” gibi temalara sahiptir. Nüktelerindeki neşe ve canlılığa mukabil, şiirlerinde pesimist bir renk hâkimdir. Anlaşılan o ki, hayatının bazı dönemlerinde ciddi sıkıntılar çeken ve kırklı yaşlarında gözlerini kaybeden Ebü'l-‘Aynâ teselliyi, hüznünü ve kederini şiire dökmekle aramıştır.

KAYNAKÇA

A. ARAPÇA KAYNAKLAR

- ABBÂS İhsân, *Târîhü 'n-nakdi 'l-edebi 'inde 'l-Arab*, Dârü's-sekâfe, 4. Baskı, Beyrut, 1983.
- EL-ÂMÎLÎ, Behâuddîn, *el-Keşkûl (I-II)*, thk. Muhammed 'Abdulkerîm en-Nemerî, Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1998.
- EL-ÂSKERÎ Ebû Hilâl, *Kitâbü 's-sinâ 'ateyn: el-Kitâbe ve 'ş-şi 'r*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm, el-Mektebetü'l-'unsuriyye, Beyrut, 1998.
- EL-ÂBÎ Ebû Sa'd Mansûr b. el-Hüseyn, *Nesrü 'd-dür fi 'l-muhâdarât (I-VII)*, nşr. Hâlid Abdülğanî Mahfûz, Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut, 2004.
- EL-BAĞDÂDÎ el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd (XVI)*, thk. Dr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dârü'l-ğarbi'l-İslâmî, 1. Baskı, Beyrut, 2002.
- EL-BEKRÎ Ebû 'Ubeyd Abdullah b. Abdülaziz b. Muhammed el-Endelüsî, *Simtü 'l-leâli fi şerhi edebi 'l-kâlî (I-II)*, Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut, t.y.
- EL-BEYHAKÎ İbrahim b. Muhammed *el-Mehâsin ve 'l-mesâvi*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, Dâru Sâdir, Beyrut, 1960.
- EL-CÂHİZ Ebû Osman 'Amr b. Bahr, *el-Mehâsin ve 'l-ezdâd*, thk. Muhammed Suveyd, Dâru İhyâi'l-'ulûm, 2. Baskı, Beyrut, 1998.
- EL-CÜRCÂNÎ Ahmed b Muhammed Ebü'l-'Abbâs, *el-Müntahab min kinâyâti 'l-üdebâ ve işârâti 'l-bülega*, Matbaatü's-saadet, Mısır, 1908.
- ED-DİNEVERÎ Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvud, *el-Ahbâru 't-Tivâl*, thk. Abdülmün'im 'Âmir, Dârü İhyâi'l-kütübi'l-'arabî, 1. Baskı, 1960.
- EBÛ SÜVEYLİM Enver, *Ebü 'l-'Aynâ*, Dâru 'Ammâr, 1. Baskı, Ammân, 1990.
- EL-EMÂSÎ İbnü'l-Hatîb Kâsım, *Ravdu 'l-ahyâr el-müntehab min Rebî 'i 'l-ebrâr*, Dârü'l-kalemi'l-'Arabî, 1. Baskı, Halep, 2002.
- FERRÛH Ömer, *Târîhü 'l-edebi 'l-'Arabî (VI)*, Darü'l-'ilm li'l-melâyîn, 1. Baskı, Beyrut, 1982.
- EL-HAMEVÎ Takiyyüddîn Ebû Bekr İbn Hicce, *Semerâtu 'l-evrâk fi 'l-muhâdarât (I-II)*, Mektebetü'l-cumhûriyyeti'l-'Arabiyye, Mısır, t.y.
- EL-HAMEVÎ Yâkût, *Mu'cemü 'l-üdebâ (I-VII)*, nşr. İhsân 'Abbâs, Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1. Baskı, Beyrut, 1993.
- EL-HANBELÎ İbnü'l-'Imâd, *Şezerâtu 'z-zeheb fi ahbâri men zeheb (I-XI)*, thk. Muhammed el-Arnâvût, Dâru İbn Kesîr, 2. Baskı, Beyrut, 1979.
- İBN ABDÛRABBÎH Ebû 'Amr Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed *el-'İkdü 'l-ferîd (VIII)*, Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut, 1984.

- İBN ‘ÂSİM Ebû Bekr Muhammed b. Muhammed b. ‘Âsım el-Ğurnâtî, *Hadâiku’l-ezâhir fî müstehsini’l-ecvibe ve’l-müdhikât ve’l-hikem ve’l-emsâl ve’l-hikâyât ve’n-nevâdir*, Dârü’l-kütübi ve’l-vesâiki’l kavmiyye, thk. Ebû Hemmâm Abdüllatif Abdülhalim, Kâhire, 2014.
- İBN CEVZÎ Ebü’l-Ferec, *el-Muntazam fî târihi’l-ümem ve’l-mülûk (XIX)*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Mustafa Abdulkadir Atâ, Dârü’l-Kütübi’l-‘ilmiyye, Beyrut, 1992.
- , *Ahbârü’z-zırâf ve’l-mütemâcinîn*, nşr. Bessâm Abdülvehhâb el-Cânî, Dârü İbn Hazm, 1. Baskı, Beyrut, 1997.
- İBN EBÛ ‘AVN Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed b. Ahmed, *el-Ecvibetü’l-müskite*, thk. Dr. Mey Ahmed Yusuf, ‘Ayn li’d-dirâsât ve’l-buhûsi’l-insâniyye ve’l-ictimâiyye, Kâhire, 1996.
- İBN EBÛ ‘USEYBÎ‘A, Muvaffakuddîn Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Kâsım b. Hanîfe b. Yûnus, *‘Uyûnü’l-enbâ’ fî tabakâti’l-etibbâ*, thk. Nizâr Rıza, Dârü’l-Mektebeti’l-hayât, Beyrût, t.y.
- İBN EBÛ’L-İSBA‘ Abdülazîm b. el-Vâhid b. Zâfir, *Tahrîrû’t-ta’bîr fî sinâati’ş-şi’r ve’n-nesr*, thk. Hafnî Muhammed Şeref, Lecnetü ihyâi’t-türâsi’l-İslâmî, t.y.
- İBN HACER Ebü’l-Fazl el-Askalânî, *Nüzhetü’l-elbâb fî’l-elkâb (I-II)*, thk. Abdülaziz Muhammed b. Sâlih es-Südeyrî, Mektebetü’r-rüşd, 1.Baskı, Riyad, 1989.
- İBN HALLİKÂN Ebü’l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr, *Vefeyâtü’l-a’yân ve enbâü ebnâi’z-zemân (I-VII)*, thk. İhsan ‘Abbâs, Dârü Sâdir, Beyrut, 1994.
- İBN HAMDÛN *et-Tezkiretü’l-Hamdûniyye (I-X)*, Dâru Sâdir, nşr. İhsân Abbâs, Bekr Abbâs, 1. Baskı, Beyrut, 1996.
- İBN KESİR Ebü’l Fidâ İsmâîl b. ‘Amr, *el-Bidâye ve’n-nihâye (XV)*, Dârü’l-fikr, y.y., 1986.
- İBN MU‘TEZ Abdullah b. Muhammed, *Tabakâtü’ş-şuarâ*, thk. Abdüsettar Ahmed Ferrâc, Dârü’l-me‘ârif, 3.Baskı, Kâhire, t.y,
- İBN NEDÎM Ebü’l-Ferec Muhammed b. İshâk b. Muhammed, *el-Fihrist*, thk. İbrahim Ramazan, Dârü’l-ma‘rife, 2.Baskı, Beyrut, 1997.
- İBN TABATABÂ Muhammed b. Ali, *el-Fahrî fî’l-âdâbi’s-sultâniyye*, Dâru Sâdir, Beyrut, t.y.
- EL-İBŞÎHÎ Şihâbuddîn Muhammed b. Ahmed b. Mensûr, *el-Mustatraf fî külli fennin müstazraf (I-II)*, Alemü’l-Kütüb, 1. Baskı, Beyrut, 1998.
- EL-İSFEHÂNÎ Ebü’l-Ferec, *Kitâbü’l-Eğânî (I-XXIV)*, thk. Semîr Câbir, Dârü’l-fikr, 2. Baskı, Beyrut, t.y.
- EL-İSFEHÂNÎ Râgıb, *Muhâdarâtü’l-üdebâ (I-II)*, Dârü’l-Erkam b. Ebi’l-Erkam, 1. Baskı, Beyrut, 1999.

- EL-KÂLÎ Ebû Ali, *el-Emâlî (I-IV)*, haz. Muhammed ‘Abdülcevâd el-Asma‘î, Dârü'l-kütübi'l-Misriyye, 2. Baskı, Beyrut, 1926.
- EL-KALKAŞENDÎ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî, *Subhu'l-a‘şâ fî sinâ‘ati'l-inşâ (I-XIV)*, Dârü'l-kütübi'l-Misriyye, y.y., 1922.
- EL-KÂŞÂNÎ el-Abbâs el-Hüseynî, *Hadâiku'l-iüns fî nevâdiri'l-‘Arab ve'l-Fürs (I-V)*, Dârü'l-âfâki'l-‘Arabiyye, 1. Baskı, Kâhire, 2003.
- EL-KAVVÂL Antuân, *Divânü Ebi'l-‘Aynâ*, Dârü Sâdir, Beyrût, 1993.
- EL-KAYREVÂNÎ Ebû İshâk İbrahim b. el-Kâsım er-Rakîk, *Kutbü's-sürûr fî evsâfi'l-humûr*, thk. Ahmed el-Cündî, Menşûrâtü mecma‘i'l-lügati'l-‘arabiyye, Dimaşk, t.y.
- EL-KAYREVÂNÎ el-Husrî, *Cem‘ül-cevâhir fî'l-mülâh ve'n-nevâdir*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dârü'l-Cil, Beyrut, 1987.
- *Zehrü'l-âdâb ve semerü'l-elbâb (I, II)*, thk. Yûsuf Ali Tavîl, Darü'l-kütübi'l-‘ilmiyye, 1.Baskı, Beyrut, 1997.
- EL-VATVÂT Ebû İshâk Burhâneddîn el-Kütübî, *Gurerü'l hasâisi'l-vâziha ve ‘urerü'n-nekâizi'l-fâziha*, nşr. İbrâhîm Şemseddîn, Dârü'l-kütübi'l-‘ilmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 2008.
- EL-MES‘ÛDÎ Ebü'l-Hasen Ali b. el-Hüseyn b. Ali, *et-Tenbîh ve'l-işrâf*, thk. Abdullah İsmail es-Sâvî, Dârü Nâşir, Kâhire, t.y.
- , *Murûcü'z-zeheb ve me‘âdinü'l-cevher (I-IV)*, thk. Esad Dâğir, Darü'l-hicret, 1988.
- EL-MURTEZÂ Alî b. Hüseyin eş-Şerîf, *Emâlî'l-Murtezâ (Ğurarü'l-fevâid ve dürerü'l-kalâid)*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, 1. Baskı, Dârü İhyâi'l-kütübi'l-‘Arabiyye, 1954.
- EN-NÜVEYRÎ Şihâbüddîn, *Nihâyetü'l-erab fî funûni'l-edeb (XXXIII)*, 1. Baskı, Dârü'l-kütüb ve'l-vesâiki'l-kavmiyye, Kâhire, 2002.
- ER-RAFÎ‘Î Mustafa Sâdık, *Tarihü âdâbi'l-‘Arab (I-II)*, Mektebetü'l-îmân, y.y, t.y.
- ES-SAFEDÎ Halîl b. Aybeg, *el-Vâfi bi'l-vefeyât (I-XXIX)*, thk. Ahmed el-Arnâvût, Türkî Mustafa, Dârü İhyâi't-türâsi'l-‘Arabî, 1. Baskı, Beyrut, 2000.
- , *Neksü'l-himyân fî nüketi'l-‘umyân*, nşr. Mustafa Abdülkâdir ‘Atâ, Dârü'l-kütübi'l-‘ilmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 2007.
- SA‘ÎD Cemîl, *Divânü'l-Vezîr Muhammed b. Abdulmelik b. Zeyyât*, Bağdat, 1990.
- SALÎH Subhî İbrahim, “Ebü'l-‘Aynâ: Min Zurefai'l-‘asri'l-‘Abbâsi”, Mecelletü'r-risâle, Kâhire: 1947, sy. 711, s. 417.
- EŞ-ŞÂBÜŞTÎ *ed-Diyârât*, thk. Kurkîs ‘Avvâd, Dârü'r-râidi'l-‘Arabî, 3. Baskı, Beyrut, 1986.
- ET-TABERÎ Muhammed b. Cerîr, *Târîhü't-Taberî (XI)*, Dârü't-türâs, Beyrut, 1967.

- ET-TENNÛHÎ Ebû Alî el-Muhassen b. Alî, *el-Müstecâd min fe‘alâti‘l-ecvâd*, nşr. Muhammed Kürd Alî, Matbaatü‘t-terakkî, Dimaşk, 1946.
- ET-TEVHÎDÎ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Besâir ve‘z-zehâir (I-IX)*, thk. Vedâd el-Kâdî, Dârü Sâdir, 1. Baskı, Beyrut, 1988.
- , *Ahlâku‘l-vezîreyn*, thk. Muhammed b. Tâvît et-Tancî, Dârü Sâdir, Beyrut, 1992.
- YA‘KÛBÎ Ahmed b. Ebû Ya‘kûb el-Abbâsî, *Târîh, (I-II)*, Beyrut, 1960.
- YAVUZ Yusuf Şevki, “İbn Ebû Düâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1999, C. 19, ss. 430-431.
- EZ-ZEHEBÎ Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz, *Mizânü‘l-i‘tidâl fi nakdi‘r-ricâl (I-IV)*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dârü‘l-ma‘rife, 1. Baskı, Beyrut, 1963.
- , *Siyerü a‘lâmi‘n-nübelâ (XVIII)*, Dârü‘l-hadîs, Kâhire, 2006.
- EZ-ZEMAŞERÎ Ebü‘l-Kâsım, *Rebi‘ü‘l-ebrâr (I-V)*, Müessesetü‘l-A‘lemî, 1. Baskı, Beyrut, 1991.

B. TÜRKÇE KAYNAKLAR

- APAK Âdem, “Selefilik ve Sünni-Şii İlişkilerine Etkileri” *İslam‘ın Hakikati ve Mezhep Sorunu*, ed. Mehmet Evkuran, Anadolu İlahiyat Akademisi Yayınları, Ankara: 2006, ss. 22-24.
- , *Anahatlarıyla İslam Tarihi (Abbâsîler Dönemi)*, 8. Baskı, İstanbul, 2015.
- DEMİRCİ Mustafa, *Beytü‘l-Hikme*, İnsan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2016.
- EFİL Muhammed, *Klasik Arap Edebiyatında Bir Mizah Tekniği Olarak Kutsalın Gücünden Yararlanma*, (Doktora tezi) Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- EFİL Muhammed, ŞAHİN Şener “Hiciv Oklarını Kur‘ân Sadağından Çeken Âmâ: Basralı Nüktedan Ebü‘l-‘Aynâ” *Bilimname XXXV*, (2018/1), ss. 73-95.
- GEZER Alpay, ÇELİK Yakup, “Mizah Ekseninde İroni Çerçevesinde Anlam İlişkileri ve Ayşe Kilimci‘nin Hikâyelerinde Mizahî Dil”, *Curr Res Soc Sci*, sy.3/3 (2017), ss. 98-114.
- GÜNDAY Hüseyin, *Klasik Arap Edebiyatında Mizahi Karakterler*, Emin Yayınları, 1. Baskı, Bursa, 2013.
- HANÇABAY Halil İbrahim, *Abbâsîler Döneminde Vezirlik*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2017.

SARAÇ M. Ali Yekta, *Klasik Edebiyat Bilgisi (Belâgat)*, Gökkuşbu, 13. Baskı, İstanbul, 2015.

ŞAHİN Şener, *Klasik Arap Edebiyatında Sofra Mizahı (Tipler ve Temalar)*, Emin Yayınları, 1. Baskı, Bursa, 2011.

TAŞDELEN Hasan, ŞAHİN Şener, *Kuran'la Nükte*, Emin Yayınları, Bursa, 2009.

C. ANSİKLOPEDİ MADDELERİ:

BOZKURT Nahide, “Me'mûn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2004, C. 29, ss.101-104.

ÇETİN Nihad M., “Ahbâr” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 1, 1988, ss. 486-489.

ELMALI Hüseyin “Ebû Zeyd el-Ensârî” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1994 C.10, ss. 270-271.

-----, “Ebü'l-Aynâ” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1994, C. 10, s. 296.

KIRKPINAR Mahmut, “el-Mütevekkil Alellah Ca'fer b. Muhammed” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C. 32, ss. 212-214.

ŞEŞEN Ramazan, “Câhiz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1993, C. 7, ss. 24-26.

TERZİ Mustafa Zeki, “İbnü'z-Zeyyât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000, C. 21, ss. 245-246.

TÜLÜCÜ Süleyman, “Asmaî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1991, C. 3, ss. 499-500.

ÂYET İNDEKSİ

Tez sayfa no	Sure adı ve âyet numarası	ÂYETLER
33	Tevbe: 58	﴿ مَنْ يَلْمِزْكَ فِي الصَّدَقَاتِ؛ فَإِنْ أُعْطُوا مِنْهَا رَضُوا وَإِنْ لَمْ يُعْطُوا مِنْهَا إِذَا هُمْ يَسْخَطُونَ ﴾
46,58	Sâd: 44	﴿ نِعَمَ الْعَبْدِ إِنَّهُ أَوَّابٌ ﴾
46	Kalem: 11-12	﴿ هَمَّازٍ مَشَاءٍ بِنَمِيمٍ، مَنَاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ ﴾
52	Neml: 31	﴿ أَلَا تَعْلَمُوا عَلَيَّ وَأُنُونِي ﴾
52	Müminûn: 108	﴿ اخْسَأُوا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُوا ﴾
53	Bakara: 219	﴿ وَإِهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا ﴾
53,76	Yasin: 78	﴿ وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ ﴾
58	Kalem: 13	﴿ عَتَلَّ بَعْدَ ذَلِكَ دَنِيمٍ ﴾
68	Meryem: 42	﴿ يَا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنِي عَنْكَ شَيْئًا ﴾
73	Nûr: 24	﴿ يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴾
79	Bakara: 120	﴿ وَلَنْ تَرْضَى عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَى حَتَّى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ ﴾
82	Kasas: 15	﴿ فَوَكَرَهُ مُوسَى فَقَضَى عَلَيْهِ ﴾
82	Neml: 22	﴿ أَحَاطَتْ بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهِ ﴾
82	Kasas: 19	﴿ أَنْتَرِيدُ أَنْ تَقْتُلَنِي كَمَا قَتَلْتَ نَفْسًا بِالْأَمْسِ ﴾
82	Mâide: 42	﴿ سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكَّالُونَ لِلسُّحْتِ ﴾
83	Mutaffifîn: 29	﴿ إِنَّ الَّذِينَ أَجْرَمُوا كَانُوا مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا يَضْحَكُونَ ﴾
83	Tâhâ: 84	﴿ وَعَجِلْتُ إِلَيْكَ رَبِّ لِتَرْضَى ﴾
83	Lokman: 19	﴿ إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ ﴾
84	İbrâhim: 37	﴿ بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ ﴾
84	Kamer:	﴿ فِي يَوْمٍ نَحْسٍ مُسْتَمِرٍّ ﴾
84	Tevbe: 17	﴿ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ ﴾
84	Mülk: 22	﴿ أَقَمَنْ يَمْشِي مُكِبًّا عَلَى وَجْهِهِ أَهْدَى أَمَّنْ يَمْشِي سَوِيًّا عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴾
85	Haşr: 14	﴿ تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتَّى ﴾
85	Nûr: 39	﴿ كَسْرَابٍ بِقَيْعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمَانُ مَاءً حَتَّى إِذَا جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْئًا ﴾
85	En‘âm:67	﴿ لِكُلِّ نَبِيٍّ مُسْتَفَرٍّ وَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴾

Tez sayfa no	Sure adı ve âyet numarası	ÂYETLER
85	Nisâ: 120	﴿يَعِدُّهُمْ وَيَمُنِّيهِمْ، وَمَا يَعِدُّهُمْ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا﴾
86	Nahl: 21	﴿أَمْوَاتٌ غَيْرُ أَحْيَاءٍ وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ﴾
86	Abese: 37	﴿لِكُلِّ أَمْرٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ﴾
86	A'râf: 155	﴿أَخَذْتَهُمُ الرَّجْفَةَ﴾
86	A'râf: 155	﴿وَاخْتَارَ مُوسَى قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا﴾

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Muhammed Faruk ÇAKIR
Tez Adı	Abbâsî Sarayının Hazırcevap Nedîmi: Ebü'l-'Aynâ (Hayatı-Mizahçılığı-Nükteleri)
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri
Tez Türü	Yüksek Lisans
Tez Danışmanı	Doç. Dr. Şener ŞAHİN
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) izni	☒ Tezimden fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimin sadece içindekiler, özet, kaynakça ve içeriğinin % 10 bölümünün fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin vermiyorum
Yayımlama izni	☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin Veriyorum

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih :07/05/2018

